

Luboš Veselý

Edice Qfwfq

Gramatické studie I.

Příspěvky k české aspektologii

Olomouc
2014

Gramatické studie 1. Příspěvky k české aspektologii

Luboš Veselý

Recenzovali

PhDr. Vojtěch Veselý, Ph.D.

PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.

Tato publikace vychází v rámci projektu Inovace studia obecné jazykovědy a teorie komunikace ve spolupráci s přírodními vědami, reg. č. CZ.1.07/2.2.00/28.0076.

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

1. vydání

© Luboš Veselý, 2014

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2014

ISBN 978-80-244-4280-8

Obsah

Úvod	5
I. O několika oblastech slovesného vidu v češtině	7
1. Základní vymezení kategorie vidu	7
2. Dva typy vidových dvojic	12
3. Úloha prefixace (resp. slovesných předpon) v systému slovesného vidu	13
4. Otázka formální signalizace vidových významů	18
5. Obouvidová slovesa	22
6. Vidová nepárovost	29
II. Testy pro zjišťování vidové hodnoty vidového paradigmatu slovesa (indikátory slovesného vidu)	31
Shrnutí	44
III. O vidu slovesa soustředit se Příspěvek k otázce jazykové správnosti	45
IV. K takzvaným kapacitivům	55
1. Otázka vidové hodnoty tzv. kapacitiv (jejich pozice ve vidové soustavě češtiny)	56
2. Otázka oprávněnosti vydělování tzv. kapacitiv jako samostatné množiny sloves s významem schopnosti	62
3. Otázka významu předpony u- u tzv. kapacitiv	64
4. Otázka oprávněnosti řazení tzv. kapacitiv mezi tzv. způsoby slovesného děje	65
V. Poznámky ke třem způsobům slovesného děje (slovesa okamžitá, kvantovací a omezovací)	67
1. K významu sloves omezovacích	69
2. K významu sloves kvantovacích	71
3. K významu sloves okamžitých	73
4. K vidové (ne)párovosti okamžitých sloves	76

VI. O jednom neobvyklém typu tzv. saturativ	79
1. Trávníčkova a Kopečného interpretace zkoumaných sloves	79
2. Hledání vhodné metody zkoumání	80
3. Uskutečnění první cesty	85
4. Uskutečnění druhé cesty a závěry z ní	90
5. Hledání a uskutečnění třetí cesty	91
6. Shrnutí a závěr	94
Seznam použité literatury	97
Resumé	101
Summary	102
Jmenný rejstřík	103
Věcný rejstřík	105

Úvod

Podtitul této publikace může asociovat název díla mého školitele Miroslava Komárka *Příspěvky k české morfologii* (1978, 2006a). To však nebyl můj záměr. Zatímco Komárkův název neodpovídá obsahu práce (nejde jen o příspěvky, nýbrž o ucelenou koncepci autosémantických slovních druhů v češtině), v mém případě jde o název výstižný – opravdu předkládám pouze příspěvky a poznámky k řadě konkrétních, dílčích témat a otázek, které byly v oblasti zkoumání (nejen) českého vidu řešeny. Většinou se snažím přispět alespoň něčím novým k tomu, čemu bylo věnováno již mnoho či nemálo pozornosti.

První dvě kapitoly jsou (v užším slova smyslu) vidové, ve třetí se zabývám skrze vid otázkou jazykové správnosti, poté následují tři kapitoly aktionsartové.

Nyní stručně představím témata, otázky či problematiky řešené v jednotlivých kapitolách.

Kapitola první, nesoucí název O několika oblastech slovesného vidu v češtině, sestává z následujících oddílů: 1. Základní vymezení kategorie vidu. 2. Dva typy vidových dvojic. 3. Úloha prefixace (resp. slovesných předpon) v systému slovesného vidu. 4. Otázka formální signalizace vidových významů. 5. Obouvidová slovesa. 6. Vidová nepárovost.

Úkolem kapitoly druhé – Testy pro zjišťování vidové hodnoty vidového paradigmatu slovesa (indikátory slovesného vidu) – je porovnat dokonavé a nedokonavé paradigma slovesa a vytvořit testy umožňující co nejspolehlivěji určovat vidovou hodnotu vidového paradigmatu slovesa. Hlavním cílem je najít způsob, jak zjistit přítomnost dokonavého paradigmatu v tvarovém souboru obouvidého slovesa.

V kapitole třetí s názvem O vidu slovesa *soustředit se*. Příspěvek k otázce jazykové správnosti se věnuji letitému sporu o to, s jakou vidovou hodnotou by mělo být užíváno slovesa *soustředit (se)*. Zodpovídám otázku, zda je jeho dnešní imperfektivní užívání projevem menší schopnosti mluvčích rozlišovat mezi dokonavostí a nedokonavostí, anebo jde-li o (nikoli překvapivý) důsledek postavení tohoto slovesa v soustavě prefigovaných či předponových sloves.

Tématem kapitoly čtvrté – K takzvaným kapacitivům – jsou kapacitivní slovesa, definovaná jako verba vyjadřující schopnost levintenciho participantu vykonat/vykonávat děj označovaný fundujícím slovesem. Hledám odpovědi především na tyto otázky: 1. Jakého jsou kapacitiva vidu? 2. Lze jich užívat pouze neaktuálně, anebo i za účelem referování ke konkrétnímu ději? 3. Jsou kapacitiva právem vydělována jako samostatná množina sloves s významem schopnosti? 4. Má jejich prefix *u-* schopnostní význam? 5. Patří kapacitiva do kategorie způsobů slovesného děje?

Kapitola pátá – Poznámky ke třem způsobům slovesného děje (slovesa okamžitá, kvantovací a omezovací) – vznikala především jako reakce na článek Miroslava Komárka *Místo okamžitých sloves v soustavě českého slovesného vidu* (1989, 2006d). Řeším v ní otázku lexikálního významu členů uvedených aktionsartových skupin, především pak to, lze-li těmto slovesům přisoudit význam mutace. Také prověřuji vztah okamžitého způsobu slovesného děje k vidové korelaci, zda jde o slovesa vidově párová, nebo nepárová.

V kapitole šesté s názvem O jednom neobvyklém typu tzv. saturativ hledám odpověď na otázku, jakým způsobem byla vytvořena a jakou vidovou hodnotu mají málodokladová saturativa typu *nastávat se*, *natoulávat se* či *nahorovávat se*.

Děkuji všem, kdo mi pomohli tuto práci napsat a vydat.

Kapitola první

O několika oblastech slovesného vidu v češtině¹

Úkolem této kapitoly je stručně pojednat o několika důležitých otázkách, které byly v bádání o českém vidu řešeny. Toto pojednání rozhodně není jen výběrem z toho, k čemu se v české aspektologické tradici dospělo (i když z ní nemálo těží), nýbrž prezentuje též vlastní pojetí jednotlivých jevů a vlastní poznatky. Některé názory a některá řešení jednotlivých problémů by snad mohly být impulzem jednak k znovuotevření diskuse o těch otázkách, jimž bylo věnováno již mnoho pozornosti, jednak k domýšlení těch otázek, kterým se zatím tolik pozornosti nedostalo.

1. ZÁKLADNÍ VYMEZENÍ KATEGORIE VIDU

Vid je gramatická kategorie slovesa založená na rozlišování významů dokonavosti (perfektivnosti) a nedokonavosti (imperfektivnosti). Centrem vidové soustavy češtiny je tzv. korelační řada neboli řada slovesných dvojic, vidových dvojic (párů), jejichž členy mají stejný lexikální význam, liší se pouze videm a jsou ve vzájemném vztahu privativní opozice (např. *uklidit* dok. – *uklízet* nedok., *zavřít* dok. – *zavírat* nedok., *propracovat* dok. – *propracovávat* nedok., *křtít* nedok. – *pokřtít* dok., *křsít* nedok. – *vzkřsít* dok., *níčit* nedok. – *zničit* dok.).² Příznakovým členem vidové korelace je perfektivum, bezpříznakovým imperfektivum.

1 Tento text jsem původně připravoval jako kapitulu do knihy *Kapitoly z české gramatiky* (Štícha 2011). Jejím úkolem mělo být stručné představení kategorie vidu širší veřejnosti. Nakonec jsem se však rozhodl kapitolu v knize nepublikovat a po přepracování jsem ji nabídl redakci *Naší řeči*. Zde text vyšel pod názvem *Ke slovesnému vidu v češtině* (Veselý 2010). Upravený a rozšířený jej umísťuji do této publikace.

2 Hovořím-li o vidových dvojicích, nemám na mysli jen reprezentativní (slovníkové) formy infinitivu, nýbrž celá paradigmata, celé tvarové soubory (např. *uklidím, uklidíš, ... , uklidil jsem, ... , uklidí* atd. x *uklízím, uklízíš, ... , uklízel jsem, ... , uklíže* atd.).

Exkurz o příznakovosti a bezpříznakovosti

Příznakovým členem privativní opozice je ten, který vždy nutně vyjadřuje jeden ze dvou opozičních významů konstituujících, zakládajících příslušnou gramatickou kategorii. K němu bezpříznakovým je ten člen, který platnost tohoto významu ani nutně netvrdí, ani nutně nevylučuje a zároveň je jediným prostředkem pro vyjádření druhého opozičního významu.³ Podle tohoto pojetí tedy perfekti-
vum vždy vyjadřujeme dokonavost (*Pane vrchní, zaplatím.*) a imperfektivum můžeme použít jednak k vyjádření nedokonavosti (*Když jsem včera platil, pohádal jsem se s vrchním.*), jednak k vyjádření dokonavosti („*Vy už jste mi to platil? ptá se vrchní odcházejícího hosta.*“).

Možnost aplikovat protiklad příznakovosti a bezpříznakovosti na kategorii vidu (a nejen na ni) významně zpochybnil Dokulil (1958); tím, o čem pochybuje, je jak příznakovost perfektiv,⁴ tak (a to především) bezpříznakovost imperfektiv. Záleží samozřejmě na tom, jak protiklad příznakový versus bezpříznakový člen definujeme, jaké nutné podmínky, resp. konstitutivní rysy pro něj stanovíme. Zdá se, že někteří lingvisté považují relaci perfekti-
vum – imperfektivum za relaci příznakový – bezpříznakový člen především proto, že imperfektiva vyjadřují „pouze“ probíhající spění k závěrové situaci a nevyjadřují se k jejímu následnému dosažení, či nedosažení.⁵ Podstata bezpříznakovosti imperfektiv tedy bývá spatřována v tom (popř. především v tom), že z významu probíhajícího spění/ /směřování neplyne nic o následném dosažení/nedosažení závěrové situace čili o významu považovaném za příznakový, za příznak (formulaci naznačující takovéto chápání lze nalézt např. i u Daneše a Hlavsy 1987: 71n). Dokulil však stanovuje (a podle mě oprávněně) jako nutnou podmínku pro vztah příznakovost – bezpříznakovost to, aby byl člen bezpříznakový za jistých podmínek (kontextových a/nebo situačních) schopen vyjádřit přímo význam vlastní opozičnímu členu příznakovému (Dokulil 1958: 89n). Pro kategorii vidu to

3 Příslušná gramatická kategorie nemusí nutně sestávat jen z těchto dvou významů, mohou ji konstituovat ještě další opoziční významy.

K pojetí protikladu příznakovost – bezpříznakovost (nejen u vidu) srov. např. Jakobson (1971: 15), Dostál (1954: 15n), Kopečný (1962: 8–10).

4 V tom smyslu, jak je většinou chápána.

5 Viz vymezení vidových významů v této kapitole na straně 11.

znamená, že by imperfektivum mělo být za jistých podmínek schopno plnit funkci perfektiva a mělo by být schopno přímo a zřetelně vyjádřit význam dosažení závěrové situace. Případná bezpříznakovost imperfektiva by tedy měla spočívat nikoliv v tom, že z významu probíhajícího spění neplyne nic o následném dosažení/nedosažení závěrové situace, nýbrž v tom (a právě v tom), že by imperfektivum mělo být schopno vyjadřovat oba významy konstituující gramatickou kategorii vidu (v užším smyslu), jednou probíhající spění (jako svůj hlavní význam), jindy dosažení závěrové situace (jako jediný, nutný vidový význam perfektiva).

Domnívám se, že Dokulilova pochybnost o možnosti aplikovat protiklad příznakovosti a bezpříznakovosti na kategorii vidu není neoprávněná, a myslím si, že bude třeba tuto věc ještě důkladně prověřit.⁶ Nyní uvedu dva případy, které – zdá se – vyhovují Dokulilovu požadavku, aby člen bezpříznakový (imperfektivum) byl schopen přímo vyjádřit význam členu příznakového (perfektiva). Vraťme se k výše uvedenému případu „*Vy už jste mi to platil? ptá se vrchní odcházejícího hosta*“. Tazateli zde nejde o nedokonavost, o průběh placení, ale zajímá ho, zda bylo zapláceno, zda byl děj doveden ke svému závěru, zda byl dokonán. O tom svědčí to, že by bylo od hosta nekorektní odpovědět na tuto otázku *Ano* např. tehdy, když by už předtím vrchnímu peníze dával (takže by už probíhal proces placení), ale ten by si je (byv vyrušen hostem od vedlejšího stolu) nakonec nevzal. Druhý případ: „*Nepůjčoval jsi mi včera nějaké peníze? Nemám ti něco vrátet?*“ ptá se Petr Pavla. Petr se zcela určitě ptá na dokonavost, jde mu o potvrzení, anebo vyvrácení dosažení závěrové situace mutačního děje půjčky. Proto by bylo od Pavla nekorektní odpovědět *Ano, půjčoval* např. tehdy, když by sice předešlého dne Petrovi peníze nabízel a dával (takže by už probíhalo spění k závěrové situaci), ale ten by je nakonec přece jenom odmítl.

Tak, jak bylo výše užito imperfektiv *platit* a *půjčovat*, nelze – myslím – užít např. imperfektiva *opravovat*. Postavme proti sobě výpovědi *Už jste mi to platil?* a *Už jste mi to auto opravoval?* (např. při telefonátu do servisu). Zatímco můžeme

6 A nejen u vidu. Mějme např. takovýto dialog: A: *Máte děti?* B: *Ano*. A: *Kolik?* B: *Jedno*. Kladná odpověď je v tomto případě korektní, což ovšem znamená, že zde plurálu nebylo užito příznakově.

užít imperfektiva, ptáme-li se na zaplacení (na dosažení závěrové situace ‚být zaplaceno‘), tak ptáme-li se na opravení (na dosažení závěrové situace ‚být opět ve stavu funkčního pořádku‘), užijeme dozajista perfektiva; zatímco vrchního otázku *Vy už jste mi to platil?* pochopí host zcela jistě jako otázku na dosažení závěrové situace, tak otázku *Už jste mi to auto opravoval?* může zaměstnanec servisu právem pochopit jako *Už jste mi to auto začal opravovat, už jste začal s jeho opravou?*

Tak, jak bylo výše použito imperfektiv *platit* a *půjčovat*, je možné užít kupř. také imperfektiva *podepisovat se*. Na otázku *Ty už ses pod to přání podepisoval?* asi nelze korektně odpovědět *Ano*, pokud se jméno dotazovaného neobjevilo pod přáním neboli pokud nebylo dosaženo závěrové situace. Za určitých okolností tedy znamená výpověď *Ty už ses pod to přání podepisoval?* totéž co výpověď *Ty už ses pod to přání podepsal?*

Bude ještě zapotřebí uspokojivě zodpovědět otázku, kdy se lze imperfektivem zeptat na dokonavost, na (ne)dosažení závěrové situace, a kdy to možné není, na čem to závisí, jaká je v tom zákonitost.⁷

Navzdory tomu, co bylo výše řečeno, nelze vyloučit, že nějaký významový rozdíl mezi imperfektivem a perfektivem existuje, i když je imperfektiva užito s akcentem na (ne)dosažení závěrové situace. Je možné (či pravděpodobné), že si (často) imperfektivum i za těchto okolností zachovává něco ze své vlastní, hlavní vidové sémantiky. Dokulil měl nejspíš na mysli právě tuto věc. Uvedu příklad: *Házel jsem ten dopis do schránky, nebo ne?* = *Hodil jsem ten dopis do schránky, nebo ne?* Ačkoliv můžeme obě tyto výpovědi použít k tomu, abychom se zeptali, zda došlo k dosažení závěrové situace, zda dopis skončil ve schránce ($x L y$, kde x = dopis [locatum], L = relátor lokace, y = schránka [locus]; viz Daneš a Hlavsa 1987: 57), je možná pravda, že je v první výpovědi užito imperfektiva *házel* skutečně nedokonavě, naprosto v souladu s jeho hlavním vidovým významem.⁸ Ještě dva podobné příklady: *Ted'nevím, jestli už jsem ti tu knihu vracel. Ano, vracel. Dávala jsem tam už to kořeně? Ano, dávala.* Problém naznačený v tomto odstavci bude třeba ještě řešit.

7 Tato otázka je – myslím – stále aktuální, třebaže je pravda, že problematice vidové konkurence věnovalo – po Mathesiově „zakládající“ studii (1947: 195–202) – svou pozornost již mnoho badatelů. Připomeňme zde jen Bondarka (1971: 36–42) či Padučevu (2010: 53–65).

8 Jsem si vědom toho, že je tato formulace v určitém rozporu s tím, co píší níže v pasáži nazvané „Pokus o přesnější vymezení významů dokonavosti a nedokonavosti“.

Periferii vidové soustavy tvoří jednak slovesa jednovidová (vidově defektivní/nepárová, např. *ležet, stát, pracovat; nasmát se, poroznášet*), jednak slovesa obouvidová (biaspektuální, vidově homonymní, např. *obětovat, věnovat, informovat, inspirovat*). Centrum vidové soustavy, korelační řada, je založeno na mutačních (událostních) slovesech neboli na dějových slovesech vyjadřujících přechod ze situace výchozí do situace závěrové.⁹ Na základě těchto sloves lze dobře vymezit význam dokonavosti a nedokonavosti. Dokonavé členy korelační řady implikují dosažení závěrové situace mutačního děje, kdežto hlavním významem členů nedokonavých je probíhající spění/směrování k závěrové situaci (srov. Daneš 1985: 17n). Domnívám se, že je třeba definovat vidové významy právě na základě těch sloves, která tvoří centrum vidové soustavy, neboli těch sloves, u kterých se vidový protiklad opravdu realizuje. Kdyby se při definování dokonavosti a nedokonavosti přihlíželo i k slovesům vidově nepárovým (např. k slovesům stavovým, jako *stát, sedět*, nebo k slovesům omezovacím, jako *postát, posedět*), ztratila by se podstata obou významů.

Pokus o přesnější vymezení významů dokonavosti a nedokonavosti

Jak perfektiva, tak imperfektiva vidově párových mutačních slovesných lexémů označují celou mutaci, celý přechod ze situace výchozí do situace závěrové, to znamená, že označují jak závěrovou situaci, tak i to, co jí předchází, tedy spění/směrování k ní. Proto můžeme hovořit o totožnosti lexikálního významu, která je nutnou podmínkou pro to, aby mohl být vid považován za gramatickou kategorii. Podstata rozdílu mezi dokonavostí a nedokonavostí spočívá v tom, jak perfektiva a imperfektiva na popsaném lexikálním významu operují, co vypovídají o závěrové situaci a o spění/směrování k ní. Perfektiva označují závěrovou situaci jako dosaženou/nastolenou/nastalou a směrování k ní jako již proběhlé, došlé svého „vrcholu“. Imperfektiva (je-li jich užito v souladu s jejich základní funkcí, tedy

9 Kupř. sloveso *zbourat* ve větě *Zbourali mu rodný dům* vyjadřuje, že dům, který stál (byl, existoval; výchozí situace), už nestojí (není, neexistuje; závěrová situace). Nebo sloveso *dopsat* ve větě *Na učitelův pokyn žáci dopsali* vyjadřuje, že žáci, kteří psali (výchozí situace), už nepíší (závěrová situace).

skutečně nedokonavě) označují spění/směrování k závěrové situaci jako probíhající a závěrovou situaci jako zatím nedosaženou. K tomu však ještě dodávám: Lze se setkávat i s takovými případy užití perfektiva, při nichž je pozornost soustředěna výhradně na dosažení závěrové situace, popř. na koncovou fázi daného mutačního děje (*Opravuju mu ten sporák už od rána. Hrozná práce! Až teprve před chvílí jsem ho konečně opravil.*). V těchto případech dochází ke konkurenci daných perfektiv s tzv. končícími slovesy (... *Až teprve před chvílí jsem ho konečně doopravil/doopravoval.*).

2. DVA TYPY VIDOVÝCH DVOJIC

Tradičně se rozlišují dva typy vidových dvojic – vidové dvojice pravé a vidové dvojice nepravé. Někdy se uvádí i okrajový typ vidových dvojic supletivních, kupř. *položít – pokládat, vzít – brát* (viz Daneš a Komárek 1975: 39; *Mluvnice češtiny* 2: 183). Pravá vidová dvojice je taková stejnovýznamová slovesná dvojice, jejíž imperfektivum bylo vytvořeno z perfektiva tzv. resufixací neboli změnou, popř. i rozšířením kmenotvorné přípony (*ponořit → ponořovat, vypracovat → vypracovávat, opsat → opisovat, hodit → házet*). Jak vidno, průvodním jevem imperfektivizace může být i změna fonémového složení kořene základového slovesa.¹⁰ Nepravá vidová dvojice je taková stejnovýznamová slovesná dvojice, jejíž imperfektivum bylo vytvořeno z imperfektiva prefixací (*ničit → zničit, blížit se → přiblížit se, psát → napsat*). Členy pravých vidových dvojic považuji za gramatické tvary (slovoformy) téhož lexému, kdežto členy nepravých vidových dvojic pokládám za reprezentanty dvou různých lexémů.¹¹ Imperfektivizační (deperfektivizační)¹² resufixace je tedy proces gramatický, kdežto prefixace proces slovotvorný – nevytváří nové gramatické tvary (k fundujícímu slovesu), ale nová slova, nové lexikální jednotky. Existence nepravých vidových dvojic je do značné míry závislá na existenci jevu, který se označuje termínem „subsumpce“. Podstatou subsumpce je to, že význam

10 Pro formulační jednoduchost užívám i tehdy, hovořím-li o členech pravé vidové dvojice, termínu „sloveso“, ačkoliv tyto členy nepokládám za samostatná slovesa, nýbrž za členy jediného slovesného lexému, za gramatické tvary jediného slovesa.

11 Proto adjektiva „pravá“ a „nepravá“.

12 K termínu „deperfektivizace“ viz Komárek (2006b: 193).

předpony prefixovaného slovesa (např. *ukrást*) je obsažen, zahrnut (subsumován) i ve slovese základovém (*krást*).¹³ V důsledku toho mají obě slovesa (základové nedokonavé a prefixované dokonavé) týž lexikální význam, a tak mohou plnit funkci vidové dvojice.

Technickou podstatou imperfektivizace je to, že je dokonavému slovesu přidělena nová dvojice kmenotvorných přípon (přípona pro kmen přítomný a přípona pro kmen minulý, infinitivní), a tak je vytvořeno sloveso nedokonavé (*zasad-i-š, zasad-i-l x zasaz-uje-š, zasaz-ova-l*). Se změnou kmenotvorných přípon může být spojena i změna osobních a číselných koncovek u tvarů verba finita (*vyber-u x vybírá-m*). A jak už bylo řečeno výše, při imperfektivizaci často dochází i k alternacím (střídání) kořených fonémů (např. */vyplatít/ → /vyplácet/, /zahodit/ → /zahazovat/, /nafouknout/ → /nafukovat/*). Imperfektivizaci lze často popsat také jako převedení slovesa k jinému konjugačnímu typu – kupř. v případě dvojice *zasadit – zasazovat* jde o to, že k perfektivu časovanému podle vzoru *prosit* bylo přitvořeno imperfektivum časované podle vzoru *kupovat*. Pro vytváření nedokonavých protějšků jsou využívány konjugační typy *kupovat, sázet a dělat*. To, kterého typu bude v konkrétním případě využito, záleží na tom, ke kterému konjugačnímu typu dané perfektivum patří. Tak např. perfektiva časovaná podle vzoru *brát* mají imperfektiva podle vzoru *dělat* (*nabrat → nabírat*), perfektiva časovaná podle vzoru *krýt* mají imperfektiva podle vzoru *dělat* (*přikrýt → přikrývat*) a perfektiva časovaná podle vzoru *prosit* mají imperfektiva podle vzoru *sázet* (*vyrážet → vyrážet*), popř. podle vzoru *kupovat* (*očistit → očišťovat*).

3. ÚLOHA PREFIXACE (RESP. SLOVESNÝCH PŘEDPON) V SYSTÉMU SLOVESNÉHO VIDU

To, jakým způsobem se slovesné předpony podílejí na utváření vidové soustavy češtiny (jaké místo v ní zaujímají a jaké funkce v ní plní), bylo předmětem již mnoha úvah a diskusí a můžeme konstatovat, že v této otázce nikdy nebylo a dosud není obecné shody.

13 Předpona *u-* tu má význam odluky, význam ‚směrování od‘ a tento význam je také součástí významu slovesa *krást*. Krademe-li, **od**nímáme, **od**lučujeme něco **od**někud/někomu.

Předponám se většinou přisuzuje dvojí funkce: jednak jsou považovány za prostředky slovtvorné (za morfémy nesoucí lexikální význam), jednak za prostředky gramatické (za morfémy nesoucí význam vidu). Tvrdívá se také, že někdy fungují pouze jako gramatické, tvarotvorné morfémy nesoucí pouze význam vidu. V takových případech se hovoří o tzv. prostě (čistě) vidových předponách nebo o předponách (lexikálně) prázdných.¹⁴

K přesvědčení o existenci prostě vidových předpon vedly a vedou slovesné dvojice jako *psát – napsat, dělat – udělat, vařit – uvařit, smažit – usmažit, mizet – zmizet, ničit – zničit, černat – zčernat, krást – ukrást, platit – zaplatit* nebo *blížit se – přiblížit se*. Za významný indikátor prostě vidového statutu uvedených předpon je považována absence (popř. velmi nízká frekvence) sekundárních imperfektiv k příslušným dokonavým slovesům. Tam, kde není splněna podmínka absence či minimální frekvence sekundárního imperfektiva, přichází na řadu podmínka naprosté synonymie sekundárního imperfektiva s příslušným bezpředponovým slovesem, např. *přibližovat se = blížit se* (viz Kopečný 1962: 92–94; Poldauf 1954a: 51). Slovesné dvojice uvedeného typu tedy bývají pojímány jako gramatické vidové páry, jako gramatické tvary téhož lexému. Bývají interpretovány dvěma způsoby, podle nichž je můžeme rozdělit do dvou skupin.¹⁵ O první skupině platí, že je předpona dokonavého slovesa subsumpční neboli že opakuje lexikální význam, který je implicitně přítomen i ve fundujícím slovese (např. význam předpony *při-*, popsateľný jako ‚směrování k něčemu‘, má i sloveso *blížit se*). O druhé skupině se soudí, že předpona nemá žádný lexikální význam, že má jen význam vidu. Uvádějí se třeba dvojice *psát – napsat, rodit se – narodit se, vařit – uvařit, péct – upéct, plést – uplést, šít – ušít*.

14 Existenci prostě vidových předpon uznávají např. Kopečný (1962: 90–94), Panevová – Sgall (1972: 300n), Šlosar (1981: 122–135) či Sekaninová (1980: 13–21); opačný názor mají kupř. Isačenko (1960a: 11–12), Maslov (1963: 9–15), Komárek (2006b) nebo Janda et al. (2013).

15 A budiž řečeno, že se jazykovědci často neshodují v tom, do které z uvedených dvou skupin ta která dvojice patří.

Pro prostě vidový status subsumpčních předpon se argumentuje např. takto:

„[...] prefix vyjadřuje významový rys, který je součástí sémantiky slovesného významu samého. V takových případech se prefix jeví navenek jako lexikálně prázdný, prostě vidový.“ (Šlosar 1986: 339)

Tato argumentace podle mě obsahuje rozpor, pro který ji nelze přijmout. Není možné současně tvrdit, že určitá předpona lexikální význam má i nemá. Nelze tvrdit, že ho vlastně jakoby nemá proto, že jde o význam opakovaný (neboli implicitně přítomný i ve fundujícím slovese). Kupř. subsumpční předpona *při-* ve slovese *přiblížit se* nese svůj lexikální význam úplně stejně, jako ho nese (nesubsumpční) předpona *při-* ve slovese *přiskočit*. Jde o dvě realizace téže předpony. Můžeme tedy prohlásit, že tzv. subsumpční předpony nejsou předponami prostě vidovými – jednoduše proto, že nesou lexikální (nevidový) význam.

Nyní uvažujme o druhé skupině nepravých vidových dvojic a o těch perfektiích, jejichž předpony bývají považovány za skutečně lexikálně prázdné. Domnívám se, že u značného počtu předpon (o nichž se soudí, že jsou lexikálně vyprázdněné) je deklarovaná nepřítomnost lexikálního významu dosti sporná. Podíváme-li se např. na výše uvedené dvojice, zjistíme, že: předponu *na-* slovesa *napsat* lze usouvztažnit s předložkou *na* (*napsat něco na papír*) se zřejmým prostorovým významem; také předpona *na-* slovesa *narodit se* má svůj korelát v předložce (rodíme se **na** svět); význam předpony *u-* sloves *uvařit, upéct, uplést, ušít* atp. popsal M. Komárek adekvátně jako ‚vytváření, způsobování předpokladů, umělé zpracování materiálu‘ (Komárek 2002: 138n). Připustíme však nyní, že opravdu existují taková perfektiiva nepravých vidových dvojic, jejichž předponám je obtížné (popř. i nemožné) přisoudit nějaký lexikální význam. Vezměme např. sloveso *skončit* (*končit* → *skončit* → 0).

Bylo by asi násilné přisuzovat jeho předponě (ze synchronního hlediska) význam ‚odněkud pryč‘, jak je to bez obtíží možné kupř. u sloves *setřít, smýt* nebo *seškrábat*. Povědomí o původním významu předpony se u slovesa *skončit* téměř nebo zcela vytratilo; právě tomuto jevu se říká významové vyprázdnění

předpony.¹⁶ K tomu dochází během procesu opakovaného užívání slovesa a jedná se o důsledek odloučení lexikálního významu slovesa od jeho původního významu slovotvorného. Jsem toho názoru, že příslušné (lexikálně vyprázdněné) předpony nezakládají soubor tvarotvorných morfémů, které by byly k dispozici pro vytváření pravých dokonavých protějšků. Jsou to „jen“ realizace slovotvorných předponových morfémů, jimž je (z právě uvedených důvodů) obtížné, popř. i nemožné přisoudit některý z významových rysů slovesa, v němž jsou obsaženy.

Jako největší kandidát na prostě vidovou předponu bývá uváděna předpona *z-/ze-*. K tomuto stanovisku vedou slovesné dvojice jako *měnit se – změnit se*, *kazit se – zkazit se*, *žloutnout – zežloutnout*, *tloustnout – ztloustnout* a značný vliv mají i přejímky jako např. *pacifikovat – zpacifikovat* nebo *likvidovat – zlikvidovat*. Oba členy dvojic tohoto typu jsou právem považovány za nositele téhož lexikálního významu a jediný rozdíl je právem spatřován pouze ve vidu. Působí i to, že se k dokonavému členu nepřítváří (nebo snad jen výjimečně) další nedokonavý protějšek (*změnit se* → 0, *zkazit se* → 0, *ztloustnout* → 0). Je však třeba si uvědomit, že předpona *z-/ze-* má i v těchto případech svůj lexikální (nevidový) význam. Ten bývá popisován jako ‚změna stavu‘, přičemž změnu stavu můžeme popsat také jako ‚přechod účastníka děje **z** jedné kvality (či **z** jednoho stavu) v kvalitu jinou (resp. ve stav jiný)‘. Tento význam přechodu je přítomen jak v členu dokonavém, tak i v členu nedokonavém, a tudíž nemůže být totožný s významem dokonavosti, kterou jsme výše definovali jako dosažení závěrové situace mutačního děje. Zvýraznění předložky *z* v definici změny stavu není náhodné. Má nás upozornit na významovou korespondenci mezi předponou *z-/ze-* a předložkou *z/ze*. Tak jako lze o významové korespondenci mezi předponou a předložkou hovořit v případech jako *namířit na terč*, *odejít od stolu* nebo *přistoupit k tanečníkovi*, lze o ní hovořit i v souvislosti se slovesy jako *změnit se*, *zkazit se* nebo *zežloutnout*. Významy těchto sloves lze totiž popsat asi takto: *měnit se / změnit se* = ‚stávat se / stát se **z** nějakého nějakým jiným‘, *kazit se / zkazit se* = ‚stávat se / stát se **z** dobrého špatným‘, *žloutnout / zežloutnout* = ‚stávat se / stát se **z** nežlutého žlutým‘. Předpona *z-/ze-* a předložka *z/ze* jsou tedy významově shodné, vyjadřují přechod z nějakého

16 Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny hovoří o pokleslém významu předpon (1975: 39).

východiska někam jinam. Tento významový rys je přítomen jak v uvedených perfektimech, tak v imperfektimech. Předpona *z-/ze-* v nepravých vidových dvojicích typu *měnit se – změnit se* je tedy subsumpční, a tudíž ji nelze pokládat za prostě vidovou (viz výše).

Nyní si položme otázku, zda jsou předpony morfémy (a tedy jednotky znakové povahy), jejichž označováním je vid.¹⁷ Především je třeba uvědomit si toto: Mají-li být předpony ve slovesech jako *vylít, spojit, slepit, zmírnit* atd. nositeli vidového významu, pak by muselo jít o význam dokonavosti. S tím však nekoresponduje ta skutečnost, že jsou tyto předpony přítomny i ve slovesech *vylévat, spojovat, slepovat, zmírňovat* atd., a tedy ve slovesech nedokonavých. Tvrdí-li se tedy, že předpony mají jednak význam lexikální, jednak význam gramatický (vidový), zapomíná se na jeden podstatný rozdíl: Lexikální význam určité předpony, jejímž připojením došlo k vytvoření perfekta, je přítomen i ve všech derivátech, které jsou od tohoto perfekta (přímo nebo nepřímo) odvozeny. Příklad: Připojením předpony *vy-* s lexikálním významem ‚směrování ven z něčeho‘ bylo vytvořeno perfektivum *vypsat* a tento význam je přítomen i ve všech jeho (přímých i nepřímých) derivátech: *vypisovat, dovypisovat, vypisovávat, vypsání, vypisování, výpis, ...* Proto můžeme oprávněně tvrdit, že jsou předpony morfémy, jejichž označováním je lexikální význam; jejich přítomnost ve slově či tvaru totiž zaručuje, zajišťuje, implikuje, že dané slovo či tvar příslušný, odpovídající lexikální význam opravdu má. Jiný je však poměr mezi předponami a významem dokonavosti. Vezměme např. trojici *plnit* nedok. → *vyplnit* dok. → *vyplňovat* nedok. Uvnitř nedokonavého slovesa *vyplňovat* předpona *vy-* rozhodně nenese význam dokonavého vidu. A jestliže ho nenese tady, proč bychom si měli myslet, že ho nese v dokonavém slovese *vyplnit*? Právě popsaný rozdíl mezi vztahem předpona – lexikální význam a vztahem předpona – význam dokonavosti by neměl být přehlížen.

Tvrdím, že dokonavá prefigovaná slovesa jsou dokonavá ne proto, že by obsahovala předponový morfém nesoucí význam dokonavého vidu, nýbrž proto (a jenom proto), že byla vytvořena prefixací. To je podstatný rozdíl. Při prefixaci je předpona brána z repertoáru slovotvorných prostředků a i se svým lexikálním

17 Čili teď už nejde jen o to, zda je pravda, že předpony někdy označují pouze vid; nyní se ptáme, zda vůbec vid označují, zda ho označují alespoň někdy.

významem (a bez významu vidového) je připojována k paradigmatu fundujícího slovesa. Tak je založen nový slovesný lexém, a proto je prefixace procesem slovotvorným. Její podíl na utváření gramatického systému vidu je vymezen především tím, že produkuje dokonavé soubory tvarů (zakládající nový slovesný lexém), k nimž je pak možné přitvářet nedokonavé protějšky a vytvářet tak pravé vidové dvojice. O všech předponách (není výjimky) platí, že nenesou význam dokonavého vidu. Ani předpony vytvářející perfektiva nepravých vidových dvojic nejsou výjimkou – není důvod hodnotit je jinak než předpony ostatní. Ani tehdy, když se k daným perfektivům nepřitvářejí pravé imperfektivní protějšky: kupř. o předponě *z-* ve slovese *zkazit se* (*kazit se* → *zkazit se* → 0) platí totéž co o předponě *z-* ve slovese *zlepšit se* (*lepšit se* → *zlepšit se* → *zlepšovat se*) – jsou to dvě realizace téhož slovotvorného prostředku, který není znakem vidového významu.

Dlužno dodat, že ani kmenotvorné přípony účastníci se vytváření sekundárních imperfektiv (neboli gramatického procesu imperfektivizace) nejsou nositeli vidového významu, v tomto případě významu nedokonavosti. Např. přípona *-ova-*, sloužící k vytváření pravých nedokonavých protějšků, je přítomna i v dokonavých slovesech, která se od těchto protějšků vytvářejí prefixací (*vypsat dok.* → *vypisovat nedok.* → *dovypisovat dok.*). Totéž *-ova-* je přítomno např. i v perfekti-vech jako *vymalovat*, *narýsovat*, *prostudovat* atp. Proto ho stěží můžeme považovat za znak nedokonavosti. To platí o všech kmenotvorných příponách sloužících k vytváření sekundárních imperfektiv (k vytváření pravých vidových dvojic).

4. OTÁZKA FORMÁLNÍ SIGNALIZACE VIDOVÝCH VÝZNAMŮ

V předchozím oddíle jsem došel k závěru, že není morfém, jehož označováním by byla dokonavost, resp. nedokonavost; je tedy nasnadě otázka vyjádřená názvem tohoto oddílu. Jak vidové tvary svou formou informují adresáta, vnímatele o svém vidovém významu? Tuto otázku lze přeformulovat následovně: Jak vidové tvary (svou formou) informují o způsobu svého vytvoření, a tím i o svém vidovém významu?

Tvrzení, že vidová hodnota slovesa vyplývá ze způsobu jeho vytvoření, se netýká jen postupů prefixačních a resufixačních či deverbativních (*konat* → *vykonat* → → *vykonávat*), ale i jiných. Tak např. konverzí vytvořená deadjektiva jsou vždy nedokonavá: přijme-li adjektivum slovesnou kmenotvornou příponu a koncovku, je výsledkem imperfektivum (*černat*, *hloupnout*, *dřevěnět*, *bílit*, *měkčit*, *křivit* atp.). Také připojení slovesné kmenotvorné přípony a koncovky k substantivnímu slovtvornému základu je téměř bezvýjimečně znamením nedokonavosti výsledného slovesa (*háčkovat*, *stolovat*, *známkovat*, *pytlovat*, *lyžovat*, *sáňkovat*, *básnit*, *pěnit*, *ženit*, *šatit* atp.). Kupř. slovesa (konverzí) vytvořená od činitelských nebo konatelových substantiv nemohou být dokonavá (*ředitelovat*, *učitelovat*, *hrobařit*, *stolařit*, *zahradničit* atp.).

Zaměřím-li se teď na případy deverbativní (pro zjednodušení s výjimkou frekventativ), zní otázka (z pohledu recipienta) takto: Bylo prefixální sloveso¹⁸ vytvořeno prefixací, anebo resufixací? Úlohu signalizátoru tu hraje podoba kmenotvorné přípony a podoba kořene (alomorf kořene). Shoda tématu (popř. i alomorfu kořene) s fundujícím slovesem (nejčastěji simpliciem, prostým, bezpředponovým slovesem) signalizuje prefixaci, a tedy dokonavost (*halit* → *zahalit*, *halím* → *zahalím*; *krýt* → *přikrýt*, *kryješ* → *přikryješ*; *pracovat* → *zpracovat*, *pracuje* → *zpracuje*; *píšu* → *zapišu*, *psal* → *zapsal*). Neshoda tématu (popř. i alomorfu kořene) signalizuje resufixaci, a tedy nedokonavost, přičemž podoba, forma obojího je pravidelná, zákonitá, je dána formou tématu a kořene fundujícího perfektiva (*/balit/* → */vybalit/* → */vybalovat/*, */čistím/* → */pročistím/* → */pročišťuji/*, */bereš/* → */zabereš/* → */zabíráš/*). Z pohledu pravých vidových dvojic tedy není informační aktivita, síla na straně předpon (samozřejmě), nýbrž na straně témat a kořenů. Je pravda, že by se celá věc zkomplikovala (a výše představené úvahy by se ukázaly jako nedostatečné), kdybych do svých úvah zahrnul i prefigáty od sekundárních imperfektiv (*vyhazovat* → *povyhazovat*, *vydávat* → *dovydávat* [obědy ve školní jídelně], *přednášet* → *odpřednášet*). Existuje např. také řada sloves, která sice jeví známky sekundárních imperfektiv, avšak fundující perfektivum k nim neexistuje (**přemyslet* → *přemýšlet*, **zamyslet* → *zamýšlet*, *vyprávět* /

18 Viz Komárkovo terminologické rozlišení „sloveso prefixální“ – „sloveso prefigované“ (2006c: 196).

/ *vypravovat* [pohádky], *považovat* aj.). Některá z nich je možné oprít o „analogické“ případy, k nimž fundující perfektiva existují (*přemýšlet* či *zamýšlet* v konfrontaci s *vymýšlet* ← *vymyslet*). Výše představené úvahy o formální signalizaci vidové hodnoty slovesného tvaru asi nejsou nepodobné těm, které představil I. Poldauf ve své stati *Mechanismus slovesných vidů v nové češtině* (1942).

V souvislosti s tématem řešeným v tomto oddíle jsou zajímavé úvahy M. Komárka obsažené v jeho *Příspěvcích k české morfologii*, v kapitole K základním pojmům formální morfologie a morfonologie. Autor mimo jiné píše:

„Zdá se, že za zvláštní morfém je možno považovat v češtině v slovesných tvarech šev mezi bezprostředními složkami morfologické báze. Tento morfém se uplatňuje v oblasti slovesného vidu: např. pro dokonavé sloveso *opadat* musíme počítat se švem po předponě: /o-pada-/ ,pro nedokonavé *opadat* ‚opadávat‘ se švem před konektémem /-a/: /opad-a-/.“ (Komárek 2006a: 100)

Už jen z této pasáže je patrné, že jde o netradiční užití termínu „morfém“, že je zde tohoto termínu užito v posunutém významu, přičemž z kontextu kapitoly je zřejmé, že si je autor tohoto posunu dobře vědom. Je otázka, zda jsou Komárkovy formulace snahou přisoudit zmíněným švům mezi bezprostředními složkami vidově signalizační funkci, zda je autor opravdu považuje za formální symptomy dokonavosti či nedokonavosti. Myslím, že to z jeho formulací nelze s jistotou vyvodit, i když by na to mohla poukazovat právě ta skutečnost, že pro jejich označení zvolil termín „morfém“. Překvapivé je pro mne to, že se zde uvažuje o vidovém morfému na základě dvojice sloves, která určitě nemůžeme považovat za členy vidového páru (níže takovéto dvojice označuji termínem „falešné páry vidově homonymní“).

Nyní k nastolené problematice zaujmu vlastní stanovisko. Samotné švy, hranice, rozhraní mezi bezprostředními složkami lze podle mého názoru považovat za formální signály vidové hodnoty slovesa pouze zprostředkovaně – ony samy jsou neviditelné, neslyšitelné, smysly nevnímátné, nedisponují vlastní formou, která by je manifestovala a identifikovala, formou, kterou by vnímatele informovaly o svém umístění v slovesném tvaru. Uvedené švy, popř. pozice švů v rámci

morfologické¹⁹ báze, jsou přímým důsledkem toho, kterého odvozovacího postupu bylo při vytváření slovesa využito – šev po předponě je bezprostředním důsledkem prefixace, šev před konektémem bezprostředním důsledkem resuffixace. Viditelnou signalizační roli tu mají opět téma a kořen, informaci o umístění švu v morfologické bázi podává podoba konektému, popř. konektu, a podoba kořene, kořenový alomorf.²⁰ (Např. u dvojic *vydělat* – *vydělávat*, *rozdělit* – *rozdělovat* či *vybarvit* – *vybarvovat* je to pouze konektém, kdežto v případech jako *vynést* – *vynášet* nebo *utřít* – *utírat* je to obojí.)

K právě řečenému: U jednotlivých konjugačních typů, kmenů a tvarů jsou nejrůznější rozdíly. Uvedu několik příkladů:

- (1) Typ *vydělat* – *vydělávat*: K perfektivům patřícím ke konjugačnímu typu *dělat* se přitvářejí sekundární imperfektiva časovaná podle téhož typu. O těchto dvojicích platí, že jsou v obou kmenech, přítavním i infinitivním, a ve všech tvarech odlišeny jen a pouze na pozici tématu (kořen i tvarotvorné přípony se shodují): *vydělám* – *vydělávám*, *vyděláme* – *vyděláváme*, *vydělali* – *vydělávali*; *překonáš* – *překonáváš*, *překonají* – *překonávají*, *překonal* – *překonával*.
- (2) Imperfektivizační typ *prosit* → *sázet*: V přítavních tvarech je informace o uplatněném derivačním postupu většinou zajištěna pouze alternací kořenových fonémů, téma a tvarotvorné přípony jsou shodné (*vyrazím* – *vyrážím*, *on vyrazí* – *vyráží*, *vyrazíte* – *vyrážíte*; *vytvoříš* – *vytváříš*, *vytvoříme* – *vytváříme*). Nemusí to platit o 3. os. pl. a neplatí to u imperativu (*oni vyrazí* – *vyrázejí* / *vyráží*, *vyraz*, *vyrazme* – *vyrázej*, *vyrázejme*²¹; *oni vytvoří* – *vytvářejí* / *vytváří*, *vytvoř*, *vytvořte* – *vytvářej*, *vytvářejte*). V tvarech infinitivních je derivační postup signalizován jak alternací kořene, tak podobou tématu (*vyrazit*, *vyrazil* – *vyrážet*, *vyrážel*; *vytvořit*, *vytvořil* – *vytvářet*, *vytvářel*).

19 Termínu „morfologické“ je zde užito bez rozlišení mezi slovtvorbou a tvaroslovím, morfologií v užším smyslu.

20 I když je pravda, že u Komárkova příkladu nepomůže ani jedno.

21 Je otázka, zda výslovnostní protiklad [viraš] a [vira:žej] považovat za protiklad na úrovni fonémů, anebo jen hlásek – záleží na fonologické koncepci; to však nyní není důležité.

- (3) Imperfektivizační typ *prosit* → *kupovat*: Zde derivační postup ve všech případech signalizuje téma. Někdy se k němu alternace kořene přidávají, někdy nikoli (*vyprosím, vyprosí, vyprosíl* – *vyprošuji, vyprošuje, vyprošoval*; *ponořím, ponoříš, ponořit* – *ponořuji, ponořuješ, ponořovat*).

5. OBOUVIDOVÁ SLOVESA

Obouvidové sloveso chápou jako dvě homonymní vidová paradigmatata, jedno nedokonavé a jedno dokonavé (*resuscitovat* nedok. – *resuscitovat* dok.). Paradigma nedokonavé obsahuje tvary perifrastického futura a infinitiv spojovatelný s fázo-
vými slovesy (*budeme resuscitovat, začneme resuscitovat*), paradigma dokonavé neobsahuje tvary perifrastického futura a jeho infinitiv není spojovatelný s fázo-
vými slovesy (srov. Komárek 2002: 137). I obouvidová slovesa tedy vytvářejí vidové dvojice, ovšem takové, které neodpovídají ani definici vidové dvojice pravé, ani definici vidové dvojice nepravé. Od pravých i nepravých dvojic se liší tím, že mezi jejich členy není vztah fundace (že jeden není odvozen z druhého). S pravými dvojicemi mají společné to, že jsou jejich členy gramatickými tvary téhož lexému. Zavedme pro tyto vidové dvojice termín „vidové dvojice homonymní“. A jelikož obouvidová slovesa vytvářejí vidové dvojice (páry), neřadím je mezi slovesa vidově nepárová. Považuji je za účastníky korelační řady. Přesto je však umísťuji na periferii vidového systému, a to právě pro jejich homonymnost, a tudíž neschopnost (resp. velmi omezenou schopnost)²² jednoznačně signalizovat vid. Tato nejednoznačnost se řeší vytvářením nových nepravých vidových dvojic. Ty se tvoří tak, že se připojí subsumpční předpona k nedokonavému paradigmatu obouvidového slovesa (kupř. *excerpovat* nedok. → *vyexcerpovat, implementovat* nedok. → *vimplementovat, realizovat* nedok. → *zrealizovat*). Tzv. ztrátu obouvidovosti pak interpretuji jako mizení dokonavého homonymního paradigmatu v důsledku stále častějšího užívání předponové odvozeniny mající status nepravého dokonavého protějšku. Jde o proces velmi pozvolný – homonymní perfektivum

22 Tvary perifrastického futura jsou samozřejmě vidově jednoznačné.

se udržuje, i když už dávno existuje jeho konkurent, předponová odvozenina se subsumpčním prefixem. Dobrým příkladem je perfektivum *realizovat*: *Až realizujeme/zrealizujeme všechna svá přání, budeme spokojeni*; příkladem úplné ztráty obouvidovosti je např. sloveso *likvidovat*: **Než likvidujete všechny ten nepořádek, pořádně se zapotíte*.

Vytváření nepravých dokonavých protějšků se subsumpční předponou není jediný způsob, kterým se řeší homonymie nedokonavého a dokonavého paradigmatu obouvidových sloves. Recepčně náročnější bývá homonymie dokonavého prézentu (např. *analyzujeme dok. = provedeme analýzu*) a nedokonavého prézentu (např. *analyzujeme nedok. = provádíme analýzu*). V důsledku této homonymie nemusí být vždy zřejmé, zda se hovoří o budoucím dosažení závěrové situace nějakého děje (dokonavý prézens), anebo o aktuálním, právě probíhajícím spění, směřování k závěrové situaci nějakého děje (nedokonavý prézens). Tato skutečnost pravděpodobně vede k tomu, že se místo homonymního dokonavého prézentu leckdy užije perifrastického futura nedokonavého homonymního paradigmatu (např. místo *O zdravotním stavu pana exprezidenta vás informujeme* se řekne *O zdravotním stavu pana exprezidenta vás budeme informovat*). Místo nejednoznačnosti vidové i časové tu pak máme jen nejednoznačnost vidovou. Vyjádřením dokonavosti je pověřeno bezpříznakové sloveso nedokonavé: např. věta *O případném propuštění pana exprezidenta do domácího léčení vás budeme okamžitě informovat* má být čtena takto: *O případném propuštění ... vám okamžitě podáme informaci*; nikoliv takto: *O případném propuštění ... vám okamžitě budeme podávat informaci*.²³ Jev, o kterém bylo právě pojednáno (konkurence mezi dokonavým prézentem a perifrastickým futurem u obouvidových sloves), bude ještě třeba soustavně empiricky ověřovat a detailně zkoumat. Bude např. nutné zjistit, zda platí následující hypotéza: K užívání perifrastického futura za účelem vyjádření budoucího dosažení závěrové situace dochází především tehdy, jestliže k nedokonavému homonymnímu paradigmatu dosud neexistuje nepravý dokonavý protějšek nebo jestliže se takový protějšek vytváří

23 V uvedené větě s futurem *budeme informovat* je dokonavé pojetí děje signalizováno (či spíše zpravděpodobňováno) ještě lexikálně, časovým příslovcem *okamžitě*. Přestože jsem tvar *budeme informovat* interpretoval jako nedokonavý, bylo by – myslím – dobré prověřit, zda se v těchto případech přece jen nejedná o tvar patřící do dokonavého paradigmatu, o dokonavé perifrastické futurum.

jen okazionalně, sporadicky, a nestal se ještě pevnou součástí jazykového systému. S touto hypotézou je pravděpodobně v souladu právě výše uvedené sloveso *informovat* (*zinformovat).

Nyní uvedu ještě dva (autentické) příklady, které odpovídají výše uvedenému typu konkurence:

Autorem prvního je jeden můj kolega jazykovědec, druhý je z posledního dílu známého seriálu *Návštěvníci*. U obou příkladů stručně nastíním situaci, v níž byly příslušné tvary užity.

(1) Sloveso *kontaktovat někoho*:

V závěru jedné porady o grantovém záměru, který jsme chtěli podat, měl každý (spolu)řešitel zopakovat úkoly, jimiž byl pověřen. Kolega, který se měl zeptat profesora Komárka, zda by přijal roli odborného konzultanta, řekl: „Já teda budu kontaktovat Komárka.“

Kdyby se autor této výpovědi rozhodl užít místo obouvidové přejímky např. synonyma českého původu *spojit/spojovat se s někým*, řekl by s největší pravděpodobností *Já se teda spojím s Komárkem*, a nikoli *Já se teda budu spojovat s Komárkem*. Kdyby se rozhodl užít významově konkrétnějšího slovesa (*za*) *telefonovat*,²⁴ dal by asi přednost výpovědi *Já teda zatelefonuju Komárkovi* před výpovědí *Já teda budu telefonovat Komárkovi*. A kdyby se rozhodl profesoru Komárkovi napsat, preferoval by asi výpověď *Já teda napíšu Komárkovi* před výpovědí *Já teda budu psát Komárkovi*.

K tomuto příkladu je však třeba poznamenat ještě toto: Výpovědi *Já teda budu telefonovat Komárkovi* a *Já teda budu psát Komárkovi* jsou sice pro danou situaci méně pravděpodobné, méně obvyklé, méně preferované než jejich protějšky s dokonavým prezentem, nejsou však nepřijatelné, vyloženy nesprávně,agramatické. Také je pravda, že nepravé perfektvum *zkontaktovat někoho* není neuzuální (na rozdíl od prefigátu *zinformovat, srov. výše formulovanou hypotézu).

24 Tímto zápisem netvrdím, že je slovesná dvojice *telefonovat* → *zatelefonovat* (nepravým) vidovým párem.

(2) Sloveso *jmenovat někoho někým/něčím*:

Návštěvníci, lidé z roku 2484, uskutečnili výpravu do roku 1984, aby zde našli sešit „génia přelomu století“ Adama Bernaua; sešit měl obsahovat „vzorec o přesunu kontinentů, ba i světů“, díky němuž by mohli zabránit poškození Země jakousi rotující mlhovinou či kometou. Před návratem do budoucnosti návštěvníci zachránili před autonehodou učitele Adama Bernaua dědu Drchlíka a vzali jej s sebou do své doby. Akademik Richard, vedoucí expedice, pak Aloise Drchlíka informuje o tom, jak bude řešena ta ožehavá situace, že se člověk z roku 1984 dostal do roku 2484. Řekl mu: „... Ale naštěstí proti tomu protestovala celá Akademie věd. Tam si zaletíme od předsedy. Slíbil, že vás bude jmenovat čestným členem.“ Kdyby akademik Richard zvolil místo predikátoru *jmenovat někoho někým* predikátor *(u)dělat někoho někým, udělit někomu status někoho* nebo *stát se někým*, preferoval by výpovědi *Slíbil, že vás udělá čestným členem, Slíbil, že vám udělí status čestného člena* nebo *Slíbil, že se stanete čestným členem před výpovědmi Slíbil, že vás bude dělat čestným členem, Slíbil, že vám bude udělovat status čestného člena* nebo *Slíbil, že se budete stávat čestným členem*.

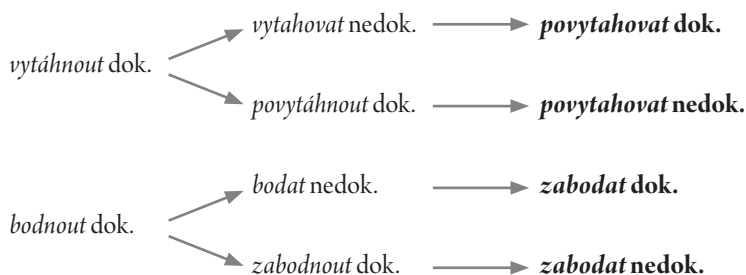
K tomuto příkladu poznamenávám ještě toto: O nedokonavých protějšcích uvedených výpovědí lze říci, že jsou za daných okolností nepřijatelné. Jako „dokonavý protějšek“ k imperfektivu *jmenovat někoho někým* se někdy užívá sloveso *najmenovat*. Pokud jde o sémantiku jeho předpony, připadá v úvahu jedno z následujících tvrzení: 1. Při každém užití slovesa *najmenovat* jde o předponu s prostorovou sémantikou (*najmenovat někoho na post ministra*), ať už akuzativní komplement referuje k jedinému (a to ne kolektivnímu) denotátu nebo ať referuje k více jedincům či k denotátu kolektivnímu. 2. Pokud se referuje k jedinému jedinci, jde vždy o předponu s významem prostorovým; pokud se referuje k více jedincům či k denotátu kolektivnímu, jde vždy o předponu s významem kumulativním. 3. V případě reference k jedinému jedinci jde pokaždé o předponu s významem prostorovým; v případě reference k více jedincům či k denotátu kolektivnímu jde někdy o předponu s významem prostorovým, jindy o předponu s významem kumulativním. Odhaduji, že jazykové

skutečnosti nejspíše odpovídá tvrzení číslo 3. Několik příkladů: *Díky tomu vznikne Rada Národního divadla jako poradní orgán ministra kultury, do které se bývalý ředitel nechá najmenovat* (SYN2000). *Bude zajímavé sledovat, jakou komisi ministerstvo zahraničních věcí najmenuje, aby její verdikt vyhovoval úředníkům a poslancům* (SYN2000). *Pesimisté říkají, že novou českou vládu najmenuje bez ohledu na všechny ostatní stranické kolegy Miloš Zeman se svými poradci...* (SYN2000).

Za konstituenty homonymní vidové dvojice samozřejmě nepovažuji členy takových slovesných dvojic, jakými jsou např. *sesedat dok.* (*Když jezdci sesedali s koní, zašli se občerstvit do šenku.*) – *sesedat nedok.* (*Když sesedal s koně, zapomněl si obě nohy ve třmenech.*); *douklízet dok.* (*Tak už, maminko, konečně douklízej, a pojď's námi na procházku.*) – *douklízet nedok.* (*Douklízím tu po vás ten nepořádek, už jsem z toho celá říčná.*); *pootevírat dok.* (*Pootevíral dokořán všechna okna, aby místnost pořádně vyvětral.*) – *pootevírat nedok.* (*Pomalů pootevíral dveře, napjatý, co za nimi spatří.*); *povytažovat dok.* (*Ze msty sousedovi povytažoval všechny sazenice a polámával rajčatové keříky.*) – *povytažovat nedok.* (*Nenápadně povytažuje tahák z penálu.*); *zabodat dok.* (*Zabodal všechny kůly do země.*) – *zabodat nedok.* (*Viděl, jak mu zabodá nůž přímo do srdce.*); v Rohozné u Jihlavy jsem slyšel i *využívat dok.* (*Až ty léky využíváte, přijďte na kontrolu.*), s ním je homonymní *využívat nedok.* (*Rád využívá všech výhod poskytovaných podnikem.*).

Následující schémata vystihují, zachycují vznik uvedených homonymních slovesných dvojic:

Takovýmto dvojicím věnoval pozornost např. Kopečný (1962: 107–109).

Jednotlivé případy výše uvedených homonymních dvojic se od sebe liší. Můžeme proti sobě postavit např. dvojice *sesedat* dok. – *sesedat* nedok. či *douklízet* dok. – *douklízet* nedok. na jedné straně a dvojice jako *pootevírat* dok. – *pootevírat* nedok. či *povytahovat* dok. – *povytahovat* nedok. na straně druhé. O prvních platí, že jejich členy mají též prefix, o druhých platí, že mají různé prefixy homonymní. *Sesedat* – *sesedat*: prefix *se-* s významem „shora dolů“, *douklízet* – *douklízet*: prefix *do-* koncové fáze; *pootevírat* nedok.: *po-* malé míry děje, *pootevírat* dok.: *po-* distributivní.

Sledované slovesné dvojice můžeme nazvat termínem „falešné páry vidově homonymní“. Se skutečnými vidově homonymními dvojicemi se shodují v tom, že sestávají z perfektiva a imperfektiva a že jsou jejich členy (samozřejmě) formálně totožné. U dvojic jako *dooblékat se* dok. – *dooblékat se* nedok. lze shledat i afinitu sémantickou. Avšak rozdíl je nejen v tom, že obě homonyma mají své vlastní fundující sloveso, ale především v tom, že nedokonavé homonymum má svůj vlastní nehomonymní vidový protějšek (*doobléci se* dok. → *dooblékat se* nedok.).

Vznik této homonymie je odstartován v místě/okamžiku (derivačního) rozdělení, rozštěpení, jehož základem je perfektivum (ať už prefixální [*vytáhnout*] nebo prosté [*bodnout*]). Toto perfektivum je dále imperfektivizovatelné (vzniká sekundární imperfektivum), což je jev velmi častý, obvyklý, hodně pravidelný (*vytáhnout* → *vytahovat*), je však také dále přefigovatelné, což je sice jev (v porovnání s imperfektivizací) mnohem méně častý, rozhodně však není nijak

vzácný, zřídkačivý či výjimečný (často jde o prefixy akcionářské: *povytnout, povysunout, povystrčit, doopravit, doobléci se, dovdělat se, dovybalit si* [věci z kufrů]; ale nejen o ně: *nabodnout, napíchnout, zabodnout, zapíchnout*). Také je pravda, že prefixace sekundárních imperfektiv není ničím neobvyklým (*dovydávat, dovybalovat, poroznášet, pozhasínat, odpřednášet, odvykládat*) a totéž platí o imperfektivizaci perfektiv vytvořených prefixací od dokonavých základů (*nakousnout* → *nakusovat, naříznout* → *nařezávat, odvrátit* → *odvracet, přeposlat* → *přeposílat*). Vzhledem k řečenému není – myslím – divu, když se občas objeví homonymie, na niž právě zaměřujeme svou pozornost. Počátkem tohoto typu homonymie neboli základem popsaneho derivačního rozdělení však nemůže být imperfektivum. „Cesta“ začínající prefixací a pokračující resufixací je samozřejmě také možná, a velmi častá (*dělat* → *dodělat* → *dodělavat* jako *vytnout* → *povytnout* → *povytnovat*), ale sufixací vytvořené frekventativum je už dále neprefigovatelné (*dělat* → *dělavat* → **dodělavat*).²⁵

25 I když vzácné výjimky by se – myslím – nalézt daly. U Kopečného (1962: 30n; 1958: 106) najdeme kupř. tato slovesa: *nasedávat se, co jsem se do něho namluvíval, (Zaoral) se o činnosti své učitelské tolik nahorovával* (z *Raise*), *toho jsme se naposlouchávali až až*. Pokládá je za nedokonavé příponové deriváty od saturativ. Trávníček (1951: 1352n) uvádí např. tato slovesa: *co jsme se toho nahrávali, co se matka naplakávala, co se ten slepec nastával na rohu ulice*. První považuje za perfektivum, za předponový derivát od frekventativa, druhá dvě za imperfektiva k dokonavým saturativům. Podle mého názoru jde ve všech případech o saturativní předponové deriváty od frekventativ, o slovesa dokonavá (*co jsem se k vám nachodíval; chodívat* → *nachodívat se*). Těto problematice je věnována šestá kapitola této publikace.

6. VIDOVÁ NEPÁROVOST

O vidovou nepárovost jde tehdy, když se určitý slovesný lexém neúčastní vidové korelace, když nevytváří vidovou dvojici (pár). Sloveso bez dokonavého protějšku nazýváme imperfektivum tantum (*klečet, běžet, přemýšlet*), sloveso bez nedokonavého protějšku nazýváme perfektivum tantum (*pozabíjet, nastřílet, zalyžovat si*).

Bezředponová nedokonavá slovesa konstituující nepravé vidové dvojice nepovažuji za slovesa vidově nepárová, třebaže k nim skutečný gramatický vidový protějšek neexistuje. Podstatné je pro mě to, že jsou členy páru (např. *stárnout – zestárnout*). Mezi slovesa vidově nepárová neřadím (jak už bylo řečeno výše) ani obouvidová slovesa, poněvadž byla definována jako dva homonymní vidové soubory tvarů. Jejich neřazení k slovesům nepárovým má i tu výhodu, že je tak činěn rozdíl mezi slovesy jako *informovat* a *koexistovat* (*informovat* nedok. – *informovat* dok. versus *koexistovat* nedok. – 0).

Za vidově nepárová slovesa pokládám např. členy takových slovesných dvojic, jako je *vyskytnout se* („objevit se někde“) – *vyskytovat se* („nacházet se někde“). Takové slovesné dvojice jsou vidovými dvojicemi jenom formálně, jejich imperfektiva totiž nesplňují podmínku (lexikálně) významové totožnosti s fundujícím perfektivem – jsou to slovesa nedějová, kdežto jejich derivační základy mají význam mutace. Prototypickými vidovými dvojicemi nejsou ani slovesné dvojice jako *opřít se – opírat se* nebo *dotknout se – dotýkat se*, protože jejich imperfektiva jen zřídka či výjimečně vyjadřují vlastní význam nedokonavosti, kterým je probíhající spění k závěrové situaci. Jejich významem je téměř vždy stav, který nastává současně s dosažením příslušné závěrové situace, označují vlastně trvání této závěrové situace (*Opírá se o zeď a kouří* = *Je opřen o zeď a kouří*; *Seděli nehnutě tak, že se navzájem dotýkali rameny* = *Byli v kontaktu rameny*), popř. vyjadřují opakování děje (*Při prohlídce zámku se dotýkali exponátů*).

Stavový význam sekundárních imperfektiv odvozených od perfektiv s významem mutace není ničím neobvyklým: *obklopit* → *obklopovat* (*Studánku obklopují nevysoké stromky*), *vyhlédnout* → *vyhlížet* (*Starý pán vyhlíží z okna, lokty opřen o parapet*), *nastavit* → *nastavovat* (*Proč nastavuješ tu ruku, neměj ji nastavenou, nic ti nedám*), *obklíčit* → *obklíčovat* (*Vojsko nepřítelů už obklíčuje město, každý voják stojí na svém místě, očekáváje povel k útoku*), *naklonit se* → *naklánět se* (*Naklání se nad*

zraněným vojákem a ošetřuje ho.), zakrýt → zakrývat (Posadte se prosím, zakrýváte mi výhled na scénu.), spojit → spojovat (Most spojuje starou a novou část města.), ukryt → ukrývat (Žena otěhotněla a porodila syna. Když viděla, jak je půvabný, ukrývala ho po tři měsíce (Exodus 2,1, ekumen. překl.).

Vidová nepárovost má různé příčiny, podle nichž lze rozlišovat různé její typy. Nejčastější příčinou je sémantika slovesa, méně častou jeho forma (jeho fonémové složení). Z definice dokonavosti a nedokonavosti plyne, že nutnou podmínkou vidové párovosti je mutační význam slovesa. Proto jsou slovesa nedějová (*sousedit, stát, nacházet se*) a dějová slovesa označující jednoduché, nemutační procesy (*pracovat, mluvit, hádat se*) nutně slovesy vidově nepárovými.

Někdy je sloveso vidově nepárové, i když vytvoření jeho vidového protějšku nebrání ani sémantika, ani forma. Jako příklad může posloužit sloveso *spasit*. I když je mutační (znamená přechod ze stavu oddálení od Boha do stavu přebývání ve společenství s Bohem) a i když jeho fonémové složení neznemožňuje přitvoření nedokonavého protějšku (*zhasit* → *zhášet*, *zatarasit* → *zatarasovat*), je sloveso *spasit* vidově nepárové.

Tato kapitola nemá (v důsledku svého původního zaměření, viz pozn. 1) jednotný charakter. Obsahuje pasáže pojednávající o věcech dosti známých (viz např. oddíl o pravých a nepravých vidových dvojicích). Jejich smysl je především v tom, že se v nich známému obsahu dostává přece jen poněkud jiného formulačního ztvárnění. Obsahuje však i řadu pasáží, v nichž se snažím předkládat nové argumenty, přispívat k domýšlení některých otázek a také nastolovat otázky nové (viz např. oddíl o předponách či oddíl o obouvidových slovesech). Právě tyto pasáže jsou těžištěm předložené kapitoly.

Kapitola druhá

Testy pro zjišťování vidové hodnoty vidového paradigmatu slovesa (indikátory slovesného vidu)¹

Protože považuji vid za gramatickou kategorii a nedokonavé a dokonavé tvary téhož lexikálního významu za gramatické tvary jediného lexému, nehovořím v této kapitole o nedokonavém/imperfektivním nebo dokonavém/perfektivním slovese, nýbrž o nedokonavém/imperfektivním nebo dokonavém/perfektivním paradigmatu slovesa. K témuž lexému řadím jen členy pravých vidových dvojic (např. *vypsat – vypisovat*), konstituenty nepravých vidových dvojic (např. *dělat – udělat*) pokládám za reprezentanty dvou různých lexémů.

Termínem „indikátor slovesného vidu“ označuji všechno to, co vypovídá o vidové hodnotě vidového paradigmatu slovesa nebo o tom, zda se jedná o obouvidé sloveso (dvě homonymní paradigmata), či jen o nedokonavé, respektive dokonavé paradigma slovesa. Za indikátory vidu považuji také skutečnosti/jevy, které o vidové hodnotě vypovídají jen s určitou pravděpodobností, nikoli sto procentně. Indikátory slovesného vidu mohou být kupř. slovní tvary, různé typy rozvití, sémantika aj.

V této kapitole si dávám za úkol porovnat (z různých hledisek) dokonavé a nedokonavé paradigma slovesa a na základě získaných poznatků (o rozdílech mezi nimi) pak vytvořit testy, které by umožňovaly co nejspolehlivěji určovat vidovou hodnotu vidového paradigmatu slovesa. Zejména se pokusím najít způsob, jak zjistit přítomnost dokonavého paradigmatu v tvarovém souboru obouvidého slovesa. Budu pracovat s indikativními finitními subparadigmaty (ne tedy s kondicionálem a s imperativem), s infinitivními slovnědruhovými formami (s infinitivem, přičestími a přechodníky) a pozornost věnuji také formám verbálního

¹ VESELÝ, L. (2008): Testy pro zjišťování vidové hodnoty vidového paradigmatu slovesa (indikátory slovesného vidu). *Slovo a slovesnost*, 69, s. 211–220. Před umístěním do této publikace bylo v textu provedeno nemnoho formulačních změn.

adjektiva (zpřídavněným přičestím a přechodníkům) a verbálního substantiva. Ačkoliv má verbální adjektivum charakter přechodný (verbum → adjektivum) a verbální substantivum je zcela součástí slovního druhu substantivum, zahrnují tyto dvě slovnědruhové formy do svého pozorování. Činím tak proto, že vyjadřují vid a jejich podoba a chování mohou vypovídat o vidové hodnotě jejich základového (slovesného) vidového paradigmatu. Budu-li dále užívat sdruženého pojmenování „vidové paradigma“, budu mít na mysli nejen verbum finitum a verbum infinitum, ale též verbální adjektivum a verbální substantivum. Rozhodl jsem se tak z ekonomických důvodů.

Mohlo by se zdát, že není zapotřebí vytvářet další testy, jestliže víme, že: 1. obsahuje-li vidové paradigma tvary opisného futura a lze-li jeho infinitiv spojovat s fázovými slovesy, jedná se o paradigma nedokonavé; 2. neobsahuje-li vidové paradigma opisné futurum a není-li jeho infinitiv spojitelný s fázovými slovesy, jedná se o paradigma dokonavé.² Avšak s těmito poznatky nevystačíme, posuzujeme-li tzv. obouvidá (přesněji řečeno vidově homonymní)³ slovesa. Na paradigma obouvidého slovesa je třeba pohlížet jako na dvě homonymní vidová paradigmatata – imperfektivní a perfektivní. Domnívat se, že jde o jediné paradigma, jehož tvary jsou zároveň bezpříznakové i příznakové, by bylo pochybené.

Termín „obouvidé sloveso“ vlastně není příliš vhodný, neboť přesně nepopisuje skutečnost, kterou označuje. Vznikl na základě mínění, že tentýž soubor tvarů vyjadřuje jak nedokonavý, tak dokonavý vid. Avšak – jak už bylo zmíněno – tak tomu není. Obouvidé sloveso sestává ze dvou homonymních vidových paradigmat. A jestliže pokládáme imperfektivní a perfektivní tvary za tvary téhož slovesného lexému, máme v češtině vlastně velké množství „obouvidých“ sloves, protože velké množství sloves má jak imperfektivní, tak perfektivní paradigma, a rozlišuje tedy OBA vidy. Povahu obouvidých sloves lépe

2 Samozřejmě je třeba pamatovat na výjimky z tohoto pravidla, kterými jsou slovesa se sěmem jednosměrného (lineárního) pohybu čili slovesa determinovaná. Ta jsou nedokonavá, ačkoliv mají mnohem častěji futurum syntetické než opisné. Další výjimkou je sloveso *být*, které je nedokonavé, i když vyjadřuje budoucnost pomocí syntetických tvarů *budu*, *budeš* atd.

3 Termín „sloveso vidově homonymní“ přejímám od Komárka (2002).

vystihuje sdružené pojmenování „sloveso vidově homonymní“. V této kapitole se však budu držet termínu „obouvidé sloveso“ a budu jím mínit právě sloveso vidově homonymní.

Přijmeme-li tvrzení, že takzvanou obouvidovost je vhodné chápat jako paralelní existenci dvou homonymních vidových paradigmat (která se však některými tvary vzájemně liší), nabízí se teoretická otázka, které z těchto paradigmat je prefigováno při odvozování nepravého dokonavého protějšku (kupř. *realizovat* → *zrealizovat*, *formulovat* → *zformulovat*). Připíná se prefix k paradigmatu nedokonavému, jak je tomu u „tradičních“ nepravých vidových dvojic (např. *růžověť* → *zrůžověť*, *blížit se* → *přiblížit se*), nebo k paradigmatu dokonavému (za účelem jeho zvýraznění, zjednoznačnění)? Navrhuji, aby bylo za základ prefixace považováno paradigma nedokonavé – zachová se tak jednotnost systému, nebudou se v něm zavádět výjimky. Ztrátu obouvidovosti pak lze chápat jako mizení homonymního dokonavého paradigmatu v důsledku stále častějšího užívání předponové odvozeniny mající status nepravého dokonavého protějšku.

Také pro obouvidá slovesa tedy platí, že mají nedokonavé paradigma s opisným futurem a infinitivem spojovatelným s fázovými slovesy a dokonavé paradigma bez opisného futura a s infinitivem nespojitelným s fázovými slovesy. Ovšem homonymie imperfektivních a perfektivních tvarů způsobuje, že se obtížněji zjišťuje přítomnost zejména dokonavého paradigmatu. Dokonavé paradigma je jakoby překryto paradigmatem nedokonavým. Mějme například obouvidé sloveso *realizovat*: snadno v jeho souboru tvarů identifikujeme nedokonavé paradigma (*Příští rok budeme v Praze realizovat velký hudební podnik. Kdy přesně ho začnete realizovat?*), ale s paradigmatem dokonavým je to už těžší. Jeho přítomnost/nepřítomnost neověříme tak, že zkusíme vytvořit (a v textech najít) perifrastické futurum a spojení fázové sloveso + infinitiv. Ono zkusmo vytvořené (a neexistující) „dokonavé opisné futurum“ totiž formálně splývá s opisným futurem nedokonavého paradigmatu a jeví se nám jako regulérní (nedokonavý) tvar.

Z právě napsaného vyplývá, že při vidovém určování obouvidých sloves může snadno docházet k tomu, že budou mylně pokládána za slovesa pouze

nedokonává.⁴ To, že se při stanovování vidu nejvíce chybje právě u sloves obouvidých a u přejímek,⁵ lze snadno zjistit, porovnáme-li, jak jsou určena některá slovesa ve *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (Filipec et al. 2003; dále jen SSČ), jak ve *Slovníku slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení* (Svozilová – Prouzová – Jirsová 2005; dále jen SV) a jak v *Akademickém slovníku cizích slov* (Petráčková – Kraus et al. 2001; dále jen SCS). Uvedu některá odlišně určená slovesa a bude evidentní, že rozdíly nejsou způsobeny pouze tím, že by původně obouvidé sloveso ztratilo své dokonavé paradigma v důsledku odvození předponového perfektiva se subsumpčním prefixem: *konspirovat* (SV – ned. i dok., SCS – ned.), *migrovat* (SV – ned. i dok., SCS – ned.), *navigovat* (SV – ned. i dok., SCS – ned.), *parafovat* (SV – ned., SCS – dok. i ned., SSČ – dok. i ned.), *parafrázovat* (SV – ned., SCS – ned. i dok., SSČ – ned. i dok.), *paralyzovat* (SV – ned., SCS – ned. i dok., SSČ – ned. i dok.), *gradovat* (SV – ned. i dok., SCS – ned.), *holdovat* (SV – ned., SCS – ned. i dok., SSČ – ned. i dok.), *komandovat* (SV – ned., SCS – ned. i dok., SSČ – ned. i dok.), *konzumovat* (SV – ned., SCS – ned. i dok., SSČ – ned. i dok.), *disponovat* (SV – ned., SCS – ned. i dok., SSČ – ned. i dok.).

Je tedy – jak vidno – potřeba nalézt takový test, který by identifikoval, nebo vyloučil dokonavé paradigma kupříkladu na základě existence nějakého tvaru či na základě výskytu tvaru v určitém okolí. Identifikace, nebo vyloučení perfektivního paradigmatu založené na nepřítomnosti gramatického tvaru nebo na nemožnosti spojování u „kandidátů na obouvidovost“ selhává.

Hledání dalších vidových indikátorů však není důležité jen pro identifikaci dokonavého paradigmatu v rámci obouvidého slovesa, ale též pro odhalení paradigmatu nedokonavého. Může se totiž stát, že poznatky o perifrastickém futuru a o spojení fázové sloveso + infinitiv nebudou dostačující, poněvadž se tyto jevy z nějaké příčiny v textech neobjevují nebo jen zřídka (to platí třeba o slovese *darovat*).

4 Dochází však nezřídka i k tomu, že je přejaté imperfektivum tantum chybně určeno jako sloveso obouvidé (viz dále příklady ze *Slovníku slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení*; Svozilová – Prouzová – Jirsová 2005).

5 Stanovování vidu může být obtížné také u desubstantiv českého původu (např. *věnovat*, *souhlasit* atp.).

Vzhledem k tomu, co zde bylo napsáno o určování vidu u obouvidých sloves a u sloves cizího původu, považuji své snažení za smysluplné. Jeho výsledky by mohly být využity třeba v lexikografické praxi, při zachycování slovesného vidu ve slovníku.

Nedokonavé a dokonavé paradigma porovnám z těchto hledisek:

1. Z hlediska toho, které tvary obsahují.

Zajímá mě, kterými tvary se vidová paradigma liší, a především to, zda paradigma perfektivní obsahuje i takové tvary, na jejichž základě by ho bylo možné identifikovat tak, jak je možné identifikovat paradigma imperfektivní na základě existence tvarů opisného futura. Hledám tedy tvary přítomné jen v dokonavém paradigmatu.

2. Z hlediska toho, jak jejich tvary fungují za určitých (jasně popsaných) podmínek.

Zjišťuji, jak imperfektivní a perfektivní tvary fungují v rámci větného celku, má-li užití jedněch, nebo druhých vliv na to, jak bude (nebo může být) větný celek interpretován.⁶ Především chci zjistit, bude-li rozdílně interpretovatelný co do časové souslednosti dějů a nedějů v něm označovaných. Snažím se nalézt souvětí s dvoji interpretací, poněvadž tato možnost dvojího výkladu (při užití těžké formy) by znamenala, že se jedná o obouvidé sloveso (viz níže oddíl Ad 2). Hledám též podmínky, za nichž by bylo možné užít buď jen nedokonavého, nebo jen dokonavého tvaru.

3. Z hlediska spojitelnosti jejich tvarů.

Pátrám především po rozdílných možnostech rozvíjení imperfektivních a perfektivních tvarů. Hledám hlavně taková slova / spojení slov, jimiž by bylo možné rozvíjet pouze dokonavý tvar.

Ad 1)

Zjistil jsem, že v rámci paradigmatu verba finita se nedokonavé a dokonavé paradigma liší pouze přítomností tvarů opisného futura v paradigmatu nedokonavém

6 Touto problematikou se zabývali kupř. Panevová – Benešová – Sgall (1971), Svoboda (1978) a Běličová – Sedláček (1990).

a jejich nepřítomnosti v paradigmatu dokonavém. Pokud jde o verbum infinitum, liší se vidová paradigmata slovnědruhovou formou přechodníku. Obě paradigmata se odlišují též slovnědruhovou formou verbálního adjektiva. V imperfektivním tvarovém souboru je obsažen jenom přechodník přítomný, v perfektivním jenom přechodník minulý. Totéž platí o zpřídavnělých přechodnících: přítomný je pouze v nedokonavém paradigmatu,⁷ minulý pouze v dokonavém. Zpřídavnělé přídavnělé příčestí činné patří pouze do paradigmatu dokonavého.

Je tedy vidět, že dokonavé paradigma obsahuje tvary, které v nedokonavém obsaženy nejsou. Jen stěží je však možné odhalovat s jejich pomocí přítomnost dokonavého paradigmatu v rámci obouvidého slovesa, a to proto, že jde o tvary s velmi úzkým komunikačním užitím (přechodník minulý a jeho zpřídavnělá podoba). Co se týče zpřídavnělých příčestí činných, ta jsou zase omezena jen na slovesa intransitivní (*došlý, zvadlý, spadlý, prasklý*).

Ad 2)

Jelikož jsem si vědom těsného vztahu mezi gramatickými kategoriemi vidu a času, rozhodl jsem se otestovat, jaký vliv může mít užití imperfektivního, nebo perfektivního tvaru v určitém (jasně popsaném) kontextu na to, jaká bude časová souslednost dějů a nedějů v daném souvětí označených. K tomu účelu jsem si vytvořil dvouvěté souvětí s vedlejší větou časovou. Do věty hlavní a vedlejší jsem do pozice verba finita postupně dosazoval tvary všech tří časů a obou vidů a vedlejší větu jsem postupně uvozoval různými časovými spojkami. Vytvořil jsem všechny možné kombinace spojka – Vf věty vedlejší – Vf věty hlavní. Pro ilustraci uvádím několik testovacích vět:

- (1) *Dokud maminka doma uklízela, hrály si děti venku.*
- (2) **Dokud maminka doma uklidila, hrály si děti venku.*
- (3) **Dokud maminka doma uklidila, hrají si děti venku.*

7 F. Štícha mě však upozornil na velmi sporadické tvoření zpřídavnělých přechodníků přítomných také od perfektiv (kupř. *zatoužící, vyvrcholící, udělající*); noremnost těchto forem je však značně problematická.

Došel jsem hlavně k těmto relevantním zjištěním:

- Je-li ve větě hlavní i v časové větě vedlejší se spojkou *když* (konkrétně užitě) dokonavé préteritum, předchází děj⁸ věty vedlejší před dějem věty hlavní (*Když maminka doma uklidila, pustila si televizi*). Někdy však může být souvětím vyjadřováno také současné dosažení, nastolení, nastání dvou závěrových situací (*Když maminka dopila svou dvojku červeného, tatínek právě dopil svůj džbánek Mosteckého ležáku*). Zvláštním případem současného nastolení dvou závěrových situací jsou souvětí, v nichž věta hlavní i časová věta vedlejší referují k témuž ději (*Když nám dal svého Syna, který je jeho Slovo, a On nemá jiné, řekl nám všechno jednou provždy v tomto jediném Slově a nemá už, co by říkal*. – jde o slova sv. Jana od Kříže).
- Je-li ve větě hlavní (konkrétně užitě) dokonavé préteritum a v časové větě vedlejší se spojkou *když* préteritum nedokonavé, je děj věty hlavní zahrnut v ději věty vedlejší⁹ (*Když maminka doma uklízela, pustila si televizi*). Je třeba zdůraznit, že je toto tvrzení formulováno pro vztahy časové; netýká se takových vedlejších vět se spojkou *když*, které jsou vyjádřením příčiny (např. *Když mi [dopoledne] tak pomáhal s úklidem, udělala jsem mu po večeri pudink*). Přesto lze nacházet i taková souvětí, která absolutní platnost výše uvedeného tvrzení zpochybňují (např. *Když to členové rady slyšeli, začali na Štěpána v duchu zuřit a zlostí zatínali zuby*. – citováno ze *Skutků apoštolů*).
- Ve vedlejší větě časové uvozené spojkou *dokud* nemůže stát dokonavý tvar označující konkrétní, aktuální děj (**Dokud maminka uklidila, hrály si děti venku*). Perfektiva lze užit pouze v záporné podobě (*Dokud maminka*

8 Mluvím v těchto bodech z ekonomických důvodů pouze o dějích, ale může se jednat též o neděje.

9 Toto tvrzení však nemusí platit, je-li verbum finitum vedlejší věty rozvíto durativním adverbialé (*A když už v té čekárně seděl dvě hodiny, přišla sestra a řekla mu, že dnes už ho pan doktor nevyšetří*). Zde by nebylo adekvátní hovořit o zahrnutí děje věty hlavní. Děj věty hlavní zde následuje po časově vymezeném stavu věty vedlejší (*Po jeho dvouhodinovém sezení v čekárně přišla sestra a řekla mu...*).

neuvařila, tatínek nešel domů.) nebo nekonkrétně (*Dokud si babička sama uvařila, mohla zůstat sama ve svém bytě.*). Ve větách se spojkou *dokud* mohou stát jen perfektiva tak svérázných významů, jaký mají kupř. slovesa *vydržet* nebo *udržet (se)* (*Dokud vydržíš na studiích, budu ti dávat kapesné.*). Všimněme si, že je zde možné perfektivum nahradit imperfektivem při zachování téhož významu (*Dokud budeš na studiích, budu ti dávat kapesné.*).

- Dokonavý tvar je málokdy přítomen (oproti tvaru nedokonavému) ve vedlejší větě uvozené spojkou *zatímco*, je-li této spojky užito ve funkci časové, ve významu ‚v době, kdy‘ (?*Zatímco jsi postavil střechu, ukradli ti základy.* Správně je: *Zatímco jsi stavěl střechu, ukradli ti základy.*). Perfektivum je v takové větě obvyklé tehdy, má-li spojka *zatímco* funkci srovnávací, funkci stavění do protikladu (*Zatímco Kája dostal k narozeninám motorku, já dostal jen umělohmotné autíčko.*). Lze se však setkávat např. i s takovými větami: *Zatímco se otec Jakub Rey se supěním usadil do křesla, mladý kněz s poněkud škodolibým úsměvem zběžně přelétl očima psaní.* (citováno z knihy *Farář arský*)
- Imperfektivního prézentu nemůže být užito ve vedlejší větě časové se spojkou *až*, je-li v hlavní větě dokonavý prézens nebo perifrastické futurum (**Až mi opravuješ kolo, tati, skočím ti pro pivo.* Je možné jen: *Až mi opravíš / budeš opravovat kolo, tati, skočím ti pro pivo.*).
- Imperfektivní prézens označující konkrétní děj nemůže stát ve vedlejší větě časové uvozené spojkou *než*, je-li v hlavní větě dokonavý prézens nebo opisné futurum (**Než jdu zítra ráno do školy, zkontroluji si všechny pomůcky.* Správně je: *Než půjdu zítra ráno do školy, zkontroluji si všechny pomůcky.*). Imperfektivního prézentu lze v takové větě užít pouze nekonkrétně (*Než jdu do školy, zkontroluji si všechny pomůcky.*).
- Ve vedlejších větách časových uvozených spojkami / spojovacími výrazy *jakmile, sotvaže a hned jak* se častěji vyskytují dokonavá verba finita, nedokonavá však rozhodně nejsou vyloučena.

Jak vidno, existují nejen kontexty, v nichž je možné užít pouze imperfektivního tvaru, ale také kontexty, v nichž je možné užít pouze tvaru perfektivního. Dále existují taková souvětí, která je nutné odlišně interpretovat v závislosti na tom, stojí-li v nich imperfektivní, nebo perfektivní finitní tvar. Máme tedy prostředky k ověřování přítomnosti/nepřítomnosti dokonavého paradigmatu v tvarovém souboru „kandidátů na obouvidovost“. O tom, že je dokonavý soubor tvarů přítomen, svědčí jednak možnost užití prezentního tvaru ve větách se spojkami *až* a *než* (je-li v hlavní větě dokonavý přezens nebo opisné futurum), jednak možnost dvojí interpretace souvětí, které má v hlavní větě dokonavé préteritum a ve vedlejší větě spojku *když* a préteritum.

Tomu, že ve vedlejších větách se spojkou *zatímco* (v časové funkci) jsou mnohem častější nedokonavá verba finita, odpovídá skutečnost, že s předložkami *během* a *při* se spojují mnohem častěji nedokonavá verbální substantiva (**Při uvaření svíčkové se často dívala do kuchařky. *Během napsání diplomové práce se často radil se spolužákem.* Správně je: *Při vaření svíčkové se často dívala do kuchařky. Během psaní diplomové práce se často radil se spolužákem.*). Dokonavá verbální substantiva však nejsou vyloučena, častější jsou u předložky *při* (*Při vydání jeho provokativní knihy došlo k mnoha komplikacím.*).

Ad 3)

Také při hledání slov (či spojení slov) různých co do možnosti rozvíjet imperfektivní a perfektivní tvary jsem měl na paměti hlavně to, že existuje těsná souvislost mezi kategoriemi vidu a času. Pracoval jsem především s časovými výrazy odpovídajícími na otázky *Kdy?* (*Odpoledne.*); *Odkdy?* (*Od rána.*); *Dokdy?* (*Do zítřka. Donedávna.*); *Odkdy dokdy?* (*Od rána do večera.*); *Jak dlouho?* (*Chvilí. Týden.*); *Za jak dlouho?* (*Za rok.*); *Na jak dlouho?* (*Na měsíc.*). Ovšem také se slovy (a spojeními) jako například *stále, ustavičně, neustále, nepřetržitě, donekonečna, náhle, zničehonic, najednou, znenadání, často, opakovaně, postupně* atp.

Došel jsem především k těmto relevantním zjištěním:

- Perfektivní tvary označující konkrétní děj nelze rozvíjet slovy (a jejich spojeními) odpovídajícími na otázku *Jak dlouho?* (**Napsal jsem to půl hodiny*. Správně je: *Psal jsem to půl hodiny*). Rozvití je možné jen tehdy, je-li slovesa užito nekonkrétně (*Už dlouho svého tatínka bez problémů porazí v šachách*.) nebo v záporné podobě (*Už celý rok mi neposlal ani korunu*). Existují však nemnohá perfektiva, která lze zmíněnými slovy a spojeními rozvíjet – platí to o tzv. omezovacích slovesech (*posedět, postát, pobýt*) a o slovesech jako *zůstat, vydržet, setrvat* (jde vlastně o slovesa významově blízká slovesům omezovacím).
- Syntagma perfektivum + rozvití odpovídající na otázku *Za jak dlouho?* má dvojí interpretaci, kdežto totéž syntagma s imperfektivem má interpretaci pouze jednu (*Za jak dlouho mi opravíš to kolo?* = 1. *Kdy se pustíš do jeho opravy [a dovedeš ji do konce]?* 2. *Jak dlouho ti bude trvat jeho oprava [od chvíle, kdy s ní začneš]?*; *Za jak dlouho mi budeš opravovat to kolo?* = 1. *Kdy se pustíš do jeho opravy?*). Druhá interpretace je u imperfektiva možná jen tehdy, je-li jím vyjadřována opakovanost nebo nekonkrétnost (*Ten autobus mě vozí do školy za deset minut. Padesát kliků dělám za minutu*).
- Slovy jako *stále, neustále, ustavičně* atp. je možné rozvíjet pouze imperfektivní tvary (*A tehdy jsi stále zpracovával tu Tkadlčikovu pozůstalost?* **A tehdy jsi stále zpracoval tu Tkadlčikovu pozůstalost?*). Perfektiva mohou být slovem *stále* rozvíta pouze tehdy, jestliže jsou užita nekonkrétně, např. vyjadřují-li schopnost subjektu vykonat děj¹⁰ (*Stále udělám šedesát kliků za minutu*), nebo je-li jich užito v záporné podobě (*Stále mi neposlal ty slíbené peníze*).
- Slova jako *náhle, najednou, zničehonic* rozvíjejí častěji perfektiva než jejich imperfektivní protějšky (*Zničehonic se nebe vyjasnilo* řekneme spíše než *Zničehonic*

10 To, že je slovesa užito za účelem vyjádření schopnosti subjektu vykonat děj, můžeme zjistit tak, že zkusíme nahradit sloveso spojením *být schopen* v určitém tvaru + infinitiv (*Stále vypiju patnáct piv za večer*. = *Stále jsem schopen vypít patnáct piv za večer*).

se nebe vyjasňovalo).¹¹ Rozhodně však neplatí tvrzení, že je-li tvar rozvit slovem *náhle* či *zničehonic*, jedná se o tvar perfektivní.

Z uvedených formulací je vidět, že se mi nepodařilo najít takové slovo (spojení slov), kterým by bylo možné rozvit pouze tvary perfektivní. K identifikaci dokonavého paradigmatu by však mohla posloužit skutečnost, že spojení perfektivum + spojení slov odpovídající na otázku *Za jak dlouho?* má dvojí interpretaci, kdežto totéž spojení s imperfektivem pouze jednu.

ALGORITMUS PRO ZJIŠŤOVÁNÍ, ZDA SE JEDNÁ O PARADIGMA NEDOKONAVÉ, DOKONAVÉ, NEBO O DVĚ HOMONYMNÍ PARADIGMATA

1. KROK:

Lze utvořit perifrastické futurum a/nebo spojení fázové sloveso + infinitiv?

- ANO => jde buď o nedokonavé vidové paradigma, anebo o dvě homonymní paradigma obouvidového slovesa; => 2. KROK
- NE => jde o dokonavé vidové paradigma;¹² **KONEC ALGORITMU**

2. KROK:

a) Lze přítomného tvaru užít ve vedlejší větě následujícího souvětí?

Vedlejší věta časová se spojkou *až* – věta hlavní s dokonavým přítomným či s opisným futurem

A/NEBO

b) Lze přítomného tvaru užít ve vedlejší větě následujícího souvětí?¹³

Vedlejší věta časová se spojkou *než* – věta hlavní s dokonavým přítomným či s opisným futurem

A/NEBO

11 A i tady bychom asi dali přednost vyjádření s dokonavým fázovým slovesem (*Zničehonic se nebe začalo vyjasňovat*).

12 Musíme zde ale pamatovat na výjimky uvedené v pozn. 2. Ačkoliv díky logické spojení „a/nebo“ už vlastně o žádné výjimky nejde.

13 Tvaru musí být užito konkrétně, nikoli nekonkrétně (jak už bylo řečeno výše).

c) Má následující souvětí dvojí interpretaci co do časové souslednosti?

Vedlejší věta časová se spojkou *když* a s (konkrétně užitým) préteritem – věta hlavní s (konkrétně užitým) dokonavým préteritem¹⁴

- ANO pro a) a/nebo b) a/nebo c) => jde o dvě homonymní paradigmata
- NE pro a), b) i c) => jde o nedokonavé paradigma

KONEC ALGORITMU

UKÁZKA UŽITÍ ALGORITMU NA SLOVESECH *RESPEKTOVAT*, *VYPSAT* A *JMENOvat*

Respektovat

1. KROK:

Už tě budu respektovat. Začneme ho respektovat. ANO

2. KROK:

a) **Až ho respektujeme, bude nám vycházet vstříc.* NE

b) **Než tě respektujeme, přesvědčíme se o tvých kvalitách.* NE

c) *Když jsem ho respektoval, vyšel mi vstříc.*

1. interpretace: *Maje můj respekt, vyšel mi vstříc.*

2. interpretace: 0 NE

=> *Respektovat* je imperfektivum tantum.

Vypsat

1. KROK:

*Budu vypsat neznámá anglická slovíčka. *Už jsi je začal vypsat? NE

=> *Vypsat* je dokonavé vidové paradigma.

Jmenovat

1. KROK:

Zítřka budu jmenovat novou vládu. Brzy začnu jmenovat novou vládu. ANO

14 Při vytváření testovacího souvětí je třeba dbát na to, aby dvojí interpretaci neztěžovalo nebo neznemožňovalo jeho lexikální obsazení (např. *Když absolvoval univerzitu, zaregistroval se na úřadu práce.*). Za upozornění na tento fakt děkuji J. Panevové.

2. KROK:

a) *Až zítra jmenuji novou vládu, dám si panáka.* ANOb) *Než zítra jmenuji novou vládu, dám si panáka.* ANOc) *Když jsem včera jmenoval novou vládu, dal jsem si panáka.*1. interpretace: *Při včerejším jmenování nové vlády jsem si dal panáka.*2. interpretace: *Po včerejším jmenování nové vlády jsem si dal panáka.* ANO=> *Jmenovat je sloveso obouvidé.***VIDOVÉ URČOVÁNÍ SLOVESA S VYUŽITÍM NEJRŮZNĚJŠÍCH VIDOVÝCH INDIKÁTORŮ*****Substituovat***

Co svědčí o přítomnosti nedokonavého paradigmatu?

1. Možnost tvořit opisné futurum (*Budu substituovat všechna cizí slova slovy od původu českými.*).
2. Možnost spojování infinitivu s fázovými slovesy (*Začal substituovat všechna cizí slova slovy od původu českými.*).
3. Možnost tvořit přechodník přítomný (*Substituující všechna cizí slova slovy českými, nepřipadali si jako puristé.*).
4. Možnost tvořit zpřídavněly přechodník přítomný (*Některá deiktická slova jsou jednotky substituující jména.*).
5. Možnost rozvíjení větným členem odpovídajícím na otázku *Jak dlouho?* (*A jak dlouho jste všechna ta slova substituovali?*).
6. Možnost spojování verbální substantivum s předložkami *při* a *během* (*Při/ během substituování cizích slov českými jsme stále nahlíželi do etymologického slovníku, abychom, nejsouce puristy, text zcela očistili.*).

Co svědčí o přítomnosti dokonavého paradigmatu?

1. Možnost dosazení prézentu do vedlejší věty časové se spojkou *až* (*Až substituuješ všechna reflexiva zájmeny třetí osoby, nebude textu rozumět.*).
2. Možnost dosazení prézentu do vedlejší věty časové se spojkou *než* (*Než ty přejímky všechny substituuješ, přijdeš o rozum.*).

3. Možnost dvojí interpretace souvětí *Když ten purista substituoval všechny přejímky, otevřel si láhev piva, českého národního nápoje.*
- Při substituování si ji otevřel.*
  - Po substituování si ji otevřel.*

Co je ještě indikátorem obouvidovosti?

- Synonymum *nahradit/nahrazovat* tvoří pravou vidovou dvojici; všimněme si, že obouvidá slovesa mívají synonyma či synonymní vyjádření účastníci se vidové korelace: *realizovat = uskutečnit/uskutečňovat*, *resuscitovat = oživit/oživovat*, *stimulovat = podnítit/podněcovat* atp.; vidíme tedy, že vidové vlastnosti synonym mohou vypovídat o vidových vlastnostech sloves, u nichž je třeba rozhodnout, zda jsou, nebo nejsou obouvidová.
- Jedná se o sloveso mutační; mutačnost je nutnou podmínkou účasti slovesa na vidové korelaci a velká většina mutačních sloves tvoří pravé nebo nepravé vidové dvojice; jak vidno, i sémantika může vypovídat o vidových vlastnostech určených sloves.

Výsledek: *Substituovat* je sloveso obouvidé.

SHRNUTÍ

V každém ze tří oddílů jsem popsal řadu rozdílů mezi nedokonavým a dokonavým paradigmatem. Mnohem hůře se hledaly takové jevy, které by byly vlastní pouze dokonavým souborům tvarů. Lze to podle mého mínění vysvětlit bezpříznakostí a z ní plynoucím širším užitím nedokonavých tvarů (imperfektivum může zastoupit perfektivum, ale naopak to neplatí). Přesto se mi podařilo najít takové jevy, které nepochybně svědčí o dokonavosti určeného paradigmatu či o přítomnosti dokonavého paradigmatu v obouvidém slovese.

Kapitola třetí

O vidu slovesa *soustředit se* Příspěvek k otázce jazykové správnosti¹

Posuzování a hodnocení nejrůznějšího lidského konání patří k činnostem, které provádíme velmi často; posuzujeme a hodnotíme konání své i konání druhých. Je to činnost užitečná, protože umožňuje odhalování chyb a nedostatků a jejich následné odstraňování. Předmětem hodnocení je často i jazykové vyjadřování, používání jazyka a zacházení s ním. Někteří jazykovědci se domnívají, že jazykové vyjadřování a jazykové prostředky nelze objektivně hodnotit, popírají opodstatněnost pojmu jazykové (ne)správnosti či pojmu jazykové chyby a popírají i možnost kvalitativní² proměny jazyka v čase.³ S těmito názory lze jen stěží souhlasit. Člověk chybuje snad ve všech oblastech svého konání; nevidím důvod, proč by měla být oblast používání jazyka považována za výjimku.⁴ Jazyk a jeho užívání lze oprávněně činit předmětem hodnocení. Je ovšem pravda, že si při posuzování toho, jak druzí mluví a píší, počínáme mnohdy nekorektně, nezřídka se uchylujeme i k tvrdým odsudkům, aniž bychom byli schopni uvést objektivní důvody pro svou kritiku. Často je hlavní příčinou našeho negativního postoje to, že někdo užívá jiných jazykových prostředků než my nebo užívá nějakého jazykového prostředku jinak než my či užívá nějakého jazykového prostředku jinak, než se ho dříve užívalo. Na jednu takovou neoprávněnou kritiku chci upozornit v této kapitole. Pokusím se ukázat, jak povrchní pohled na věc může člověka dovést k nespravedlivé a ostré kritice, a naopak že hlubší analýza daného problému může prokázat, že v daném případě vlastně

1 VESELÝ, L. (2011): O vidu slovesa *soustředit se*. Příspěvek k otázce jazykové správnosti. *Naše řeč*, 94, s. 134–141. Před umístěním do této publikace bylo v textu provedeno nemnoho formulačních změn.

2 Mám tu na mysli pojem kvality představující škálu (v různé míře) nekvalitní – (v různé míře) kvalitní.

3 U nás má – myslím – k těmto názorům nejbliže V. Cvrček. Lze se o tom přesvědčit např. v jeho příspěvcích do časopisu *Vesmír*. Uvádím je v seznamu literatury.

4 K tomu srov.: „Jazyk není ovšem dokonalý, má svá slabá místa. Ale který lidský výtvor je nemá? Tím spíše však vyžaduje naši pečlivou pozornost.“ (Daneš 1995: 26)

není co kritizovat, že např. určité nové, dříve neobvyklé užívání jazykového prostředku nemusí být projevem neschopnosti či nekompetentnosti mluvčího, nýbrž že může být (nikoliv překvapivým) důsledkem toho, jak je/byl daný prostředek zapojen do jazykového systému, jaké postavení v něm zaujímá/ /zaujímal.

Předmětem kritiky bývá nedokonavé užívání slovesa *soustředit se na něco*, především pak vytváření perifrastického futura *budu se soustředit, budeš se soustředit* atd. Ti, kdo užívají imperfektiva *soustředit se na něco*, bývají kritizováni těmi, kdo mají ve svém idiolektu pouze perfektivum *soustředit se na něco*. Někteří kritici se dívají tomu, jak někdo může tvořit perifrastické futurum od dokonavého slovesa, jiní se domnívají, že kritizování v důsledku svého nedostatečného smyslu pro rozlišování vidu přehodnotili původní jasné perfektivum *soustředit se* v imperfektivum a používají ho místo náležitého imperfektiva *soustřeďovat se*.

Uvedu zde čtyři kritiky, z nichž především první tři jsou formulovány velmi ostře (ztučením upozorňují na jejich nejostřejší místa):

1. Jiří Černý (2009):⁵

„Když jsem před lety od redaktora České televize prvně uslyšel *budeme se soustředit*, pomyslel jsem si, že mu to prostě ujelo. Jenže dnes už se to používá častěji než správné *soustřeďíme se* nebo *budeme se soustřeďovat*. Asi by moc nepomohlo hnát komentátory ke zkouškám ze slovesných vidů. Dokonavost nedokonavost, **kdo sám necítí, že budeme se zaměřit (soustředit, připravit) je nestvůrnost, neměl by se živit češtinou** a celostátně dávat špatný příklad i trenérům a závodníkům.“

2. Helena Chýlová (2006):⁶

„V poslední době slyšíme zejména v žargonu politiků vyjádření typu *budeme se zúčastnit* nebo *budeme se soustředit*. Takto utvořené tvary budoucího času nejsou

5 ČERNÝ, J. (2009): Budeme se soustředit a jsme za to rádi a šťastní. *Hospodářské noviny*, 2009-03-03, s. 1, [online] [cit. 2014-01-05]. Dostupné z: <http://hn.ihned.cz/c1-35099760-budeme-se-soustredit-a-jsme-za-to-radi-a-stastni>

6 CHÝLOVÁ, H. (2006): Tvoření budoucího času v češtině. *Český rozhlas Plzeň: Jazykový koutek*, 2006-01-23, s. 1, [online] [cit. 2014-01-05]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykovykoutek/_zprava/219082

spřávně tvořeny a je velmi těžké odhadnout, **co vede** jejich **uživatele** či tzv. **autory k vytvoření tohoto nesmyslu** – snad se zde uplatňuje vliv němčiny, lépe řečeno vliv špatného překladu z němčiny či jiných germánských nebo románských jazyků, ale **můžeme uvažovat i o neznalosti či neúctě k jazyku.**“

3. Petr Behún (2008):⁷

„Málokterému stylistickému prohrěšku je tak často spíláno (a přesto jej lze neustále slyšet), jako je tomu v případě *budeme se soustředit*. **Také je vám zvuk nehtu škrábajícího po skle příjemnější než slyšet tento patvar?** I když jde o záležitost notoricky známou, stručně si připomeňme, proč nám tato věta tak vadí. *Soustředit se* je totiž sloveso v dokonavém vidu, tedy naznačující dokonaný děj. Stejně jako třeba tvar *skočit* (na rozdíl od *skákat* – vidu nedokonavého). Nuže, přišlo by nám na mysl říci něco takového jako *budu skočit?* [...] Pokud byste měli problémy se v tom zorientovat, může vám možná být k ruce ona pomůcka: *Budu se soustředit* je totéž jako *budu skočit*.“

4. Petr Nejedlý (2008: 233):

„Dlouhodobě pozorujeme třeba klesající cit pro rozlišování slovesného vidu. Výrazně je postiženo nedokonavé sloveso *soustřeďovat se*, které **řada mluvčích** nepoužívá a **tvorí** místo něho **bastardní konstrukce** (*ted' se budu soustřeďit na nejbližší zápas*). Ty jsou nevhodné, protože na rozlišování dokonavého a nedokonavého vidu stojí vedle vlastních vidově-významových odstínů (*mlátit* – *zmlátit*) řada jazykových jevů...“

Tvrdí-li někdo, že *budu se soustřeďit* je stejně nepatřičné, nemístné, nesmyslné, bastardní, či snad dokonce nestvůrné jako třeba **budu se připravit*, **budu zamluvit* nebo **budu se učesat*, měl by si položit otázku, která se přímo nabízí: Čím to je, že se perifrastické futurum tvoří tak často právě od slovesa *soustřeďit (se)*,⁸ zatímco

7 BEHÚN, P. (2008): Hříchy pro šilého korektora – ještě jednou o stylistice. *Interval.cz*. 2008-11-12, s. 1, [online] [cit. 2014-01-05]. Dostupné z: <http://interval.cz/clanky/hrichy-pro-sileneho-korektora-jeste-jednou-o-stylistice/>

8 Jsem si vědom toho, že se v tomto textu dopouštím drobné nepřesnosti tím, že často píši o slovese *soustřeďit (se)* jako o jednom jediném slovese. Cílem jsou přehlednější formulace a plynulost textu. Jeho podstaty se tato nepřesnost nijak nedotýká.

s perifrastickými futury od ostatních dokonavých sloves se setkáme opravdu jen výjimečně a zřídka (a můžeme je s největší pravděpodobností považovat za pouhý momentální omyl autora výpovědi)? Proč si vidoví neumětelové s dlouhodobě klesajícím citem pro vidové rozdíly zvolili k prezentaci svého vidového neuměteltví právě jen sloveso *soustředit (se)*, zatímco ostatní perfektiiva zůstávají jejich klesajícím citem pro vid nedotčena?⁹ Není to přece jen trochu jinak? Není sloveso *soustředit (se)* přece jen poněkud „jiné povahy“ než perfektiiva jako *udělat, donést, odpustit, vykoupat se, namalovat, obvázat, změnit, přihlásit se, usnadnit, zneklidnit, zastřešit* atd.?

V této kapitole se pokusím prokázat, že tvoření forem *budu se soustředit, budeš se soustředit* atd. není projevem horší schopnosti rozlišovat vid, nýbrž důsledkem toho, jakou pozici zaujímá/zaujímal sloveso *soustředit (se)* v systému českých prefigovaných sloves. Domnívám se totiž, že k rozšíření forem *budu se soustředit* atd. vedla především ta skutečnost, že k vytvoření slovesa *soustředit (se)* bylo užito předpony *sou-*. A již nyní podotýkám, že *budu se soustředit* není stejný nesmysl jako třeba **budu napsat* či **budu spravit*, protože ti, kdo perifrastické futurum od slovesa *soustředit se* vytvářejí, mají toto sloveso ve svém idiolektu (také) jako imperfektivum. Netvoří tedy (nesmyslně) perifrastické futurum od perfektiiva, nýbrž (zcela regulérně) od imperfektiva.

Nyní ocituji krátkou argumentaci P. Nejedlého, která má dokazovat, že nebyl jazykově systémový důvod k tomu, aby sloveso *soustředit (se)* začalo být mluvčími interpretováno a užíváno jako sloveso nedokonavé, že nebyly jazykově systémové podmínky pro vidové přehodnocení původně jen dokonavého slovesa *soustředit (se)*.¹⁰

„Samo sloveso *soustředit se* je – v protikladu k vidově nevyhraněným neprefigovaným denominativním slovesům V. třídy typu *dar-ovat, obět-ovat, věn-ovat* – součástí lexikálního subsystému dokonavých sloves odvozených od neprefigovaných substantiv s centrálním významovým rysem „společné přemístění k objektu pojmenovanému

9 Pravda, někteří autoři si povšimli ještě nedokonavého užívání slovesa *zúčastnit se*.

10 To, zda bylo sloveso *soustředit (se)* někdy v historii češtiny vyhraněným perfektiivem, popř. jak dlouho jím není, bude třeba ještě zjistit.

základovým slovem' (*sou-střed-it, s-hromážd-it*), který patří do nadřazeného subsystému těchto prefigovaných desubstantiv (srov. *u-smrt-it, z-vlč-et*); jeho podobnost s nedokonavými slovesy odvozenými od sloves (*souviset*) nebo od prefigovaných substantiv (*soupeřit, souložit*), již argumentují autoři na adrese <http://www.ujc.cas.cz/poradna/porfaq.htm>, je pouze vnějšková.“ (Nejedlý 2008: 233)

Tato argumentace je podle mě chybná. Pokuším se to prokázat její detailní analýzou. Jsem toho názoru, že pasáž od „samo sloveso *soustředit se*“ až po „těchto prefigovaných desubstantiv (srov. *u-smrt-it, z-vlč-et*)“ lze stěží interpretovat jinak než takto:

Sloveso *sou-střed-it (se)* by mělo být interpretováno a užíváno jako sloveso dokonavé, poněvadž bylo vytvořeno tímž způsobem jako dokonavá slovesa typu *u-smrt-it, na-stol-it* či *o-plot-it*, tedy z neprefigovaného substantiva současným připojením prefixu a suffixu. Způsob vytvoření desubstantiv jako *u-smrt-it* či *na-stol-it* implikuje jejich dokonavost, a jelikož bylo sloveso *sou-střed-it (se)* vytvořeno tímž způsobem jako tato desubstantiva, není důvod k tomu, aby bylo (vidově) interpretováno a užíváno jinak než ona. Dokonavost slovesa *sou-střed-it (se)*, popř. náležitost dokonavosti slovesa *sou-střed-it (se)*, plyne již z toho, že bylo vytvořeno stejně jako perfektiva typu *u-smrt-it*.

Právě interpretované pasáži lze – myslím – vytknout jednu podstatnou chybu, a to přehlížení rozdílu mezi prefixem *sou-* a slovesnými prefixy jako *u-*, *na-*, *o-* atp. O tom však později. Jako velmi překvapivé a pro interpretaci celé argumentace zásadní se mi jeví tvrzení, že „jeho podobnost [slovesa *soustředit (se)* – pozn. L. V.] s nedokonavými slovesy odvozenými od sloves (*souviset*) [...] je pouze vnějšková.“¹¹ Z toho plyne, že existenci nedokonavých prefigovaných deverbativ jako *souviset* či *souznít* považuje autor při svém argumentování za nepodstatnou, nedůležitou, irelevantní. Snaží se prokázat, že již sám způsob vytvoření slovesa *soustředit (se)* vřazuje toto sloveso mezi perfektiva, a nijak mu

11 Tato Nejedlého věta také potvrzuje, že jsem výše uvedenou pasáž interpretoval správně.

v tom nebrání skutečnost, že existují taková imperfektiva, která byla vytvořena připojením prefixu *sou-* k slovtvornému základu. Existence těchto imperfektiv je podle autora irelevantní proto, že jde o deriváty od sloves. To ovšem znamená, že zatímco odvození slovesa z neprefigovaného substantivního základu prefixálně-sufixálním způsobem považuje za postačující podmínku dokonavosti, tak odvození slovesa ze slovesného základu prefixací za postačující podmínku dokonavosti nepovažuje. Z jeho formulací plyne, že pokládá slovnědruhovou příslušnost fundujícího slova za faktor ovlivňující vidovou hodnotu prefigovaného slovesa. Proto tvrdím, že autor chybně určuje příčinu dokonavosti desubstantiv jako *usmrtit*, *nastolit* či *oplotit*, a to proto, že řadí neprefigovaný substantivní základ k příčinám jejich dokonavosti, že v něm spatřuje (vedle prefixace) jeden z působků jejich dokonavosti.¹²

Skutečnou a jedinou příčinou dokonavosti desubstantiv jako *usmrtit*, *nastolit*, *oplotit* atp. je to, že k jejich vytvoření bylo užito nedlouhého slovesného prefixu. Příčina dokonavosti těchto desubstantiv je tatáž jako třeba u deverbativ *umlátit*, *namířit* či *očistit* nebo u deadjektiv jako *urychlit*, *znečistit* či *zlepšit* – ve všech případech je jedinou příčinou dokonavosti slovesa připojení nedlouhého slovesného prefixu k slovtvornému základu. Kdyby si autor uvědomil, že je dokonavost sloves *usmrtit* či *nastolit* dána pouze tím, že při jejich vytváření došlo k připojení prefixu *u-* či *na-*, nepovažoval by existenci nedokonavých prefigovaných deverbativ *souviset* či *souznít* za irelevantní. Naopak, umožnilo by mu to položit si následující otázku: Má-li dokonavost slovesa *soustředit* (*se*) plynout z toho, že při jeho vytváření došlo k připojení prefixu *sou-*, proč jsou slovesa *souviset* a *souznít* nedokonavá?

12 K tomuto odstavci ještě poznamenávám: Na obecná tvrzení či tvrzení o postačujících a nutných podmínkách asi nelze klást v jazykovědě takové nároky jako třeba v logice nebo matematice. Jazyková pravidla totiž velmi často neplatí bezvýjimečně. Zformulujeme-li na základě prozkoumání velkého počtu jazykových jevů či jednotek nějaké tvrzení (kterému bychom rádi nárokovali obecnou platnost), můžeme si být téměř jisti, že dříve nebo později případně na jev či jednotku, které bezvýjimečnou, obecnou platnost tohoto tvrzení problematizují, zpochybňují či popírají. V jazyce jde většinou spíše o (různě silné) tendence, např. tendence k tomu být nutnou či postačující podmínkou něčeho. Tak kupř. obecná platnost tvrzení, že připojení nedlouhého slovesného prefixu domácího původu ke slovesnému základu je postačující podmínkou dokonavosti výsledného slovesa, může být problematizována existencí imperfektiva *odviset od něčeho*.

Nedokonavost prefigovaných deverbativ *souviset* a *souznít* dokazuje, že sám způsob vytvoření slovesa *soustředit* (*se*) nijak neimplikuje, že by mělo jít o sloveso dokonavé. Předponě *sou-* nelze přisoudit perfektivizační schopnost, neboť by se tak muselo stát právě jen na základě možnosti dokonavého užití jediného slovesa *soustředit* (*se*) a navzdory existenci nejméně dvou nedokonavých sloves vytvořených připojením tohoto prefixu. Navíc prefigovanost nelze ze synchronního hlediska vyloučit ani u imperfektiva *soucítit s někým* a ve *Slovníku spisovného jazyka českého* a v *Příručním slovníku jazyka českého* lze nalézt i několik nedokonavých prefigovaných deverbativ dnes už neužívaných (*soustolovati*, *soutrpěti*, *sousníti*, *soubydleti*).

O perifrastickém futuru *budeme se soustředit* zajímavě uvažuje F. Daneš, když si klade otázku, zda v současné době nedochází k posunu ve vztahu perfektivum – imperfektivum, pokud jde o protiklad příznakovost versus bezpříznakovost:

„Podle mých pozorování objevuje se nyní v některých kontextech jistě posun ve prospěch užívání podoby dokonavé tam, kde – alespoň podle mého jazykového povědomí – by bylo adekvátní užití podoby nedokonavé. Uvedu tři příklady: *Zaměřila se na výzkum užití částic. Český jazyk není sám o sobě diskriminující, diskriminující je způsob jeho užití. U tohoto typu otázek se tázaný nepodřídí tazateli a projeví iniciativu.* Vycházíme-li z předpokladu (ne zcela bezpečného, srov. Dokulil 1958), že tu jde o binární korelaci „příznakovost versus bezpříznakovost“, je překvapující, že dochází k náhradě kategorie bezpříznakové kategorií příznakovou. Patrně tu však působí ta (silnější) okolnost, že z hlediska slovtvorného se jeví podoba dokonavá jako základní, kdežto podoba nedokonavá je odvozená, tedy rozšířená o formální příznak (sufix) a z tohoto hlediska je „příznaková“. Spolupůsobit může též ta okolnost, že dokonavé podoby jsou kratší, tedy ekonomičtější. Je zajímavé, že i Mluvnice češtiny 2 (s. 180) výslovně říká, že „význam dokonavosti je základní“. To je ovšem zjištění podstatné, protože by mohlo vysvětlit i případy, kdy je derivační vztah opačný. [...] Výše probraný (nebo probíraný?) příklad se slovesem *soustředit* jsem však zachytil ve vysílání rozhlasu v ještě jiné podobě: *Napřesrok se budeme soustředit na výzkum publicistiky.* A podobně i (po fázovém slovese): *Věřejnost se začne zúčastnit rozhodování o ...* Zde je kuriózně užito sloveso dokonavé v opisné konstrukci. Jde,

zdá se, o případy spíše ojedinělé, ale produkované nepochybně rodilými mluvčími, což napovídá, že tu možná dochází k jistému posunu v užívání vidových rozdílů, při němž se opět jeví slovesné podoby dokonavé jako základní.“ (Daneš 2001: 41)

Tyto Danešovy úvahy jsou nepochybně zajímavé, autor je však omylem zakládá i na perifrastickém futuru *budeme se soustředit* v domnění, že jde o tvar vytvořený od perfektiva. K této nenáležité interpretaci *budeme se soustředit* došlo podle mého názoru proto, že má autor sloveso *soustředit se* ve svém idiolektu pouze jako vyhraněné perfektivum.

Výše jsem prokázal, že způsob vytvoření slovesa *soustředit (se)* nijak neimplikuje jeho dokonavost, poněvadž při jeho vytváření došlo k připojení předpony *sou-*, jíž nelze přisoudit perfektivizační schopnost. To platí i pro dřívější období vývoje českého jazyka. Sloveso *soustředit (se)* nebylo a není – na rozdíl od prefigovaných sloves odvozených pomocí nedlouhé slovesné předpony¹³ – vázáno, poutáno způsobem svého vzniku/vytvoření k množině dokonavých sloves. Proto bylo a je náchylnější k vidovým změnám.¹⁴ Domnívám se, že k rozšíření nedokonavého užívání slovesa *soustředit (se)* a k rozšíření forem *budu se soustředit* atd. došlo především v důsledku právě popsaného postavení slovesa *soustředit (se)* v systému prefigovaných sloves, a to zejména v procesu osvojování českého jazyka rodilými mluvčími.

Představme si, že by dnes bylo sloveso *soustředit (se)* jenom dokonavé, a mějme za těchto podmínek jedince, který si osvojuje češtinu jako svůj mateřský jazyk. Takový jedinec má mnoho příležitostí rozpoznat v slovesných předponách jako *na-*, *u-*, *o-*, *vy-* atd. prostředky, jejichž připojením dochází k vytvoření dokonavého slovesa, má mnoho příležitostí osvojit si je jako perfektivizační morfémy. Je to tak mimo jiné proto, že se setkává s mnoha slovesnými dvojicemi, jako jsou třeba *malovat – namalovat*, *kreslit – nakreslit*, *psát – napsat*, *skládat – naskládat*, *dělat – udělat*, *vařit – uvařit*, *česat – učesat*, *mýt – umýt*, *čistit – očistit*, *loupat – oloupat*, *holit – oholit*, *trhat – otrhat*, *čistit – vyčistit*, *koupat – vykoupat*, *prát – vyprat*, *pít – vypít* atd. Takovéto slovesné dvojice jsou tak časté, že si jedinec z kontextů

13 Samozřejmě je třeba vyloučit předpony cizího původu jako *de-*, *in-* atp.

14 A to i přesto, že existovalo a existuje imperfektivum *soustřeďovat (se)*.

a konsituací snadno osvojí náležitý vidový význam jejich členů, a osvojí si tak i příslušné předpony jako morfémy, jejichž připojením dochází k vytvoření dokonavého slovesa. Pak i každé nově poznané sloveso vytvořené připojením příslušné předpony bez obtíží identifikuje jako perfektivum. V určité fázi osvojování by takovými slovesy mohla být např. *nadiktovat*, *umocnit*, *vynásobit* nebo *oznámkovat*. Na základě čeho si však může daný jedinec osvojit předponu *sou-* jako prostředek, jehož připojením se vytvářejí dokonavá slovesa? Indicií by podle výše nastavených podmínek mohlo být perfektivum *soustředit* (*se*). Vedle něj však existují i prefigovaná imperfektiva se *sou-*, která přímo brání tomu, aby byla tato předpona identifikována jako perfektivizační prostředek (*souviset*, *souznít*), přičemž nedokonavost těchto sloves je dobře identifikovatelná na základě setkávání se s jejich perifrastickými futury či se spojeními jejich infinitivů s fázovými slovesy. Roli může hrát i výše uvedené imperfektivum *soucítit s někým*, které může být vnímáno jako prefixální odvozenina od *cítit s někým*. Také imperfektivum *souložit* (viz Nejedleho argumentaci) je ze synchronního hlediska nejspíše prefigátem, a to výsledkem současného připojení prefixu a sufixu (fundujícím slovem je substantivum *lože*, slovo *soulož* je dějovým substantivem odvozeným konverzí od slovesa *souložit*). Aby tedy bylo sloveso *soustředit* (*se*) osvojeno jako jasné perfektivum, muselo by se tak stát jen na základě kontextů a konsituací, popřípadě ještě na základě setkávání se s imperfektivem *soustředovat* (*se*). V mnoha kontextech a konsituacích se však mohou vyskytovat jak perfektiva, tak imperfektiva, přičemž kontextů (či přesněji řečeno gramaticko-lexikálních typů kontextů) připouštějících pouze perfektivum není mnoho. Vzhledem k napsanému – myslím – není s podivem, když u takového slovesa, jakým je *soustředit* (*se*), dojde ke změně vidové hodnoty. Existence imperfektiva *soustředovat* (*se*) asi nemá takový vliv jako existence nedokonavých prefigátů se *sou-*, znemožňující osvojení této předpony jako perfektivizačního prostředku.

Mohl by se objevit názor, že by navzdory tomu, co zde bylo napsáno, bylo dobré usilovat o to, abychom měli v českém jazyce dvojici *soustředit* (*se*) – *soustředovat* (*se*), sestávající z vyhraněného perfektiva a vyhraněného imperfektiva. Jistě bychom se o to mohli snažit pomocí praktických a kodifikačních jazykových příruček a pomocí školní výuky a učebnic. Nemyslím si však, že by to bylo rozumné.

Osvojení slovesa *soustředit se* jako imperfektiva není (jak jsem se snažil ukázat) projevem nějaké nedisponovanosti příslušných jedinců dobře si osvojovat významy a funkce jazykových prostředků. Už proto by nebylo správné požadovat po nich, aby se naučené přeučovali, aby přestali užívat imperfektiva *soustředit se* a začali užívat perfektiva *soustředit se* a imperfektiva *soustřédovat se*, tedy jednotek, které jim nejsou vlastní.

Kapitola čtvrtá

K takzvaným kapacitivům¹

Schopnostní, kapacitivní slovesa (kapacitiva) bývají v bohemistické literatuře definována jako verba vyjadřující schopnost levointenčního participantu vykonat/vykonávat děj označovaný fundujícím slovesem (např. *uzvedne* = ‚je schopen zvednout‘, *unese* = ‚je schopen nést‘). Do množiny schopnostních sloves byla explicitně zařazena zejména tato slovesa: *ujít, ujet, uběhnout, uplavat, uletět, urazit, unést, uvést, utáhnout, uzvednout, uzdvihnout, udržet, uživit, ubránit, uchránit, uhlídat, uchovat, udržet v tajnosti* a *utajit*. Poslední šestice pochází od Kopečného (1962: 128), charakterizuje ji jako méně výraznou variaci schopnostních sloves. Např. u Komárka (2006b: 186) najdeme též sloveso *dovést*. Tím se však v této kapitole zabývat nebudu, a to z následujícího důvodu: Kapacitiva s prefixem *u-* přímo vyjadřují děj, kterého se má schopnost levointenčního participantu týkat; o slovese *dovést* to však neplatí: příslušný děj je vyjádřen až při spojení tohoto slovesa s infinitivem (*dovede vyrobit...*) a někdy se vyjadřuje jen implicitně, to při spojení slovesa *dovést* se substantivem (*dovede výbornou svíčkovou* = *dovede uvařit výbornou svíčkovou*) – lze tu hovořit o systémové elipse infinitivu. Tato odlišnost vyřazuje sloveso *dovést* z množiny tzv. kapacitiv, i když je jeho schopnostní význam nepopíratelný. Stranou ponechám i spojení *udržet v tajnosti*, sloveso *udržet* bude prozkoumáno pouze samostatně.

Svou pozornost kapacitivům věnovalo několik badatelů – jmenuji zde I. Poldaufa, Fr. Kopečného, D. Šlosara a M. Komárka. Tito jazykovědci se v pohledu na tato slovesa dosti liší. Rozdílů jsou ve vidovém určení, v tom, která slovesa jsou výslovně uvedena jako kapacitivní, v tom, je-li prefixu *u-* explicitně připisován schopnostní význam, a konečně také v tom, je-li skupina schopnostních sloves počítána mezi tzv. způsoby slovesného děje. V této kapitole věnuji pozornost (mimo jiné) všem těmto otázkám.

¹ Tato kapitola vyšla jako článek v *Naší řeči* (Veselý 2009). Před umístěním do této publikace bylo v textu provedeno nemnoho formulačních změn.

1. OTÁZKA VIDOVÉ HODNOTY TZV. KAPACITIV (JEJICH POZICE VE VIDOVÉ SOUSTAVĚ ČEŠTINY)

Pro Poldaufa (1964: 50) jsou kapacitiva slovesy imperfektivními (vypůjčujícími si tvary od perfektiv), Šlosar (1995: 205) je určuje jako obouvidová, Kopečný (1962: 37) jako neaktuální perfektiva, s čímž souhlasí i Komárek, upozorňuje však také na to, že poměr mezi schopnostním užitím a vyjadřováním konkrétního děje není zcela jasný:

„Zdá se, že konkrétní minulý děj mohou vyjádřit slovesa *ujít, uběhnout, uletět* (např. *Když ušel/uběhl/uletěl sto metrů, byl unaven.*), ale nikoli *unést, uvést, uzvednout, udržet, dovést* (např. zvolání *Představ si, on to uzvedl!* po zdařilém vzpěračském výkonu se týká spíš latentní schopnosti, která se ve výkonu nečekaně projevila, než děje samého).“ (Komárek 2006b: 186)

Proti nedokonavosti kapacitiv jasně hovoří jednak absence perifrastického futura v jejich paradigmatu, jednak nemožnost spojování jejich infinitivu s fázovými slovesy (**budu to unést, *začnu to unést*).² Proti nedokonavosti mluví i to, že se od těchto sloves netvoří slovnědruhov^á forma tzv. zpřídavnělého přechodníku přítomného (např. **unesoucí, *ujedoucí, *uletící, *uzvednoucí*). Za účelem ověření platnosti tohoto tvrzení jsem prohledal korpusy SYN2000, SYN2005, SYN2006PUB a také internet pomocí vyhledávače Google. Hledány byly slovnědruhové formy uvedené výše v závorce, a to všechny jejich rodové, číselné a pádové tvary. Výsledky hledání jsou následující (cifry značí počet výskytů): korpusy: **unesoucí* 0, **ujedoucí* 0, **uletící* 0, **uzvednoucí* 0; internet (23. 9. 2008): *unesoucí* 1 (*To jsem já ... tak trochu obhroublá, něžná, křehká a vše unesoucí dívka, či žena.*), *ujedoucí* 1 (*Obsluha bere houby a za každého ujedoucího ... platí.* – zde jde však o jiné *ujet*, než které je předmětem zkoumání v této kapitole; vytečkované místo je vulgarismus), **uletící* 0, **uzvednoucí* 0.

2 Viz také Komárek (2006b: 185).

Exkurz:

Oba nalezené tvary jsou tím, co F. Štícha (2008) nazývá perfektivními přítomnými slovesnými adjektivy na *-cí*. Ve svém článku se snaží obhájit jejich gramatičnost, kterou definuje jako integritu (jazykového prostředku) v rámci gramatiky a za jejíž kritéria považuje uzuálnost, funkčnost a systémovost. Jeho snaha je však značně problematická, a to z více důvodů. O dvou z nich se tu stručně zmíním.

Aby posuzované slovnědruhové formy vyhovovaly kritériu uzuálnosti, redefinuje autor pojem úzus. Za uzuální je podle něj třeba považovat i velmi málo frekventovaný jev. Tím se však pojmu úzus odnímá jeho konstitutivní, podstatný rys vyjádřitelný například slovy *vžitost*, *běžnost* nebo *častost*, psává se také o jazykových či vyjadřovacích zvyklostech nebo obyčejích (Nebeská 2003: 34). Pojem úzus byl podle mého názoru zaveden (mimo jiné) proto, aby bylo odlišeno vžité, běžné, časté od vzácného, zřídkačného, sporadického, popř. okázalného. Štíchovo pojetí úzu tento protiklad naprosto ruší – cokoli, co se objeví v parole, je podle něj uzuální, jde jen o to, do jaké míry. Pro ilustraci autorova pojetí úzu uvádím následující pasáž z jeho článku:

„Tento typ slovesných adjektiv [adjektiv typu **vyvrcholící* – pozn. L. V.] je sice v současné psané češtině extrémně řídký, avšak jak ukazují internetové nálezy, jejich výskyt v kvalitních spisovných textech není zcela zanedbatelný a nelze o nich tedy už z tohoto důvodu prohlásit, že v úzu neexistují.“ (Štícha 2008: 184)

Srovnejme toto pojetí s dřívějšími definicemi úzu:

1. „Nejen konstitutivním, ale dominantním rysem úzu je jejich [jazykových prostředků – pozn. L. V.] **pravidelné užívání**. Z toho vyplývá jednak jejich **bezpříznakovost** (obvyklost, samozřejmost), jednak **společenská povaha úzu**.“ (Nebeská 2003: 35);

2. „Pod pojmem *ú* z u s rozumíme pouhé častější užívání, obvyklejší výskyt jazykového jevu. Uzuální je to, co je časté, obvyklé, bez ohledu na to, zda je

to žádoucí nebo ne, zda je to správné nebo chybné, vhodné nebo nevhodné.“
(Hausenblas 1963: 19)

Je zřejmé, že ve Štíchově článku nedošlo jen k modifikaci, pozměnění, částečnému předefinování, popř. zpřesnění už zavedeného pojmu, ale k použití termínu „úzus“ pro označení pojmu zcela jiného, jemuž by nejspíše odpovídalo označení „nenulová frekvence výskytu v parole“. Výskyt verbálních adjektiv typu **vyvrcholící* je (vzhledem k obrovskému množství textů prohledávaných Googlem) nepatrný, a proto je třeba považovat tento jev za neuzuální. Sám Štícha píše, že jde o jev extrémně řídký. Avšak rys extrémní řídkosti je neslučitelný s pojmem úzus. Co je extrémně řídké, to se nežívá pravidelně. Co je extrémně řídké, to není časté, obvyklé, vžitě, běžné. Co je extrémně řídké, to není součástí úzu.

Autor se dále snaží prokázat, že slovnědruhov^á forma typu **vyvrcholící* splňuje také kritérium funkčnosti a kritérium systémovosti. Pripusťme nyní, že je pravda, že kdyby se slovnědruhov^á forma typu **vyvrcholící* stala součástí gramatického systému češtiny, disponoval by tento systém vhodným prostředkem pro nominalizaci vedlejších vět vztazných s dokonavým přítentním tvarem, tedy specializovaným prostředkem, který nyní jeho součástí není. Taková úvaha nás však ještě neopravňuje k tomu, abychom slovnědruhovou formu typu **vyvrcholící* (objevili se její tvary v nepatrném množství na internetu) prohlásili za součást gramatického systému češtiny. Zaprvé: musíme respektovat skutečnost, že jde o jev neuzuální. Zadruhé: musíme se ptát, zda aktuální podoba jazykového systému poskytuje dostatečné podmínky pro vytváření těchto prostředků, anebo zda systém klade nějaké závažné překážky. Je pravda, že „existují“ (potenciálně) prostředky, které se nikdy neobjevily v parole, ale které bychom (kdyby se objevily) vnímali sice jako neužívané – uvědomovali bychom si jejich novost –, ale nikoliv jako neregulární, jako odporující aktuálním pravidlům jazykového systému. Ony samy by byly neuzuální, ale nikoliv způsob jejich vytvoření. Takovými prostředky by mohla být dejme tomu exhaustiva *ufotografovat se, ustarostovat se, uzvonit se* nebo saturativa *nastarostovat se, nastrašit se, naimitovat se*. Neexistují (v systému) sémantické ani formální překážky tvoření těchto sloves. Slovnědruhov^á forma typu **vyvrcholící* však takovým prostředkem podle mého názoru není; existuje totiž systémová překážka / systémové

překážky jejího tvoření. Pravděpodobná překážka by mohla být popsána následujícím způsobem. Nejprve ocituji dvě pasáže z Komárkových *Příspěvků k české morfologii* (2006a):

1. „Na vidové bázi vyjadřují relativní čas i slovesná přičestí a adjektiva [...]“ (Ibid.: 122);

2. „[...] přičestí typu *dělající* jsou produktem transformace (nominalizace) VF vyjadřujícího současnost: *Viděl hořící stoh slámy – stoh, který právě hořel.*“ (Ibid.: 125)

Jestliže platí, že se verbální adjektiva s *-íc(i)* a *-ouc(i)* tvoří velmi často a zcela paradigmaticky od imperfektiv, ale pouze okazionalně, mimořádně od perfektiv, a jestliže současně platí, že je slovnědruhá forma typu *dělající* prostředkem vyjadřování současnosti děje/neděje s dějem/nedějem verba finita, lze se domnívat, že jsou i prostředky *-íc(i)* a *-ouc(i)* pevně spjaty, svázány s touto funkcí a sémantikou. A vzhledem k tomu, že relativním časem perfektiv je předčasnost, nelze vyloučit, že by při spojování *-íc(i)* a *-ouc(i)* s perfektivy docházelo ke křížení významů, křížení současnosti *-íc(i)* a *-ouc(i)* s předčasností perfektiv.

Jistě nelze vyloučit, že se slovnědruhá forma typu **vyvrcholící* jednou stane součástí gramatického systému češtiny, prozatím je však nutné respektovat to, že jde o jev neuzuální, a to, že pravděpodobně existují systémové překážky jejího vzniku/vytvoření.

Prohledání korpusu a internetu potvrdilo platnost výše uvedeného tvrzení o netvoření tzv. zpřídavnělého přechodníku přítomného od kapacitiv; k prověřovaným slovnědruhovým formám byl totiž nalezen jediný relevantní tvar (*unesoucí*), druhý nalezený tvar (*ujedoucího*) nepatří ke kapacitivu *ujet*.

Dokonavost kapacitiv je potvrzována tím, že jejich přítomní tvary mohou stát ve vedlejších větách časových uvozených spojkou *až* (*Až uzvedneš sto kilo, přijmeme tě do našeho vzpěračského družstva. Až uneseš ten velký batoh, vezmu tě s sebou na čundr.*). O dokonavosti svědčí také fakt, že je při užití schopnostního slovesa

vždy implikováno dosažení závěrové situace mutačního děje. Řeknu-li kupř. *Jirka uzvedne stokilovou činku*, plyne z toho, že je schopen přemístit ji ze země nad hlavu, a tato její pozice nad hlavou je závěrovou situací mutačního děje uzvednutí činky; nebo řeknu-li *Karel ujede sto kilometrů*, znamená to, že je schopen jízdou překonat tuto vzdálenost, a to, že je vzdálenost překonána (překonaná!), je závěrová situace mutačního děje ujetí určité vzdálenosti.³ Ne u všech sloves považovaných za kapacitiva je závěrová situace snadno určitelná. Potíže by mohly nastat kupř. u sloves *ubránit* a *uchránit*. Mějme např. větu *Ubránili město před útokem sousedů*. Mohlo by se zdát, že patiens neprošel žádnou změnou (mutací), že se (eventuální) východisková a závěrová situace neliší (před dějem město stálo, existovalo a stojí, existuje i po něm), a že tedy nejde o mutační sloveso. Na denotovanou situaci však lze pohlédnout jinak, adekvátněji: Město je v nebezpečí, hrozí mu zničení = východisková situace; po ději (po ubránění) je město mimo toto nebezpečí, hrozba je zažehnána = závěrová situace. Význam slovesa *ubránit* lze tedy popsat jako mutaci – jako přechod, tranzici pacientu ze stavu ohrožení do stavu mimo ohrožení. Podobně by bylo možné pracovat i se slovesem *uchránit*. Významným signálem dokonavosti kapacitiv je i fakt, že jsou vytvořena prefixací, a to připojením nedlouhých prefixů k paradigmatu základového slovesa.

Je třeba souhlasit s Komárkovým názorem na slovesa *ujít*, *uběhnout* a *uletět* – opravdu jich lze užívat jak tzv. neaktuálně (resp. schopnostně), tak i za účelem vyjadřování konkrétního děje. Položme si nyní otázku, je-li možné k nim připočítat ještě další slovesa považovaná za kapacitivní. Aby bylo možné na tuto otázku odpovědět, vytvořil jsem test, který pomáhá zjišťovat, lze-li nějakého slovesa užívat konkrétně neboli za účelem referování ke konkrétnímu ději.

Test vychází z následujícího (složeného) tvrzení:

Máme-li dvouvěté souvětí s vedlejší větou časovou uvozenou spojkou *když*, potom platí, že:

1. obsahují-li obě věty konkrétně užitě dokonavé préteritum, předchází děj věty vedlejší před dějem věty hlavní (*Když U Reinerů poobědval, poručil si kávu.*);⁴

3 Srov. též Svoboda (1978: 128n).

2. obsahuje-li věta vedlejší nekonkrétně (a to schopnostně) užitě dokonavé préteritum a je-li ve větě hlavní konkrétně užitě dokonavé préteritum, pak platí, že děj věty hlavní spadá do „nekonkrétního děje“ věty vedlejší, protíná jej (*Když jsem ještě⁵ hravě vzepřel stokilovou činku, přišla mi pozvánka do místního vzpěračského družstva*).⁶

Na základě tohoto tvrzení formuluj test:

Je-li možné užit testovaného slovesa (ve formě préterita) ve vedlejší větě uvažovaného dvouvětého souvětí a lze-li toto souvětí interpretovat (co do časové souslednosti) tak, jak je to popsáno v bodě 1, pak to znamená, že lze daným slovesem vyjadřovat konkrétní děj.⁷

Zde prezentuji souvětí demonstrující konkrétní užití

příslušných kapacitiv:

Když uplaval dva kilometry, posilnil se banánem.

Když jsme ujeli dvě stě kilometrů, občerstvili jsme se na odpočívadle.

Když urazili asi dvacet kilometrů, postavili si na louce stany.

Když jsem poprvé uzvedl (uzdvihl) naše staré kovářské kladivo, můj tatínek kovář se zaradoval.

Když po dlouhém boji ubránili město před útokem sousedů, oslavili to v hradním šenku dvěma sklepy piva.

4 Někdy může být vyjadřováno i současné nastolení nebo nastání dvou závěrových situací mutačního děje (*Když maminka dopila svou dvojku červeného, tatínek právě dopil svůj džbánek Mosteckého ležáku*).

5 Částice *ještě* zpravidla podobňuje, že je perfektiva užitá nekonkrétně.

6 Nekonkrétně užitá a schopnost vyjadřující perfektivum ať není rozvito durativním adverbialé – při takovém rozviti by šlo spíše o následnost děje konkrétního po časově vymezeném „ději nekonkrétním“ než o protnutí „nekonkrétního děje“ dějem konkrétním (*Když svého tatínka už nějakou dobu bez problémů porazil v šachách, přišli za ním členové místního šachového klubu s pozvánkou = Po nějaké době, kdy ho bez problémů porazil, za ním přišli členové...*).

7 Je pravda, že lze předčasnost vyjádřit i při nekonkrétním (ne však schopnostním) užití dokonavých sloves (*Byl to milý člověk. Když někam přišel, okamžitě si získal řadu nových přátel*). Tato skutečnost však nečiní formulovaný test neprůkazným, neboť lze předpokládat, že může-li být předčasnost vyjádřena při nekonkrétním užití určitých dvou sloves, mohou ji tato slovesa vyjádřit i konkrétně.

Je tedy zřejmé, že slovesa *ujít, ujet, uběhnout, uplavat, uletět, urazit, uzvednout, uzdvihnout* a *ubránit* připouštějí obojí způsob užití, konkrétní i nekonkrétní. Ostatní slovesa (*unést, uvést* atd.) se užití v souvětí s první interpretací více či méně vzpírají (?*Když ji uchránil před útokem toho muže, doprovodil ji domů.*).⁸ To však ještě nutně neznamená, že je jejich konkrétní užití vyloučeno. Následující věty a souvětí dokazují, že i tato slovesa mohou referovat ke konkrétnímu ději (zvýrazněná slova implikují nebo zpravděpodobňují, že jde o referování ke konkrétnímu ději):

*Náš Pavlík **včera poprvé** uvezl ten velký trakař plný kamení.*

*Ten den ho (vůz) utáhli (koně) **naposledy**. Pak už se jim to nikdy nepodařilo, už byli moc staří.*

*Jestli mě **ted'** uneseš, tak si tě vezmu.*

***Viděl jsem, jak udržel** nad hlavou stokilové břemeno.* (Kdyby se referovalo pouze ke schopnosti, a ne ke konkrétnímu ději [k ději samému], užilo by se spojky *že* a prezენტního tvaru – *že udrží...*)

***Včera** jsem je (děti) uhlídal, ale dneska rozbily tu velkou modrou vázu.*

***Byli jsme svědky** toho, **jak uchránila** své mládě před lovci.*

Tu zchátralou budovu nezbourali, ale rekonstrukčními pracemi ji uchovali pro další generace.

Z bezpečnostních důvodů utajili jeho adresu.

Možnost konkrétního užití nebyla prokázána jen u slovesa *uživit*.

2. OTÁZKA OPRAVNĚNOSTI VYDĚLOVÁNÍ TZV. KAPACITIV JAKO SAMOSTATNÉ MNOŽINY SLOVES S VÝZNAMEM SCHOPNOSTI

Domnívám se, že dosavadní traktování sloves *ujít, ujet, uzvednout* atd. jako sloves kapacitivních je založeno právě na nekonkrétním užívání jejich tvarů. Je signifikantní, že Kopečný a Komárek uvádějí příklady kapacitiv ve tvaru indikativu

8 Příčiny této skutečnosti bude asi třeba hledat v lexikálním významu těchto sloves.

prezenta (kde je nekonkrétní užití asi nejvýraznější), kdežto příklady ostatních sémantických skupin sloves uvádějí ve tvaru reprezentativním, infinitivním (Kopečný 1962: 128; Komárek 2006b: 185). Kapacitiva jsou tedy vydělována na základě toho schopnostního významu, který je pevně spjat s nekonkrétním užitím slovesného tvaru – nekonkrétní užití (neboli nevyjadřování určitého, konkrétního děje) je nutnou podmínkou tohoto schopnostního (dispozičního) významu.⁹ Jelikož jsem výše ukázal, že lze tzv. kapacitivity referovat i ke konkrétnímu ději, ztrácí se důvod k tomu, aby byla zkoumaná slovesa vydělována jako samostatná skupina sloves se schopnostním významem. Platí o nich totiž to, co o většině perfektiv – že mohou být užívána jak konkrétně, tak nekonkrétně (a to schopnostně).

Nyní se ještě podívejme, zda nějaký důvod pro vydělování tzv. kapacitiv netkví v konkrétním užívání zkoumaných sloves. Mějme např. tyto věty s konkrétně užitými kapacitivu: *Včera jsem ušel padesát kilometrů. Dnes jsem uplaval sto bazénů. On ten maraton uběhl.* Užitá slovesa sice referují k ději, jímž konatel projevil svou schopnost, zdatnost či výkonnost, takto se však užívají i mnohá jiná slovesa, přesto se neuvažuje o jejich řazení ke kapacitivům; například: *Při včerejších atletických závodech přeskočil latku ve výšce 230 cm. Dnes přehodil granátem fotbalové hřiště. Na jednom výletě vyšla Říp.* Také platí, že některá kapacitiva mohou referovat i k dějům, které lze stěží považovat za projev konatelovy schopnosti, zdatnosti či výkonnosti; například: *Ušel několik metrů a zastavil se – váhal, má-li jít dál. Až uplavu dvacet metrů, zastavím a počkám na tebe. Já ti tu koroptev vyplaším, ty počkáš, až uletí tak dvacet metrů, a pak ji sestřelíš.* Je asi pravda, že některá kapacitiva referují při konkrétním užití vždy k ději, který lze považovat za projev toho, do jaké míry je konatel (ne)schopný, (ne)zdatný či (ne)výkonný, například: *Uzvedl tu těžkou činku. Uzvedl jen tu lehčí činku. Utáhl ten těžký vůz.* To však lze tvrdit i o jiných slovesech lexikálního systému češtiny, například: *Překonal i ty největší nástrahy a těžkosti. Překonal jen ty menší nástrahy, ty velké ho udolaly. Zdolal Annapurnu.* O řazení těchto sloves ke kapacitivům se však taktéž neuvažuje. Je tedy patrné, že některá tzv. kapacitiva referují (při konkrétním užití) vždy k ději, který lze považovat za projev konatelovy schopnosti, zdatnosti či výkonnosti, to však nic nemění na

9 Jde pouze o vyjadřování schopnosti, dispozice levoútenčného participantu vykonat to, co je vlastní sémantikou slovesa. Nereferuje se k určitému, konkrétnímu aktu vykonání.

podstatě problému řešeného v této otázce: I těchto sloves lze užívat jak konkrétně, tak nekonkrétně, a není tedy důvod k tomu, aby byla odlišována od mnoha jiných perfektiv připouštějících obojí způsob užívání.

3. OTÁZKA VÝZNAMU PŘEDPONY *u-* U TZV. KAPACITIV

Ptejme se, je-li adekvátní připisovat prefixu *u-* tzv. kapacitivních sloves význam schopnosti. Šlosar (1995: 205) píše, že *u-* má „mutační význam, schopnosti vykonávat děj ve vymezené míře“, význam schopnosti mu přisuzuje i Kopečný (1962: 128). Podívejme se nyní, zda je možné identifikovat v předponách kapacitiv některý z typických (neschopnostních) významů prefixu *u-*. Kdyby tomu tak bylo, šlo by o další argument proti oprávněnosti vydělování zkoumaných sloves jako sloves schopnostních. V tomto smyslu souvisí tato otázka s otázkou předchozí.

Nejprve uvažujme o slovesech *ujít, ujet, uběhnout, uplavat a uletět*, tedy o slovesech utvořených od determinativ, a také o slovese *urazit*. Poldauf (1964: 54) popisuje jejich význam jako překonání vzdálenosti, doslova píše o „absolvování dráhy“. Má nepochybně pravdu, avšak vlastním významem prefixu *u-* je zde podle mého soudu odluka, ablace. Tato odluka se týká nějaké vzdálenosti (dráhy, trasy, cesty) nebo její části (úseku), které se vyjadřují pravovalenčním doplněním slovesa. To, že má vzdálenost, resp. její část status patientu, potvrzují i konstrukce jako *ušlá vzdálenost, uplavané kilometry, ujetá vzdálenost, uběhnuté kilometry* nebo *mám ujito*. Konatel svou chůzí, během atd. (zkratka svým lineárním pohybem) **odděluje (odlučuje, ukrajuje, odebírá) z** cesty (trasy, vzdálenosti), kterou má před sebou, její části (úseky). Srovnajme následující věty obsahující zkoumaná slovesa s větami, jejichž verba finita mají evidentně prefix s odlukovým významem: *Ušel polovinu cesty – Uřízl mu polovinu ruky; Ujela kus cesty – Utrhla kus fáče; Ušel z té cesty jen pár kilometrů – Uřízl z toho prkna jen pár centimetrů; Už uběhl (vlastně odběhl) pět kilometrů z těch deseti – Upiloval z toho metrového prkna dva decimetry*; předložka *z* tu koresponduje s odlukovým *u-*.

Nyní uvažujme o slovesech *unést, uvést, utáhnout, uzvednout, uzdvihnout* a *udržet*. Význam jejich prefixu lze – myslím – popsat jako zdolání (přemožení, **u**dolání) objektu děje. Prefix vyjadřuje, že konatel překonal odpor předmětu děje

a uvedl ho do žádoucího, kýženého stavu, popřípadě způsobil, že předmět v takovém stavu zůstal, setrval. Řeknu-li, že někdo uzvedl činku, říkám tím, že překonal její odpor a uvedl ji do žádoucího stavu, jímž je pozice nad hlavou; nebo řeknu-li, že někdo udržel rozjíždějící se vůz, říkám tím, že překonal jeho odpor a způsobil, že vůz setrval v žádoucím stavu, že zůstal stát, že se nerozjel.

U zbývajících sloves je zjišťování předponového významu dosti obtížné. Významy jsou nezřetelné, nejasné, nelze – myslím – vyloučit ani interferenci, prolínání několika významů v jednom prefixu. Zdá se, že v některých případech lze na význam předpony usuzovat z významu předložky, která je součástí rozviti či doplnění příslušného slovesa. Kupř. slovesa *ubránit* a *uchránit* bývají rozvíjena či doplňována spojením *před* + instrumentál, sloveso *uchránit* také spojením *od* + genitiv: *Patří totiž k nejzachovalejším divadelním interiérům – a to zejména díky souboru, který jej v minulosti za pomoci památkářů ubránil před neodbornými zásahy* (SYN2000). *Doufá, že ho snad malování uchrání před dalšími záchvaty, kterých se bojí* (SYN2000). *Jeho kašel se ale nezhoršil. Rimantadin ho nejspíš uchránil od virového zápalu plic* (SYN2000). Uvedené předložky by mohly ukazovat na odlukový význam předpon (srovnejme: *Utekl před ním. Utekla od něj.*).

4. OTÁZKA OPRAVNĚNOSTI ŘAZENÍ TZV. KAPACITIV MEZI TZV. ZPŮSOBY SLOVESNÉHO DĚJE

Z toho, co je napsáno v předchozích otázkách, vyplývá, že zkoumaná slovesa nepovažuji za sémanticky homogenní skupinu mající status kapacitivního způsobu slovesného děje (aktionsartu). Hlavní důvody jsou tyto: 1. Zkoumaná slovesa byla určena jako kapacitivní způsob slovesného děje na základě toho schopnostního významu, jehož nutnou podmínkou je nekonkrétní užití slovesa. Jelikož bylo prokázáno, že tzv. kapacitiva mohou být užívána i konkrétně, není důvod pro jejich vydělování jako samostatné (aktionsartové) skupiny schopnostních sloves. Lze je řadit mezi mnohá jiná perfektiva (umožňující konkrétní i nekonkrétní užití), o jejichž aktionsartovém statutu se neuvažuje. 2. Zkoumaná skupina sloves je sémanticky heterogenní: kupř. slovesa *ujít, ujet, uběhnout* atd. mají význam odluky, kdežto např. slovesa *unést, uvést, uzvednout* atd. mají význam jiný.

Kapitola pátá

Poznámky ke třem způsobům slovesného děje (slovesa okamžitá, kvantovací a omezovací)¹

Tato kapitola vznikala především jako reakce na článek Miroslava Komárka *Místo okamžitých sloves v soustavě českého slovesného vidu*, uveřejněný nejprve v *Actech Universitatis Palackianae Olomucensis* (1989) a později také v *Příspěvcích k české morfologii* (2006d). Autor v něm nabízí (mimo jiné) novou interpretaci významu tří způsobů slovesného děje, sloves okamžitých (*písknout, mrknout, bodnout, píchnout, štéknout*), sloves kvantovacích (*zapískat, zamrkat, zatroubit, zaštkat, zaklepat*) a sloves omezovacích (*posedět, postát, pobýt, poležet si, počíst si*). Ústředním tématem Komárkova textu je otázka (ne)účasti okamžitých/momentálních sloves (s příponou *-nou-*) na vidové korelaci češtiny. Hlavním cílem je předložit alternativu k převažujícímu názoru, že slovesné dvojice jako *bodnout – bodat, mrknout – mrkat* nebo *písknout – pískat* nekonstituují vidové páry.² Autor znovu nastoluje otázku, zda by přece jen nebylo namísto interpretovat výše uvedené (a jim podobné) slovesné dvojice jako skutečné (a to právě) vidové páry,

1 Tato kapitola vyšla v *Tygramatice*, souboru studií věnovaných prof. Janu Kořenskému k 75. narozeninám (Veselý 2013). Před umístěním do této publikace bylo v textu provedeno nemnoho formulačních změn.

2 Kupř. Němec (1962: 228) pokládá slovesa jako *bliknout* či *bouchnout* za „okamžitá slovesa neprůběhová, neschopná tvořit tvar nedokonavý“. Podle Isačenka (1960b: 254) nelze vidět ve dvojicích jako *бодать – боднуть* vidové tvary jednoho slovesného lexému. Šlosar (1981: 15) míní, že „[...] typ sloves okamžitých [...] je z hlediska vidového nepárový“. Kopečný (1958: 105) naopak soudí, že „[i] slovesa okamžitá máme v obou videch, *bodnout* a *bodat* (i pro jediný úkon bodnutí, nemusí být nutně chápáno jako opěťované!)“. Také jinde Kopečný (1962: 22n) tvrdí, že momentánnost není absolutní překážkou vidové párovosti a že „[o]kamžitá slovesa mohou mít i tvary nedokonavé“, ovšem na s. 99 téže monografie píše, že „ve dvojici *bodat – bodnout* cítíme za derivované *bodnout*“. Avilova (1976: 287n) pokládá okamžitá slovesa (nazývá je jednorázovými) za perfektiva tantum tvořená sufixem *-ny-*. Daneš (1985: 19–21) považuje slovesa na *-at* (např. *mrkat*) za fundující nejen pro perfektiva typu *zamrkat*, ale i pro perfektiva typu *mrknout*; okamžitá slovesa jsou pro něj jednovidovým způsobem slovesného děje.

o nichž by platilo, že perfektivum (*bodnout*) a imperfektivum (*bodat*) mají týž lexikální význam a že se imperfektivum vytváří z perfektiva resufixací, změnou kmenotvorné přípony (*bodnout* → *bodat*).

Jak známo, pro účast na vidové korelaci musí sloveso splňovat určité sémantické podmínky, musí mít určitý (obecný) lexikální význam.³ Proto si autor nejprve pokládá otázku, zda vůbec momentánní perfektiva s příponou *-nou-* mají takovou sémantiku, která by je disponovala pro vidovou párovost, která by jim umožňovala (popř. jim nebránila) účastnit se vidové korelace. Vychází z tvrzení, že nutnou podmínkou účasti na vidové korelaci je mutační význam slovesa.⁴ Se zodpovídáním otázky významu sloves okamžitých spojuje i řešení problematiky významu sloves kvantovacích a omezovacích; tím navazuje např. na Němce (1962), ale především na Daneše (1979, 1985).

Netradičnost Komárkova pohledu na uvedené tři způsoby slovesného děje spočívá především v tom, že dokonavým slovesům okamžitým, kvantovacím a omezovacím přičítá význam mutace. Okamžitým a kvantovacím přisuzuje tzv. mutaci kombinovanou, sestávající z mutace vznikové a mutace zánikové (která má restituční povahu), zatímco slovesům omezovacím připisuje pouze mutaci zánikovou. Vzniková mutace je chápána jako přechod od neděje k ději (neděj → děj; např. u sloves *písknout* a *zapískat* jde o přechod od ticha ke zvuku); zániková mutace je chápána jako přechod od nastalého (a nějakou dobu trvajícího) děje k původnímu neději (děj → neděj; zvuk znovu přechází v ticho). Závěrová situace vznikové mutace je výchozí situací mutace zánikové a závěrová situace mutace zánikové je shodná s výchozí situací mutace vznikové. (Proto se hovoří o restituční povaze zánikové mutace.) Kombinovaně mutační význam sloves okamžitých a kvantovacích lze tedy schematicky vyjádřit takto: neděj → děj → neděj.

Závěrem, že jsou okamžitá perfektiva slovesy mutačními, si autor připravil půdu pro to, aby se pokusil znovu prověřit poměr dvojic jako *bodnout* – *bodat*, *mrknout* – *mrkat* či *písknout* – *pískat* k vidové korelaci. K tomu účelu využívá (mimo

3 Závislost vidové párovosti slovesa na jeho lexikální sémantice tematizoval např. už Poldauf (1954b).

4 K tomu srov. např. *Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny* (1975: 39) nebo Daneš – Macháčková (1979: 45).

jiné) dvou známých testů, do nichž zkouší dosazovat dvojice jako *bouchnout – bouchat* či *mrknout – mrkat*, a pozoruje, zda v nich tato slovesa fungují stejně (nebo alespoň podobně) jako členy jasných, nesporných vidových párů. Příslušné testy zde představují pouze následujícími větami: 1. *Vymysli něco! – Nic nevymyšlej! – Nevymysli zase trakař!*; 2. *Zavřel jsi okno. – Proč jsi ho zavíral? – Proč jsi ho zavřel tak pozdě?* Autor dochází k závěru, že se testované dvojice chovají v uvedených konstrukcích naprosto stejně jako nepochybné vidové páry.

V závěru článku pak Komárek předběžně formuluje teze, které jsou výsledkem jeho uvažování o okamžitých slovesech. Píše mimo jiné to, že „[u]znání okamžitých sloves za zvláštní způsob slovesného děje neimplikuje nutnost vylučovat u nich korelaci vidovou“, že „[d]vojice jako *bodnout – bodat, mrknout – mrkat* se zařazují do vidové korelace stejně jako slovesné dvojice jiných způsobů slovesného děje, např. *rozplakat [...] – rozplakávat [...], popojet – popojždět, nakousnout – nakusovat, dopsat – dopisovat*“, dále to, že „[o]kamžitá slovesa na *-nout [...]* nejsou ve vidové soustavě fundována slovesy na *-at*, nýbrž naopak nedokonává slovesa na *-at* jsou fundována jimi“, a konečně také to, že deriváty na *-at* „neztrácejí schopnost vyjadřovat okamžitost, ovšem vyjadřují ji implicitně“ (2006d: 208n).

Nyní se vyjádřím (vedle jiného) k několika momentům Komárkova textu, které nepovažuji za zcela nesporné, a pokusím se k nim nabídnout alternativu.

1. K VÝZNAMU SLOVES OMEZOVACÍCH

Je otázka, proč autor nepřipisuje omezovacím a kvantovacím slovesům též obecný význam – když přisuzuje kombinovanou mutaci slovesům kvantovacím, proč ji nepřisuzuje také slovesům omezovacím, proč u nich identifikuje jen mutaci zánikovou? Existuje přece řada (leckdy konkurenčních) slovesných dvojic jako např. *zaplakat si – poplakat si, zahrát si (s dětmi na babu) – pohrát si (s dětmi, s koťaty), zakouřit si – pokouřit si, zapřemýšlet (si) – popřemýšlet (si), zatreňovat si – potřeňovat, zadrbat si – podrbat si* (sousedky při cestě z nákupu), *zauvažovat – pouvažovat* atp. Perfektiva *posedět, postát* atd., označovaná jako slovesa omezovací, bývají interpretována jako verba vymezující, omezující, ohraničující děj či stav vyjadřovaný fundujícím slovesem (srov. např. Šmilauer 1946: 82; nebo Šmilauer

1972: 40 a 113) – uvažujeme-li o oné druhé, pozdější hranici (mezi) jako o mutaci (zánikové), proč stejně tak neinterpretovat i onu první, dřívější hranici (mez) jako mutaci (vznikovou)? Soudíme-li třeba na základě vět jako *Včera jsem U Ferdinanda poseděl tři hodiny*, že je součástí významu omezovacího slovesa též zániková mutace (,vstát', ,zvednout se'), proč se stejně tak nedomnívat, že je jeho součástí i mutace vzniková (,usednout', ,posadit se', ,sednout si')? Kupříkladu ve větě *Pobyl jsem tam hodinu* měří časové adverbialie *hodinu* trvání „děje“ vyjadřovaného verbem finitem – myslím, že se při tomto měření opírá stejnou měrou o obě meze, hranice, o tu druhou právě tak jako o tu první. Komárek o omezovacích slovesech píše, že „děj, který je kvantován (omezen), přechází v ,neděj'; např. *X. poseděl* znamená, že už nesedí, *X. si poležel* znamená, že nakonec vstal, apod.“ (Komárek 2006d: 205). Je možné, že takovéto případy (s préteritem) vedou spíše k identifikování zánikové mutace, avšak v jiných případech (např. s imperativem) tomu může být i jinak: třeba v případě *Pojď a posed' tu s námi* je eventuelní vzniková mutace (zahájení „děje“) o poznání výraznější (*Pojď, sedni si a sed'*); imperativ *Postůj* (adresovaný jdoucímu člověku) by nás zase mohl vést k identifikování vznikové mutace ,zastavit'.

Podle mého mínění je však přisuzování jakékoli mutace omezovacím slovesům dosti sporné. Nabízím následující argumenty: Řeknu-li *Sice tu s vámi sedím už dlouho, ale je mi tu dobře, tak ještě chvíli posedím*, plyne z toho, že prézens *posedím* nezahrnuje vznikovou mutaci ,usednout' či ,posadit se'. Řeknu-li naopak *Je pravda, že už jsem tu s vámi poseděl dost dlouho, ale ještě se nezvedám, je mi tu s vámi dobře*, plyne z toho, že préteritem *poseděl jsem* nevyjadřuje zánikovou mutaci ,vstát' či ,zvednout se'. Ještě jeden příklad: Jistě lze už sedícího člověka vyzvat slovy *Posed' ještě chvíli; přisedne táta a pořádně si popovídáme* – tento imperativ evidentně nevyjadřuje ani mutaci vznikovou, ani zánikovou.

Domnívám se, že je možné opřít se o právě uvedené případy a vyložit význam omezovacích sloves následovně: Význam přechodu neděje v děj (či stav) ani význam přechodu děje (či stavu) v neděj nejsou integrální, vlastní součástí významu omezovacích sloves. Tato slovesa „jen“ ohraničují, omezují trvání určitého děje či stavu, aniž by ovšem levá (první, dřívější) mez nutně znamenala jeho počátek a pravá (druhá, pozdější) jeho konec. Mluvčí může takto omezit děj či

stav kdekoli v jeho průběhu, může z něj vyjmout určitý úsek, jehož krajní body nemusejí korespondovat s počátkem, resp. koncem děje či stavu (*Určitě tam poseděl/pobyl alespoň od dvou do tří, to vím jistě, ale je dost možné, že přišel dříve a odešel později.*). Jsem toho názoru, že omezovací slovesa referují pouze k dějům a stavům svých fundujících sloves, nikoliv také k přechodům, mutacím. To platí i o případech, kdy omezovací sloveso postihuje daný děj či stav od jeho úplného počátku až po jeho úplný konec (*Poležel si od dvou do tří. ≈ Ve dvě ulehl a ve tři vstal.*). Zde vlastně první mez koresponduje s nastolením/dosažením/nastáním (či s okamžikem dosažení) závěrové situace Komárkovy vznikové mutace (‘neležet’ → ‘ležet’) a druhá mez odpovídá nejzazšímu bodu výchozí situace Komárkovy zánikové mutace (‘ležet’ → ‘neležet’), anebo možná lépe řečeno: ani takto užitá omezovací slovesa rozhodně nereferejí k dosažení závěrové situace Komárkovy zánikové mutace (‘neležet’).

2. K VÝZNAMU SLOVES KVANTOVACÍCH

Možný směr uvažování o významu kvantovacích sloves mohou snad naznačovat výše uvedené (leckdy konkurenční) dvojice jako *zaplakat si – poplakat si*. Za důležitý styčný bod sloves omezovacích a kvantovacích považují také to, že je lze rozvíjet durativními příslovečnými určeními času (odpovídajícími na otázku *Jak dlouho?*).⁵ Otázka tedy zní: Lze se na význam kvantovacích sloves podívat tak, jak to bylo výše učiněno u sloves omezovacích, nebo jinak řečeno: lze u kvantovacích sloves uplatnit ty argumenty, kterými jsem se pokusil prokázat, že vlastní součástí významu omezovacích sloves není ani mutace vzniková, ani mutace zániková? Komplikuje to – myslím – ta skutečnost, že slovesa kvantovací velmi často, podobně jako slovesa momentánní, referují k ději (velmi) krátkého trvání (*zasténat, zachroptět, zapískat* aj.). Proto je třeba obrátit pozornost k takovým slovesům, která mohou kvantovat i déle trvající děj. To

5 K tomu je však třeba dodat následující: Toto rozvíjení je obvyklé (časté) a neproblematické především u sloves omezovacích, u kvantovacích je mnohem méně frekventované. Rozhodně ho však lze doložit i u řady z nich („Důležité je vstát včas, aspoň *chvilí si zacvičit a dobře se nasnídat,*“ říká MUDr. Karel Nešpor...; A co takhle se pohodlně usadit, zavřít oči a *chvilku si zavzpomínat?* – doklady z internetu).

platí např. o slovesech *zatančovat si*, *zaběhat si*, *zaplavat si*, *zacvičit si*, *zatrénovat si*, *zasportovat si*, *zajezdit si* nebo *zaskákat si*. Pak jistě mohu říci kupříkladu: *Už sis zacvičil dost, už s tím přestaň, abys to nepřehnal. Už sis zajezdil až až, už radši někde zaparkuj, ať neprojezdíme všechen benzin*. Je zřejmé, že užitá kvantovací slovesa nevyjadřují zánikovou mutaci ‚docvičit‘ či ‚přestat cvičit‘, resp. ‚zastavit‘ či ‚přestat jezdit‘. Mohl bych také říci: *Běháš sice už dost dlouho (běžíš právě dvacáté kolo), ale vypadáš čerstvě, tak si klidně ještě chvíli zaběhej*. Je jasné, že imperativ *zaběhej si* nereferuje ke vznikové mutaci ‚rozběhnout se‘ či ‚začít běhat‘. Soudím, že na základě těchto souvětí můžeme o perfektivech schopných kvantovat i déle trvající děje prohlásit, že tak jako slovesa omezovací „jen“ vymezují, ohraničují určitý děj, aniž by ovšem levá (první, dřívější) mez, hranice nutně korespondovala s jeho počátkem a pravá (druhá, pozdější) mez, hranice s jeho koncem; tvrdím, že tato slovesa referují pouze k dějům svých fundujících sloves, nikoliv také k přechodům, mutacím.

Nyní je otázka, zda lze o významovou interpretaci těchto sloves opřít i výklad významu těch kvantovacích sloves, která většinou referují k dějům (velmi) krátkého trvání (*zapískat*, *zaštěkat*, *zazvonit*, *zabolet* atp.). Myslím, že podstatnou příčinou činění rozdílu mezi obecným významem sloves omezovacích a kvantovacích je to, že se do jedné množiny řadí významy jako „*Zkuste zahýbat levou rukou,*“ *řekl lékař pacientovi; Babička nám vždycky zamávala nebo Profesor Halas rovněž zavzpomíná na všechna svá setkání s Janem Pavlem II. a Josephem kardinálem Ratzingerem, později Benediktem XVI.*⁶ a významy jako *Pak zavládla panika; Zahořela pro dráhu řeholnice* nebo *I řekl Bůh: „Hemžete se vody živočišnou havětí a létavci létejte nad zemí pod nebeskou klenbou!“ I stvořil Bůh veliké netvory a rozmanité druhy všelijakých hbitých živočichů, jimiž se zahemžily vody, stvořil i...* (Gen 1,20-21, ekumenický překlad). Významy druhého typu jsou opravdu inci-pientní, počínavé – podstatou dokonavosti těchto sloves je (prostě jen) nastolení děje vyjadřovaného fundujícím slovesem neboli dosažení závěrové situace, *vládnout‘, ‚hořet (pro něco)‘ a ‚hemžit se (čím)‘, k délce trvání nastalého děje se tato*

6 Ze *Zpravodaje pražské arcidiecéze*. Ročník 17, číslo 10 (prosinec 2009), s. 13.

perfektiva nevyjadřují, rys omezenosti, kvantovanosti u nich není přítomen; u těchto významů tedy nelze uvažovat o Komárkově zánikové mutaci (a tedy ani o kombinované mutační struktuře). U významů prvního typu se podstata dokonavosti „přesouvá“ právě na onu omezenost, ohraničenost, kvantovanost, čímž podle mého názoru dochází ke značnému upozadění, oslabení rysu počínavosti, incipientnosti – tím se tyto (kvantovací) významy sblíží s významy omezovacími.

3. K VÝZNAMU SLOVES OKAMŽITÝCH

Miroslav Komárek se pokouší prokázat přítomnost kombinované mutace i ve významu momentálního slovesa *bodnout*:

„[...] např. *bodl ho* = nůž se pohybem ruky dostal do styku s tělem – tímž pohybem překonal hranici mezi vnějším prostorem a tělem – zpětným pohybem ruky tělo opustil.“ (Komárek 2006d: 205)

Myslím, že je přece jen poněkud násilné zahrnovat do významu slovesa *bodnout* i ono „zpětným pohybem ruky tělo opustil“. Některým okamžitým slovesům (kupř. i *bodnout*) lze podle mého názoru přiznat „klasickou“ rezultativní mutaci. Děj *Bodl ho (nožem)* můžeme považovat za ukončený, završený, dokonaný už v okamžiku, kdy nástroj překročil hranici mezi vnějším prostorem a tělem; uvedenou větu lze užít i v případě, kdy nůž zůstane v těle, kdy tedy nedojde k onomu zpětnému pohybu. Za závěrovou situaci mutačního děje bodnutí (někoho nožem) lze pokládat stav, v němž se nachází *patiens* po provedení děje, tedy to, jak jím byl zasažen, ovlivněn, jaké stopy na něm děj zanechal. Soudím, že za okamžitá lze považovat i slovesa *zabodnout* a *vbodnout* (jestliže takto hodnotíme jejich sloveso fundující) – prefixace význam okamžitosti, velmi krátkého trvání, neruší. Navíc se svým slovo tvorným základem vstupují do konkurence: *Zbrojnoš zabodl/vbodl/bodl králi nůž do srdce*. Ve všech třech případech jde o rezultativní (nekombinovanou) mutaci, jejíž závěrovou situaci lze neformálně, verbálně vyjádřit např. „nůž je v srdci“, symbolicky pak

x L y (kde x = nůž (locatum), L = relátor lokace, y = srdce (locus); viz Daneš – Hlavsa 1981: 57).⁷ Jako „klasický“, rezultativně a nekombinovaně mutační lze podle mě interpretovat také okamžitá slovesa *píchnout*, *vpíchnout* a *zapíchnout* (kupříkladu *jehlu do jahelníčku*), je možné s nimi pracovat stejně jako se slovesy *bodnout*, *vbodnout* a *zabodnout*.⁸ O rezultativní (nekombinované) mutaci můžeme uvažovat např. i v případech *Štípla ho vosa*, *Praskla mu šlacha*, ... *ale jak může puknout srdce děvčátku*, *na to se raděj zeptejte té spící* (ze Seifertova *Starého hřbitova na Olšanech*).

Nyní věnujme pozornost těm okamžitým slovesům, která vyjadřují velmi krátké trvání zvuku (*písknout*, *třesknout*, *prásknout*, *křupnout*, *vrznout* atp.). Komárek právem přičítá těmto slovesům též obecný význam jako slovesům kvantovacím. Na opodstatněnost tohoto názoru ukazuje řada skutečností: 1. Občasná konkurence mezi slovesy jako *písknout* a *zapískat*: *Pískni/Zapískej na něj, ať nás pustí do vchodu*. 2. Existence sloves jako *zavýsknout*, *zavrznout*, *zapísknout*, *zahvízdnout*, *zaštěknout*, *zablyšknout se* atp., tedy sloves, která obsahují jak afix kvantovací, tak afix momentánní: *Z kozlíku se ozvalo strašlivé zaklení, pak zahvízdlo stupátko, dvířka se rozevřela...*⁹ *Tedy zapískne Hospodin na mouchu...*¹⁰ *Viděl jsem, jak nemohl zcela zatajit zablyšknutí v očích...*¹¹ 3. To, že početná řada kvantovacích sloves vždy nebo většinou vyjadřuje (velmi) krátké trvání děje (*zabolet*, *zasténat* nebo *zachrastit*).¹² 4. Okamžitá slovesa jako *tíknout*, *prasknout* či *křupnout* zcela jistě začínají a končí právě tak, jak začínají a končí kvantovací slovesa jako *zatíkat*, *zapraskat* či *zakřupat* – můžeme to popsat i pomocí Komárkových pojmů vznikové

7 Připočítat můžeme i derivát *probodnout* (... *jeden z vojáků mu probodl kopím bok*; *a ihned vyšla krev a voda*. – Jan 19,34, ekumenický překlad). Místo *Probodl mu kopím bok* bychom mohli užít konkurenční, (skoro) synonymní *Bodl mu kopí do boku*.

8 Připočítat můžeme i derivát *propíchnout* (*Uchopil nůž, propíchl vzdušný polštář a počkal, až splaskne*. – SYN2000).

9 Herrmann, I. (1988): *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. Československý spisovatel. Praha, s. 206.

10 *Bible – Starý zákon, Izaiáš 7,18*, liturgický překlad. Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří, 2006.

11 Mann, T. (1958: 163): *Zpověď hochštaplera Felixe Krulla*. Mladá fronta. Praha.

12 To je příčina výše zmíněné občasně konkurence.

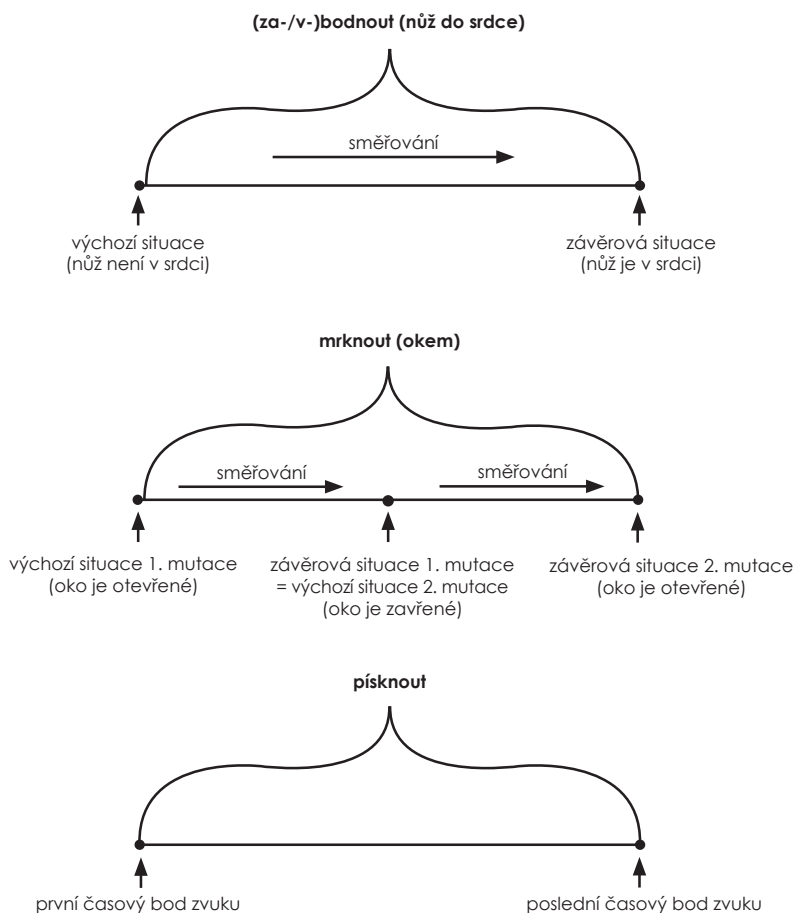
a zánikové mutace:¹³ uvedená tři kvantovací slovesa vždy vyjadřují sled několika okamžitých, momentálních dějů (*zatíkat* = *tíknout* + *tíknout* ... + *tíknout*), začínají i končí stejným okamžitým dějem, proto můžeme (vypůjčíme-li si příslušné Komárkovy pojmy) tvrdit, že např. slovesa *zatíkat* a *tíknout* začínají vznikovou mutací okamžitého děje, 'tíknout' a končí zánikovou mutací okamžitého děje, 'tíknout' (stejným způsobem lze pracovat i s nezvukovými dvojicemi jako *zamrkat* – *mrknout* [*zamrkat* = *mrknout* + *mrknout* ... + *mrknout*]).

U okamžitých sloves jistě nelze použít tytéž argumenty jako u sloves omezovacích a kvantovacích, což je s největší pravděpodobností způsobováno právě významovým rysem okamžitosti, označováním dějů velmi krátkého trvání; avšak na základě uvedených styčných bodů je – myslím – možné interpretovat obecný význam okamžitých perfektiv jako *písknout*, *vrznout*, *cinknout* atp. podobně jako význam sloves kvantovacích. Také okamžitá slovesa vyjadřující velmi krátké trvání zvuku referují podle mého mínění pouze k ději, vzniková mutace neděje v děj a zániková mutace děje v neděj nejsou integrální součástí jejich významu, podstatou dokonavosti těchto sloves není dosažení závěrové situace Komárkovy zánikové mutace (neděje, ticha).

Ani slovesa typu *bodnout*, *píchnout*, ani slovesa typu *písknout*, *cinknout* tedy nepovažuji za kombinovaně mutační; jsou však podle mého názoru mezi momentálními perfektivy i taková, pro jejichž význam může být termín „kombinovaná mutace“ výstižný. Jako reprezentanta těchto sloves uvádím sloveso *mrknout*. Význam verba *mrknout* (*okem*) můžeme vyjádřit takto: ‚zavřít oko + otevřít oko‘. Jde o dvě po sobě jdoucí rezultativní mutace (spočívající ve změně polohy očního víčka), přičemž druhá mutace má povahu restituční. Význam slovesa *mrknout* začíná směřováním k závěrové situaci první mutace a končí dosažením závěrové situace druhé mutace.

Rozdíl mezi uvedenými třemi významovými typy okamžitých sloves lze schematicky vyjádřit následovně:

13 I když, jak jsem uvedl výše, kvantovací slovesa za mutační nepovažuji.

4. K VIDOVÉ (NE)PÁROVOSTI OKAMŽITÝCH SLOVES

Jelikož jsem došel k závěru, že některým dokonavým momentánním slovesům lze přiznat význam „klasické“ rezultativní mutace (*bodnout, vbodnout, zabodnout, píchnout, vpíchnout, zapíchnout, prasknout, puknout* ad.), pak – přijmu-li tvrzení, že (rezultativně) mutační slovesa jsou dobře disponována pro účast na vidové korelaci, pro vidovou párovost – je namístě se ptát, mají-li tato perfektiva také své

vidové protějšky, a to protějšky vyhovující nejenom formálně (*bodnout – bodat* jako *zatknout* → *zatykat*), ale také sémanticky. Ptám se tedy (především na to), zda imperfektiva *bodat*, *zabodat/zabodávat*, *píchat*, *zapichovat/zapíchávat*, *praskat*, *pukat* ad. mohou vyjadřovat probíhající spění/směrování k závěrové situaci perfektiv *bodnout*, *zabodnout*, *píchnout* atd. To, že některá mohou, dokazují např. následující věty a souvětí: *Už když králi zabodal/bodal nůž do srdce, projela mu hlavou myšlenka, že nečiní dobře. Později velmi litoval. Zapichuji/píchám do mapy první vlaječku na znamení prvního dobytého území. Když mladá sestra píchala injekci svému prvnímu pacientovi, byla velmi nervózní. ... pod křížem stůj matka, by syn viděl, jak to její srdce hořem puka!* (*Z Balady pašijové*).¹⁴ Vyjadřování průběhu jednoho konkrétního okamžitého děje jsou příležitostně schopna nejenom slovesa typu *bodat*, ale i řada sloves typu *mrkat* a typu *pískat*: 1. A: *Mrknu na něj, ať si to uvědomí.* B: *Radši na něj nemrkej, jenom bys ho zmátl.* 2. *Byli jsme domluveni, že když na něj mrknu poprvé, bude to znamenat „Pozor, chce tě ošidit!“.* *Jenomže když jsem na něj mrkal, díval se zrovna jinam, a tak jsem ho nemohl varovat.* 3. A: *Pískl jsem na ni, aby si mě všimla.* B: *Neměť ji na ni pískat, není to slušné.* Je však třeba přiznat, že vyjadřování průběhu jednoho okamžitého děje je jevem dosti vzácným (a možným často jen za dosti specifických podmínek). Domnívám se, že příčinou této nízké frekvence je právě význam velmi krátkého trvání děje.

Komárek tedy pokládá imperfektiva *bodat*, *mrkat*, *pískat* atd. za fundovaná perfektivy *bodnout*, *mrknout*, *písknout* atd.; tím se liší, jak už bylo řečeno, od většiny badatelů, kteří se momentánními slovesy zabývali před ním, také od Daneše (1985: 19–21). Tato odlišná interpretace fundačního, derivačního vztahu mezi uvedenými slovesy má myslím svou příčinu (především) v tom, že Daneš, na rozdíl od Komárka, nepřiznává daným imperfektivům schopnost vyjadřovat průběh jednoho konkrétního okamžitého děje, že jim přisuzuje jen význam iterace (*mrkat* = *mrknout* + *mrknout* + *mrknout* ...). Je však prokazatelné, že řada z nich tuto schopnost má, i když ji neuplatňují tak často. Komárek má také pravdu v tom, že zmíněný iterační, opětovací význam je obvyklou vlastností (nejen) sekundárních

14 In: Neruda, J. (1923: 258): *Dílo Jana Nerudy I – Básně*. Nakladatelé Kvasnička a Hampel v Praze.

imperfektiv (*Podávej mi ty hrníčky, já je budu utírat. Právě si vypisuje slovíčka z učebnice. Teď zapaluje svíčky na vánočním stromečku.*).

Jen na základě právě uvedených poznámek k otázce vidové (ne)párovosti okamžitých sloves jistě nelze zaujmout k této problematice jednoznačné stanovisko, věc je mnohem komplikovanější. O příčinách toho, proč je tak nesnadné tuto otázku rozhodnout, pojednám v připravované studii; tam posoudím relevantnost, váhu dosavadních argumentů pro a proti, představím další a pokusím se o co možná nejpřesvědčivější postavení vztahu dvojic jako *bodnout – bodat*, *mrknout – mrkat* či *písknout – pískat* k prototypickým účastníkům vidové korelace češtiny.

Kapitola šestá

O jednom neobvyklém typu tzv. saturativ

Ústředním objektem zkoumání budou v této kapitole slovesa typu *nasedávat se*, *nastávat se*, *namluvávat se*, *nahrávat se*, *nasmávat se*, *naposlouchávat se*, *nachodávat se*, *nanosávat se*, *nahorovávat se* nebo *nazvávat se*; hlavním cílem je určit jejich vidovou hodnotu a způsob vytvoření. O existenci sloves tohoto typu jsem se dozvěděl v Trávníčkově *Mluvnici spisovné češtiny II.* (1951), v Kopečného *Základech české skladby* (1958) a v jeho *Slovesném vidu v češtině* (1962). Tito dva aspektologové neinterpretují výše uvedená slovesa co do vidu a způsobu jejich vytvoření jednotně, a právě to mě podnítilo k napsání tohoto textu. Už na samém počátku podotýkám, že zkoumání výrazně znesnadňuje fakt, že jde o jednotky natolik vzácné, že se badatel při jejich interpretování (téměř) nemůže opírat o své jazykové povědomí. S největší pravděpodobností je nemá ani ve své aktivní, ale ani v pasivní slovní zásobě.¹ Materiálová skrovnost a výrazně limitovaná možnost využití metody introspekce – myslím – nemůže nemít vliv na postup, který bude v tomto textu uplatněn, a také na míru jistoty, s níž bude formulován závěr.

1. TRÁVNÍČKOVA A KOPEČNÉHO INTERPRETACE ZKOUMANÝCH SLOVES

Trávníček nezaujímá ke všem slovesům zkoumaného typu stejné stanovisko. Slovesa *natrápívati se*, *nachodívati se* a *namluvívati se* interpretuje jako předponové odvozeniny od frekventativ.² O *nahrávati se* přímo tvrdí, že je dokonavé a že má svůj základ v *hrávati*. Na druhou stranu slovesa *nastávati se*, *naplakávati se* a *napsávati se*

- 1 Naprostá většina dokladů, které zde uvádím, je z krásné literatury starého data (viz s. 91); sám jsem za několik posledních let zaregistroval jen tyto dva autentické výskyty (oba byly mluvené a spontánní): 1. *Tam jsem se naježdívávala, protože moje dcera tam chodila tancovat.* 2. *Tam jsem se nasedával* (řčeno o jedné plzeňské hospodě).
- 2 Neužívá však v této souvislosti termínu „odvozenina“, nýbrž „složenina“ a také termín „frekventativum“ používá jinak, než je dnes obvyklé. Tyto skutečnosti však nyní nejsou důležité, hlavní je to, že zde má autor evidentně na mysli tvoření *trápívati (se)* → *natrápívati se*, *chodívati* → *nachodívati se* a *mluvívati* → *namluvívati se*.

považuje za nedokonavé protějšky k *nastáti se*, *naplakati se* a *napsati se*. Dále píše, že „[r]ozdíl mezi dokonavými a nedokonavými složeninami s *na-* ve významu dějové mnohosti je patrný, vyjádříme-li se jinak: *nadával jsem se* mu knih! = *co jsem* mu *dal* knih!; *co jsem se* s ním *nahrával* = jak často *jsem* si s ním *zahrál*! II *co se* ten slepec *nastával* na rohu ulice! = jak často a dlouho *stával*, *stál* ten slepec...!; *co se* matka *naplakávala*! = jak často matka *plakala*, *plakávala*!“ (Trávníček 1951: 1352n).³ V *Základech české skladby* pokládá Kopečný slovesa ve větách „*ten se tam chudák nasedává, nastává, nachodívá, najezdívá*“ a „*toho jsme se naposlouchávali až až*“ za výjimečné odvozeniny od „klasičtých“ saturativ.⁴ Charakterizuje je jako „slovesa výrazně nedokonavá a při tom ještě příznakově násobená“ (Kopečný 1958: 106n). Ve *Slovesném vidu v češtině* přidává ještě tato slovesa: „*to jsme se něco nasmávali*“, „(Zaoral) *se o* činnosti své učitelské *tolik nahorovával*“ a „*co jsem se do něho namluvíval, co jsem se mu toho nařikávala, co se nám toho nanosíval/napřinášíval, co se toho chudák narozvážíval*“. Znovu hovoří o „přitváření zřetelně nedokonavých a zároveň neaktuálně násobených derivátů typu *nasedávat se*“ (Kopečný 1962: 30).

2. HLEDÁNÍ VHODNÉ METODY ZKOUMÁNÍ

Nyní se budu snažit najít postup, kterým by se dalo dospět k stanovenému cíli. Uvažuji-li množinu všech deverbativních sloves – a vyloučím-li z ní všechny složeniny, jako např. *znovuobjevit*, *samofinancovat* či *posedět*, všechny jednotky považované mnohdy za výsledek uplatnění prefixálně-sufixálního způsobu, jako kupř. *posedávat*, *polehávat*, *pobolívat*, a všechny deriváty vytvořené pomocí předpony cizího původu, jako třeba *demotivovat*, *destabilizovat* nebo *demoralizovat*⁵ –, potom platí následující čtveřice (dvě dvojice) tvrzení: 1. Je-li nějaké sloveso

3 Toto testování synonymním/konkurenčním vyjádřením nepovažuji za příliš průkazné: např. místo *jak často jsem si s ním zahrál* lze stejně dobře použít i *jak často jsem s ním hrál* / *jak často jsem si s ním hrál*, nebo *jak často matka plakala!* lze bez problémů nahradit *jak často si matka poplakala!*

4 Nemluví však o „saturativech“, ale o „afektivech“.

5 Budeme-li tedy o těchto slovesech vůbec uvažovat (v rámci českého jazyka) jako o přefigattech, i když např. u těchto tří sloves je – myslím – toto pojetí ze synchronního hlediska zcela namístě.

vytvořeno (z jiného slovesa) (jenom) prefixací,⁶ pak je – s největší pravděpodobností – dokonavé. 2. Je-li nějaké sloveso vytvořeno (z jiného slovesa) (jenom) resufixací, resp. změnou na pozici kmenotvorné přípony,⁷ pak je – s největší pravděpodobností – nedokonavé. 3. (Deverbativní) perfektivní sloveso je – s největší pravděpodobností – vytvořeno (jenom) prefixací. 4. (Deverbativní) imperfektivní sloveso je – s největší pravděpodobností – vytvořeno (jenom) resufixací.

2.1 Logický vztah mezi uvedenými dvojicemi tvrzení

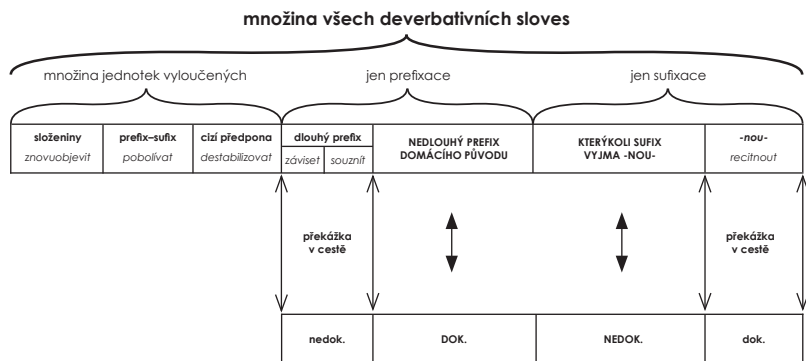
První a druhá dvojice tvrzení jsou vzájemně odvoditelné, druhá plyne z první a naopak. Tato tvrzení ukazují, že ze způsobu vytvoření lze vyvozovat vidovou hodnotu a z vidové hodnoty zase způsob vytvoření, ne však zcela přímočaře, bez výjimečně, nýbrž jen „s největší pravděpodobností“. Úplné implikaci prefixace => => dokonavost a nedokonavost => resufixace stojí v cestě nemnoha sloves s tzv. dlouhým prefixem (*záviset*, *náležet* či *záležet*) či několik málo sloves s předponou *sou-* (*souviset*, *souznít*)⁸ a úplné implikaci resufixace => nedokonavost a dokonavost => prefixace stojí v cestě tvoření typu *diskutovat* → *diskutnout*, *recitovat* → *recitnout* a především dosud nevyjasněná otázka, zda jsou okamžitá slovesa jako *tiknout*, *mrknout* či *kváknout* vytvořena ze sloves *tikat*, *mrkat* či *kvákat* (viz Daneš 1985), anebo zda jsou naopak ve vztahu k nim slovesy fundujícími (viz Komárek 1989). Nevyjasněnost této otázky ovšem působí komplikace při rozhodování, zdali členy dvojic typu *mrknout* – *mrkat* patří, či nepatří do množiny deverbativ. Uznáme-li tvoření *mrknout* → *mrkat*, pak je zpochybněna deverbativnost perfektiva, přijmeme-li naopak tvoření *mrkat* → *mrknout*, pak je zpochybněna deverbativnost imperfektiva. Proto bude – myslím – lepší, když pro potřeby této studie členy dvojic typu *mrknout* – *mrkat* do množiny deverbativ nezahrneme; níže bude ukázáno, proč si to můžeme dovolit.

6 Sem počítám i ty případy, kdy dochází k současnému připojení distantního morfému *se*, popř. *si* (*myslet* → *zamyslet se*, *číst* → *počíst si*).

7 Sem počítám i všechny ty případy, kdy je resufixace doprovázena hláskovou alternací kořene (*urazit* → *urážet*), a také ty případy, kdy mají fundující sloveso a výsledek odvození stejnou infinitivní kmenotvornou příponu (*vybrat* → *vybírat*).

8 I když i tuto předponu bychom mohli označit jako dlouhou, protože je v ní přítomen diftong.

Obsah posledních dvou odstavců lze schematicky vyjádřit následovně:

2.2 Dvě možné cesty zkoumání

Vzhledem k hlavnímu cíli této kapitoly se na základě uvedených čtyř tvrzení nabízejí tyto dvě cesty: 1. pokusit se nějakým způsobem zjistit, jak byla slovesa typu *nahrávat se*, *nastávat se* vytvořena, a z toho pak odvodit jejich vidovou hodnotu; nebo 2. pokusit se nějakým způsobem zjistit vidovou hodnotu zkoumaných sloves, a z ní pak odvodit způsob jejich vytvoření. Ta čtyři tvrzení jsou vhodným východiskem pro dosažení vytčeného cíle, poněvadž zkoumaná saturativa jsou zcela určitě slovesy deverbativními; svědčí o tom jejich morfémové složení. S ohledem na něj přicházejí v úvahu tyto dvě možnosti: Může se jednat o resufigáty „tradičních/klasických“ saturativ (*nahrát se* → *nahrávat se*?) nebo o prefigáty frekventativ, sloves násobených (*hrávat* → *nahrávat se*?). V obou případech by šlo o jevy velmi výjimečné, raritní – kupř. Šlosar (1986: 337n) píše, že slovesa typu *napovídat se*, *nahledat se*, *naprosit se* jsou vidově nepárová, a v *Mluvnici češtiny 2* se lze dočíst, že „[n]ásobená neaktuální slovesa nelze spojovat s předponami, tj. nelze je dále perfektivizovat“ (1986: 183). Dále platí, že pro zkoumaná slovesa lze uvedené (nikoli úplně) implikace posílit, neboť popsané výjimky pro ně nejsou relevantní, a to proto, že ani slovesa typu *nahorovávat se*, ani jejich „potenciální“ základy neobsahují sufix *-nou-*, a tudíž lze uplatnit implikace resufixace => nedokonavost a dokonavost => prefixace, a proto, že ve zkoumaných saturativech není

přítomen prefix s dlouhou samohláskou (či diftongem), a tak je možné uplatnit implikace prefixace => dokonavost a nedokonavost => resufixace.⁹

2.3 Problematika obouvidovosti

Ve formulaci oněch čtyř tvrzení a ve schématu, které je má ilustrovat, není explicitně tematizována problematika obouvidových sloves. Je tedy třeba ještě prověřit, zda povaha v češtině užívaných obouvidových sloves nenarušuje platnost těchto tvrzení a závěrů, které z nich byly vyvozeny.

V množině jednotek vyloučených je uvedena podmnožina sloves odvozených cizí předponou – ta jsou (naprostou většinou) obouvidová; jako prvky podmnožiny jednotek vyloučených jsou však už z podstaty věci irelevantní. (Byla vyloučena proto, že saturativní prefix *na-* je domácího původu.) Velké množství obouvidových sloves je také mezi těmi přejímkami, v nichž lze sice identifikovat prefix, ale chybí k nim (v češtině) sloveso považovatelné za fundující (*instalovat, intronizovat, excerpovat, revitalizovat*). Biaspektuální slovesa jsou i ve skupině těch výpůjček, v nichž žádný prefix identifikovatelný není (*saturovat, situovat, kultivovat*). Ani tyto dvě slovesné skupiny nejsou pro uvedenou čtveřici relevantní, a to už proto, že nejde o deverbativa. Také v rámci lexika domácího původu jsou slovesa obouvidová. Nejznámější jsou *darovat, věnovat, jmenovat, korunovat, opřevzat* ad. I tato verba jsou nerelevantní proto, že nejsou odvozená od sloves.

Abychom to zkrátily: Jelikož jsou zkoumaná slovesa nepochybně deverbativa českého původu (*nastát se* → *nastávat se*, anebo *stávat* → *nastávat se*), jde (předešlým) o to, zná-li čeština nějaká biaspektuální deverbativa domácího původu. V této souvislosti je namístě znovu v této publikaci připomenout skupinu tzv. kapacitiv (viz kapitolu 4), tedy prefigátů jako *unést, uvězt, uzvednout*, jimž byl Šlosarem (1995: 205) přisouzen rys obouvidovosti a která Poldauf (1964: 50) dokonce určuje jako imperfektiva. Vzhledem k tomu, že bylo nejen zde (v kapitole 4), ale už dříve (např. Komárek 2002: 137n) dostatečně prokázáno, že jde o slovesa pouze dokonavá, můžeme tuto skupinu prohlásit za nerelevantní. Je však jedna, velmi početná, množina předponových odvozenin od sloves, která relevantní rozhodně

9 Znovu tu však musím připomenout sloveso *odvšest od něčeho* z poznámky č. 12 na s. 50 a za výjimečné je možné považovat i imperfektivum *přináležet k něčemu* (← *náležet k něčemu*).

je, totiž přímo množina „klasických“ saturativ. Slovesa jako *napracovat se, nastát se, načekat se* nebo *namluvit se* jsou někdy určována jako obouvidová (Šlosar 1995: 210; Esvan 2007: 23), popř. jako verba mající k obouvidovosti blízko (Kopečný 1958: 106; Poldauf 1964: 51). Jak už bylo řečeno, formulovaná čtveřice tvrzení s obouvidovostí vůbec nepočítá, a tak jelikož z ní byl vyvozen závěr, že je možné vydat se výše popsanými dvěma cestami, mohla by případná obouvidovost „tradičních“ saturativ budit pochybnost o správnosti tohoto postupu. Proto je potřebné ještě prověřit náležitost a opodstatněnost (nejen) Šlosarovy interpretace vidové hodnoty „tradičních“ saturativ.

2.4 Otázka vidové hodnoty „tradičních“ saturativ

Máme-li ověřit platnost tvrzení, že „klasická“ saturativa jsou obouvidová, pak je namístě především připomenout, že nejspolehlivější indikátory (ne)přítomnosti nedokonavého paradigmatu, tedy (ne)možnost tvořit perifrastické futurum a/nebo spojení fázové sloveso + infinitiv, hovoří jasně proti jeho platnosti – tvary jako **budu se napracovat* a konstrukce jako **začal se napracovat* nebyly a nejsou možné (srov. též Komárek 2002: 137). Jejich nevytváření je důsledné, stěží nalezneme jejich byť i jen ojedinělá užití, což je vzhledem k paradigmatickosti tvoření těchto sloves (viz Kopečný 1958: 106) a jejich frekventovanosti (především v minulosti)¹⁰ podle mého názoru velmi silným signálem nepřítomnosti nedokonavého paradigmatu v jejich tvarovém souboru. Dalším ukazatelem nepřítomnosti imperfektivního paradigmatu je neuzuálnost činného příčestí na *-ící/-oucí* (**napracující se, *nasedící se*).

Naopak přítomnost paradigmatu dokonavého je ještě potvrzována přijatelností souvětí jako *Až se tu napracuješ tak jako já, taky ti na té firmě bude záležet* nebo *Až se tě naotravuje tak jako mě, taky s ním přestaneš mít trpělivost* (viz algoritmus v 2. kapitole této publikace).

10 U autorů beletristické tvorby druhé poloviny devatenáctého a první čtvrtiny dvacátého století byla saturativa dosti oblíbeným poetickým prostředkem.

Je pravda, že lze nalézt (i když spíše jen málokdy) „klasická“ saturativa rozvitá durativním adverbialé odpovídajícím na otázku *Jak dlouho?*; kupř. v PSJČ¹¹ je *Alois psal německy, a otec naslabikoval se na jeho listu celý den, a přece mu zcela neporozuměl*, nebo na internetu *Na letošní léto jsme se všichni dlouho načekali*.¹² Možností, anebo nemožností takového rozvití se sice opravdu velmi často odlišují imperfektiva od perfektiv (třeba *Zaléval ty květiny půl hodiny* vs. **Zalil ty květiny půl hodiny; Sháněl to dlouhou dobu* vs. **Sehnal to dlouhou dobu* nebo *Připravoval to celý měsíc* vs. **Připravil to celý měsíc*), avšak existují – jak známo – i taková slovesa či skupiny sloves, o jejichž perfektivnosti se nepochybuje, přestože u nich taková rozvití nejsou ničím neobvyklým: *Poseděl dlouho. Zdržel se půl hodiny. Vydržel to minutu. Odpočín si chvíli. Zůstaň ještě chvíli*. Myslím, že toto rozvití je možné proto, že slovesa v uvedených větách neoznačují mutaci, tedy přechod z nějakého východiska k nějakému cíli. Za nemutační považují i „klasická“ saturativa (o tom ještě níže). Navíc takové rozvití je možné i tehdy, je-li slovesa (ať dokonavého nebo nedokonavého) užito nekonkrétně/neaktuálně, a Kopečný určuje (s velkou mírou oprávněnosti) „klasická“ saturativa jako neaktuální imperfektiva (1962: 30).

Domnívám se, že není žádný závažnější důvod, proč by „klasická“ saturativa neměla být považována za slovesa pouze dokonavá.

3. USKUTEČNĚNÍ PRVNÍ CESTY

Poté, co byla dostatečně obhájena náležitost oné čtveřice tvrzení a závěrů z ní vyvozených, je možné vydat se první naznačenou cestou (zjištění způsobu vytvoření a následně odvození vidové hodnoty): Jak už bylo načrtnuto na s. 19n, na způsob vytvoření slovesa lze usuzovat z jeho morfémového složení – zkusme tedy z tohoto hlediska analyzovat zkoumaná slovesa, přičemž ve hře je dvojí možnost: buď *nahrát se* → *nahrávat se*, anebo *hrávat* → *nahrávat se*. Jde (především) o to, zda se vyskytuje příslušné „tradiční“ saturativum, zda se vyskytuje odpovídající

11 PSJČ = *Příruční slovník jazyka českého*.

12 <http://www.msnakorabe.cz/kor%C3%A1bek%2009-10,%202.pol.pdf>

frekventativum a zda je možné daným způsobem, příslušnou resufixací, tvořit dané sekundární imperfektivum:¹³

nastát se → *nastávat se* ?
stávat → *nastávat se* ?

Obojí je teoreticky možné, protože existuje saturativum *nastát se*, existuje frekventativum *stávat* a od prefigátů od slovesa *stát* existují odvozeniny s *-áva-* (*vstát* → *vstávat*, *přistát* → *přistávat*, *povstat* → *povstávat*).

namluvit se → *namluvívat se* ?
mluvívat → *namluvívat se* ?

Jak saturativum *namluvit se*, tak i frekventativum *mluvívat* jsou jednotkami uzuálními, avšak sekundární imperfektiva k prefigátům od *mluvit* mají podobu *namlouvat*, *vymlouvat*, *promlouvat*, *zamlouvat* atd., nikoli *namluvívat*, *vymluvívat*, *promluvívat* atd.

nahrát se → *nahrávat se* ?
hrávat → *nahrávat se* ?

Podmínka existence „tradičního“ saturativa i frekventativa je splněna a sekundární imperfektiva k předponovým odvozeninám od *hrát se* tvoří příponou *-va-* (*vyhrávat*, *příhrávat*, *dohrávat*).

nasmát se → *nasmávat se* ?
smávat se → *nasmávat se* ?

Existuje jak „tradiční“ saturativum, tak frekventativum, ale prefigáty od *smát se* nemají imperfektiva *usmávat se* ← *usmát se* či *vysmávat se* ← *vysmát se*, nýbrž

13 Skoro všechna níže uvedená slovesa jsem vy excerpoval z PSJČ, načež jsem je dohledával v příslušných textech.

usmívat se či *vysmívat se*; je ale pravda, že jiná slovesa časovaná jako *smát se* mohou mít sekundární imperfektiva *s -áva-*, např. *přát* → *dopřát* → *dopřávat*.

<i>naposlouchat se</i>	→	<i>naposlouchávat se</i>	?
<i>poslouchávat</i>	→	<i>naposlouchávat se</i>	?

Je *naposlouchat se*, *poslouchávat* i slovesa *zaposlouchávat se* či *odposlouchávat*.

<i>nachodit se</i>	→	<i>nachodívat se</i>	?
<i>chodívat</i>	→	<i>nachodívat se</i>	?

Oba „potenciální“ základy byly a jsou jednotkami užívanými dosti často, existují však odvozeniny jako *přecházet nemoc* ← *přechodit* nebo *přenášet dítě* ← *přenosit*, nikoli **přechodívat nemoc* či **přenášet dítě*.

<i>*nabýt se</i>	→	<i>nabývat se</i>	?
<i>bývat</i>	→	<i>nabývat se</i>	?

„Tradiční“ saturativum **nabýt se* není doloženo, nedokládá ho ani *PSJČ*. Kdyby existovalo, tvořilo by se od něj sekundární imperfektivum právě tímto způsobem (jako *pobýt* → *pobývat* či *ubýt* → *ubývat*).

<i>nahorovat se</i>	→	<i>nahorovávat se</i>	?
<i>horovávat</i>	→	<i>nahorovávat se</i>	?

Oba „potenciální“ základy lze doložit (*Mnoho, mnoho jsme se nahorovali o vlivu RK. a RZ. v oboru umění; Obrátil se [Byron] k Východu, k tomu milovanému Východu, o němž tak horovával*)¹⁴ a od prefigátů časovaných podle *kupovat se* tvoří imperfektiva pomocí *-va-* (*dostudovávat*, *obdarovávat*).

14 První věta je z *PSJČ*, druhé souvětí je jen v listkovém lexikálním archivu, na jehož základě byl *PSJČ* vytvářen, do něj se nedostalo.

<i>napsat se</i>	→	<i>napsávat se</i>	?
<i>psávat</i>	→	<i>napsávat se</i>	?

V PSJČ najdeme jak saturativum *napsat se* (*Co prý se paní Perchta domů napsala, otci, bratřím.*), tak frekventativum *psávat* (*Podučitel básně psával.*); prefigáty od simplicia *psát* však obvykle nemívají sekundární imperfektiva s *-psáva-*, nýbrž s *-pisova-* (*vypisovat, popisovat, dopisovat*).

<i>natoulat se</i>	→	<i>natoulávat se</i>	?
<i>toulávat se</i>	→	<i>natoulávat se</i>	?

PSJČ uvádí oba „potenciální“ základy (*Už jsem se po světě dost natoulal. Tonda se toulává po polích, mezích a pasekách.*). Od simplexu *toulat se* je jen velmi málo předponových odvozenin, především *zatoulat se*. Jeho odvozenina s *-áva-* není příliš častá (*Na Skalku na jaře zatoulávali se milující; z PSJČ*). Jinak jsou však sekundární imperfektiva s *-áva-* od příslušného konjugačního typu velmi častá, dokonce jediná možná.

<i>napostit se</i>	→	<i>napostívat se</i>	?
<i>postívat se</i>	→	<i>napostívat se</i>	?

PSJČ: *Já jsem se z lásky k tobě také už dost napostila. O štědrý den se ztuha postívali.* Sloveso *postit se* nebývá základem předponových derivátů (v PSJČ je výjimečné *dopostiti se čeho*). Slovesa vzoru *prosit* mají sekundární imperfektiva podle vzoru *sázat* (*zatopit* → *zatápět*, *vytvorit* → *vytvářet*) nebo *kupovat* (*vyprosit* → *vyprošovat*, *vyhodit* → *vyhazovat*); uplatňuje se však i vzor *dělat* (*přípozdít se* → *přípozdívat se*).

<i>napřemýšlet se</i>	→	<i>napřemýšlívat se</i>	?
<i>přemýšlívat</i>	→	<i>napřemýšlívat se</i>	?

PSJČ: *Mladý Mezihorský něco se napřemýšlel, proč že pán jeho úmysl svůj zakrývá. Přemýšlívál (student) o svém příštím povolání.* K nemnohým prefigátům od *přemýšlet*

(*popřemýšlet, zapřemýšlet si, upřemýšlet se, dopřemýšlet*) se nepřítvářejí nedokonavé protějšky. U předponových sloves časovaných jako *napřemýšlet se* lze zaznamenat sekundární imperfektiva s příponou *-ova-* (*přezkoušet* → *přezkušovat*).

<i>nazvat se</i>	→	<i>nazvát se</i>	?
<i>zvát</i>	→	<i>nazvát se</i>	?

PSJČ: *Vždyť si můžete myslet, co jsme se ho za ta léta nazvali k nám; Zvával do svého domu chasníky, kteří měli dobrou vyřídilku.* Předponové odvozeniny od *zvat* mají obvykle sekundární imperfektiva s kmenotvornou příponou *-a-* a s alternací v kořenném morfému (*vyzvat* → *vyzývat*, *nazvat* → *nazývat*, *přizvat* → *přizývat*), objevují se však i varianty s *-áva-* (*přizvat* → *přizávat*).

<i>nachovat se</i>	→	<i>nachovávat se</i>	?
<i>chovávat</i>	→	<i>nachovávat se</i>	?

PSJČ: *Dítě, jehož se něco nachovala, poněvadž pro slabé nožky dlouho [holčička] nechodila. Dosloužila tvé babičce k smrti, tebe maličkého chovávala* (jen v lístkovém archivu). Je řada prefigátů od základu *chovat*, jejichž sekundární imperfektiva obsahují *-áva-* (*vychovat* → *vychovávat*, *uchovat* → *uchovávat*, *zachovat* → *zachovávat*, *pochovat* → *pochovávat*).

<i>nazlobit se</i>	→	<i>nazlobívát se</i>	?
<i>zlobívát (se)</i>	→	<i>nazlobívát se</i>	?

PSJČ: *Co já se ho natýral a nazlobil; Jak často jsem vás [učitele] lehkomyšlností svou zlobívala.* Sloveso *zlobit* a reflexivum *zlobit se* nezakládají mnoho prefigátů. Obvyklé je omezovací *pozlobit* a kvantovací *zazlobit*, doloženo je též exhaustivum *uzlobit se*. Ve všech třech případech jde o příslušníky slovesných skupin se silnou tendencí k vidové nepárovosti (*zatancovat* → 0, *zatleskat* → 0, *zahýbat* → 0 vs. *zaznít* → *zaznívat*; *potrápít* → 0, *povařit* → 0, *pomazlit se* → 0 vs. *pobýt* → *pobývat*; *utrápit* → 0, *utopit kotě* → 0, *umlátit* → 0 vs. *ubit* → *ubíjet*). Sekundární imperfektiva

k příslušnému konjugačnímu typu mají na pozici kmenotvorné přípony obvykle *-ova-* nebo *-e/-ě-*, jen málokdy *-íva-*.

<i>nasoužit se</i>	→	<i>nasoužívat se</i>	?
<i>soužívat (se)</i>	→	<i>nasoužívat se</i>	?

PSJČ: *Ve škole s tolika dětmi se také nasoužíš až běda. Plakávala, soužívala se.* Jedinou další (uzuální) předponovou odvozeninou je exhaustivní perfektivum tantum *usoužit (se)*. Sekundární imperfektiva k příslušnému konjugačnímu typu jsou obvykle tvořena příponami *-ova-* nebo *-e/-ě-*, jen málokdy *-íva-*.

3.1 Závěry z první cesty

Jak vidno, v řadě případů je morfémové složení odvozeniny jako signál způsobu jejího vytvoření nejednoznačné (např. u *nahrávat se, nastávat se, naslouchávat se, nahorovávat se*); stejnou měrou připouští obojí interpretaci. Někdy však svědčí spíše ve prospěch tvoření frekventativum → saturativum, a to jednak tehdy, když přípona či kořen zkoumaného saturativa nemají tu podobu, která je obvyklá u sekundárních imperfektiv od prefigátů tvořených z příslušného simplicia (např. *nachodívat se* vs. *přecházet; namluvívat se* vs. *namlouvat, přemlouvat, domlouvat; napsávat se* vs. *vypisovat, zapisovat, připisovat*), a jednak tehdy, když není doloženo „tradiční“ saturativum (*nabýt se). Tyto skutečnosti lze sice přijmout jako jisté ukazatele, někdy snad i nápovědy, určitě však nelze na jejich základě formulovat závěr, že jsou zkoumaná saturativa dokonavými předponovými odvozeninami od frekventativ.¹⁵

4. USKUTEČNĚNÍ DRUHÉ CESTY A ZÁVĚRY Z NÍ

Rozhodně je tedy namístě vydat se i druhou cestou (zjištění vidové hodnoty a následné odvození způsobu vytvoření). Už na samém jejím počátku však musím konstatovat, že obvyklé testy pro zjišťování vidu, založené na (ne)přítomnosti

¹⁵ Nemohu si to dovolit už proto, že nemám dostatečně zmapovanu variantnost kmenotvorných přípon při tvoření sekundárních imperfektiv v textech krásné literatury devatenáctého a první čtvrtiny dvacátého století.

nějakého tvaru / nějakých tvarů v tvarovém souboru či na (ne)možnosti rozvíti slovem určitého významu, nejsou pro pozorovaná slovesa průkazné, a to proto, že jde o výjimečné jednotky s velmi nízkou frekvencí. Je kupř. pravda, že nejsou doložena opisná futura jako **bude se nastávat* či **bude se nachodívat*, avšak čistě teoreticky nelze – vzhledem k oné velmi nízké frekventovanosti – vyloučit, že jde o nedoloženost „náhodnou“. Také testování skrze (ne)možnost rozvíjení slovy určitého (obecného) významu naráží na tutéž překážku „minimálního“ výskytu. Uvedu tyto doklady užití zkoumaných sloves: *Co se já tou cestou k tobě nachodíval.* (Sládek) *Ty milé stromy, co jsme se tam nachodívali pod večer!* (Vrchlický) *Tady jsem se něco nabýval a nazvonil.* (Jirásek) *Můj nebožtík pán byl císařský inženýr a měl pěknou službu a krásné diety, ale co jsem se zas nabejvala sama!* (Šimáček) *Světznámý smutný hrdino, co jsem se o tobě naslýchal a načítal.* (Čech) (Zaoral) *se o činnosti své učitelské tolik nahorovával!* (Rais) *V tom háječku, co jsem se natoulávala, co nahorovala s Věročkou, s Aňutou!* (Hilbert) *Tam (v zahrádce) jsem se za mého dětinství něco nahrávala.* (Tomsa) *Co jsem se ho (malíčkého) nachovávala.* (Stašek) *Však jsem se něco napostíval léta předešlá a nikdy jsem zlatého prasátka nespatriil.* (Bouška) *Po letech zas doma! Zde v sedniče, ve které se tolik nasedávala a napřemýšlivala o svém budoucím životě.* (Rais) *Co ten se u mne nasedával.* (Kronbauer) *Což nenaslýchala se hrozných věcí, které na Blatech se udály?* (Klostermann) *Co se tu naplakávala a nasoužívala!* (J. Holeček) *Co se tuhle na zahradě za chalupou spolu nastávali!* (Rais) *Svatomír se s ním dosti nazlobíval.* (Sabina) *Já se vás přeci tolik nazvával.* (Vaculík) Výrazy *co, něco, tolik* a *dosti* o vidové hodnotě rozvíjených sloves nic neprozrazují. Už rozvíjení „tradičních“ saturativ je velmi monotónní (naprostou většinou jde o případy jako *Co/Něco/Tolik/Hodně jsem se ho nazlobil*), a o vidové hodnotě nic nevyovídá.

5. HLEDÁNÍ A USKUTEČNĚNÍ TŘETÍ CESTY

Z výše uvedených důvodů jsem se pokusil najít ještě jinou cestu, kterou by snad bylo možné dojít ke kžzenému cíli. Rozhodl jsem se prozkoumat, které z „potenciálních“ fundujících slov je více disponováno (především sémanticky) pro to být základem tvoření zkoumaných saturativ, zda „tradiční“ saturativum (tedy *nastát se* → *nastávat se*?), anebo frekventativum (tedy *stávat* → *nastávat se*?).

5.1 „Tradiční“ saturativa

Zjišťuji u nich především závažnou sémantickou překážku účasti na vidové korelaci. Tou překážkou je nemutačnost jejich významu. Význam mutace byl v této publikaci již několikrát zmíněn či připomenut jako nutná podmínka vidové párovosti. Je sice pravda, že není příliš obtížné ukázat, že se přísně vzato o opravdu nutnou podmínku nejedná (kupř. k nemutačnímu *pobýt* máme *pobývat* či k nemutačnímu *vytrvat* máme *vytrvávat*), ale nikoli bezvýjimečná platnost pravidel a zákonů či (řekněme) relativnost/neabsolutnost postačujících a nutných podmínek, tedy určitá míra stochastičnosti, je u jevů jazykových docela běžnou věcí. Lze se však vyjádřit méně absolutně a říci, že nemutační slovesa (právě v důsledku toho, že nevyjadřují přechod z A do B) velmi silně tendují k vidové nepárovosti. A saturativa jsou nemutační: Mějme třeba věty *Co se mě s tím tehdy naotravoval*; *Co jsem se jí nahlídal* (vnučky, když byla malá); *Co jsem se za ní nachodil* (za dívkou) nebo *Co jsem se napsal těch žádostí*. Všechna právě uvedená slovesa jsou dokonavá, ale ani v jednom případě nejde o dokonavost založenou na tom (danou tím / působenou tím), že by některý z účastníků děje dosáhl závěrové situace nějaké změny, jak je tomu u sloves mutačních. Není to tak ani v případě *napsat se žádostí*, i když je tu nasnadě, že dostkrát došlo k dosažení výsledku, kterým je napsaná žádost. Perfektivnost tohoto slovesa je stejná jako třeba perfektivnost saturativ ve větách *Co se tam nastál*; *Něco se tam naklečela* nebo *Co se mu nasmáli*, kdy ani nelze hovořit o častém dosažení nějakého výsledku. Dokonavost saturativ je podle mě založená na tom, že mluvčí vymezuje, ohraničuje nějaký časový úsek, a v jeho rámci (v jeho rozmezí) hodnotí nějaký „děj“ jako častý či dlouhotrvající. Dokonavost tu spočívá právě v tom časovém rámci, vymezení, v němž mluvčí častost či trvání „děje“ nazírá.

Dospěl jsem tedy k závěru, že „tradiční“ saturativa (jako *nastát se*, *nasmát se*, *nachodit se*, *namluvit se*) nejsou (svým významem) disponována pro přitváření sekundárních imperfektiv (jako *nastávat se*, *nasmávat se*, *nachodívat se*, *namluvívat se*).

5.2 Frekventativa

Zde naopak zjišťuji řadu styčných bodů v sémantice „tradičních“ saturativ a frekventativ: 1. Jak frekventativa, tak saturativa vyjadřují děje a stavy neaktuální,

příčemž frekventativa příznakově, vždy, a saturativa naprostou většinou, jen málokdy se můžeme setkat i s referováním ke konkrétnímu ději či stavu (*To ses načekal, vid?*).¹⁶ 2. Oba typy sloves mají z velké většiny význam opakovaného, vícenásobného děje či stavu. Mezi frekventativy je jen velmi málo výjimek, u nichž o opakování vždy jít nemusí (např. *V těchto místech stával rodný dům J. Š. Kubína. Naše babička tu paní znávala*).¹⁷ U saturativ je možnost nevyjadřovat opakování přece jen větší (kupř. u vět *Něco jsme se tam včera nastáli/naseděli/načekali* nebo *Ty ses tu včera napracoval* nemusí jít o vícenásobnost, ale „jen“ o dlouhé trvání). 3. Pro saturativa je typické opakování časté (*později se s nimi dost a dost natančila; klesla na kolena, pohřbívajíc tvář do podušek svých, na nichž se byla tolik o tom napřemýšlela; přec jste vy a vaše ubohá máti zajisté tolik za ni se nařikali, otčenášů a zdravasů*). Význam častého opakování je dosti frekventovaný i u sloves násobených (*neustále zkoumával boha; pravíval o sobě často a rád; často nad tím jsem hlavou vrtíval; od toho večera míval Mikeš den co den schůzi s Józou u studánky*).¹⁸ 4. Frekventativům a saturativům je společné i to, že se vyskytují převážně v préteritu. Frekventativa pak mají význam vzdálené/vzdálenější minulosti a odkazování k dějům a stavům dávno minulým lze nezdědkakdy registrovat i u saturativ (*Na té [posteli] v pravém rohu spával jsem já s tatínkem, na druhé, v rohu levém, bratr s maminkou. Náš nejmladší si ještě hověl na kolébce, již matka mívala u své postele, a často, práci denní znavena, i ze spaní kolébávala. Když i nejmladší povyrosl, spával s maminkou on a na otcově posteli bývali jsme potom jednu dobu tři¹⁹ – když byly děti tuze malé, spávala ve velké sednici na peci, aby hned byla po ruce; naponocovala se dost;²⁰ Provázíval schovanku ještě dále domů než pěstounka, chodíval s ní až za louku do háje, kdež jdouc s mlynářkou ze čtyřnedělní tolik se byla naklouzala na hladkém jehličí v prvních nových svých střevicích).*²¹

16 Tuto výpověď jsem zaregistroval jako autentický doklad. Adresovala ji žena muži, který na ni nepřetržitě čekal na parkovišti, zatímco ona půl hodiny nakupovala v supermarketu.

17 K tomu viz též Danaher 2003: 98n.

18 Posledních sedm dokladů je z *Kříže u potoka* od Karolíny Světlé.

19 V této pasáži vzpomíná asi šedesátiletý autor na své dětství; Rais, K. V. (1930: 135): *Ze vzpomínek I*. V Praze nákladem České grafické unie.

20 Rais, K. V. (1971: 148): *Západ*. Praha: Československý spisovatel.

21 Světlá, K. (1972: 163n): *Kříž u potoka*. Praha: Československý spisovatel.

Jak je vidět, mezi oběma slovesnými třídami lze spatřovat řadu společných vlastností, významy saturativnosti a frekventativnosti jsou do značné míry kompatibilní. Proto soudím, že násobená slovesa (jako *stávat*, *sedávat*, *mluvivat*, *chodivat*) jsou v důsledku svého významu vhodným základem pro tvoření sloves zkoumaného typu (*nastávat se*, *nasedávat se*, *namluvivat se*, *nachodivat se*). Žádné sémantické překážky tohoto tvoření nenacházím.

6. SHRNUTÍ A ZÁVĚR

Bylo dobře vidět, že zkoumané jednotky – hlavně v důsledku své velmi nízké frekventovanosti – nedovolují dobrat se stanoveného cíle osvědčenými postupy či prostředky. Proto jsem se o to pokusil jinak, a to především rozbořem jejich významových předpokladů pro to být základem tvoření zkoumaných saturativ. Položil jsem si otázku, nakolik „tradiční“ saturativa svou sémantikou (ne)umožňují přitváření sekundárních imperfektiv a do jaké míry se frekventativa svým významem (ne)brání připojení saturativního prefixu *na-*. Zatímco u „tradičních“ saturativ jsem zjistil závažnou překážku přitváření vidových protějšků (totiž nemutačnost jejich významu), tak v případě frekventativ jsem konstatoval, že se svým významem připojení saturativního *na-* se nijak nebrání, ba naopak, „jdu mu vstříc“ (neaktuálnost, vícenásobnost, minulost). Proto formuluji závěr, že slovesa jako *nasedávat se*, *nastávat se*, *nachodivat se*, *nahorovávat se*, *nasmávat se* či *naplakávat se* jsou – velmi pravděpodobně – dokonavé předponové odvozeniny od frekventativ (← *sedávat*, *stávat*, *chodivat*, *horovávat*, *smávat se* či *plakávat*). Tento závěr má oporu i v tom, že v době, z níž pochází naprostá většina zde uvedených dokladů, byly oba typy sloves (jak frekventativa, tak „klasická“ saturativa) v beletristické tvorbě velmi oblíbenými, frekventovanými prostředky.²² S ohledem na (dobovou) vysokou míru uzuálnosti a vzhledem k významové kompatibilitě obou slovesných typů není – myslím – překvapivé občasně (či spíše jen výjimečně) vytvoření saturativa z násobeného slovesa. Za indikátor hovořící ve

22 Na podporu tohoto tvrzení uvádím alespoň toto: V *Kříži u potoka* (1972) je na 264 stranách užito asi 320 frekventativ a *PSJČ* uvádí v rozmezí stran 92–141 (*nachlemtati se* – *namířiti*) přibližně 90 „klasických“ saturativ.

prospěch formulovaného závěru lze podle mého názoru považovat i textový souvškyt zkoumaných prostředků s „tradičními“ (dokonavými) saturativy (*Tady jsem se něco nabýval a nazvonil. V tom háječku, co jsem se natoulávala, co nahorovala s Věročkou, s Aňutou!*) a také (nikoli ojedinělý) souvškyt „tradičních“ saturativ s frekventativy (*Když byly děti tuze malé, spávala ve velké sednici na peci, aby hned byla po ruce; naponocovala se dost.*).²³

23 Ještě dvě poznámky na úplný závěr: 1. Je třeba přiznat, že jsem si celou věc přece jen poněkud zjednodušil tím, že jsem už na počátku vyloučil (jako nejméně pravděpodobnou) jednu teoretickou možnost vytvoření zkoumaných sloves, totiž tvoření prefixálně-sufixální (*stát* → *nastávat se?*), a také tím, že jsem ke zkoumaným jednotkám přistoupil jako k jedné homogenní množině, neboli: neuvažoval jsem tu alternativu, že by některé její prvky byly výsledkem tvoření frekventativum → saturativum, a jiné výsledkem tvoření „klasické“ saturativum → sekundární imperfektivum; 2. Uznání frekventativ za základ zkoumaných sloves by mohlo osvětlit, proč Kopečný charakterizuje slovesa typu *nasedávat se*, *nahorovávat se* jako příznakově násobená (1958: 107), popř. neaktuálně násobená (1962: 30).

Seznam použité literatury

AVILOVA, N. S. (1976): *Vid glagola i semantika glagol'nogo slova*. Moskva: Izdatel'stvo Nauka.

BEHÚN, P. (2008): Hříchy pro šileného korektora – ještě jednou o stylistice. *Interval.cz*. 2008-11-12, s. 1, [online] [cit. 2014-01-05]. Dostupné z: <http://interval.cz/clanky/hrichy-pro-sileneho-korektora-jeste-jednou-o-stylistice/>

BĚLIČOVÁ, H. – SEDLÁČEK, J. (1990): *Slovanské souvětí*. Praha: Academia.

BONDARKO, A. V. (1971): Вид и время русского глагола (значение и употребление). Moskva: Издательство „Просвещение“.

CVRČEK, V. (2008): Dlouholetý spor o jazykovou regulaci. *Vesmír*, 87, 2008/8, s. 560.

CVRČEK, V. (2008): K osudu knihy Nechte svůj jazyk na pokoji! *Vesmír*, 87, 2008/9, s. 636.

CVRČEK, V. (2008): Co jsou vlastně jazykové „chyby“? *Vesmír*, 87, 2008/10, s. 729.

CVRČEK, V. (2008): Je jazyková regulace potřeba? *Vesmír*, 87, 2008/11, s. 811.

CVRČEK, V. (2009): O svobodě a odpovědnosti v jazyce. *Vesmír*, 88, 2009/1, s. 62.

ČERNÝ, J. (2009): Budeme se soustředit a jsme za to rádi a šťastní. *Hospodářské noviny*, 2009-03-03, s. 1, [online] [cit. 2014-01-05]. Dostupné z: <http://hn.ihned.cz/c1-35099760-budeme-se-soustredit-a-jsmo-za-to-radi-a-stastni>

DANAHER, D. S. (2003): *The Semantics and Discourse Function of Habitual-Iterative Verbs in Contemporary Czech*. LINCOM EUROPA.

DANEŠ, Fr. (1979): Poznámky k slovesnému vidu z hlediska sémantického. In: *Opuscula Polono-Slavica*. Warszawa – Kraków, s. 87–94.

DANEŠ, Fr. – MACHÁČKOVÁ, E. (1979): Slovesný vid z hlediska sémantického. *Slovo a slovesnost*, 40, s. 45–49.

DANEŠ, Fr. – HLAVSA, Z. (1981, 1987): *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.

DANEŠ, Fr. (1985): *Věta a text*. Praha: Academia.

DANEŠ, Fr. (1995): Situace češtiny: perspektiva i retrospektiva. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993 (sborník z olomoucké konference 23. – 27. 8. 1993)*. Praha, s. 23–31.

DANEŠ, Fr. (2001): Univerzália a specifika češtiny v období globalizačních proměn. In: Z. Hladká – P. Karlík (eds.), *Čeština – univerzália a specifika*, 3. Brno, s. 37–47.

DOKULIL, M. (1958): K otázce morfologických protikladů. *Slovo a slovesnost*, 19, s. 81–103.

DOSTÁL, A. (1954): *Studie o vidovém systému v staroslověněštině*. Praha: SPN.

ESVAN, F. (2007): *Vidová morfologie českého slovesa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

FILIPEC, J. – DANEŠ, Fr. – MACHAČ, J. – MEJSTRÍK, V. (eds.) (2003): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia.

HAUSENBLAS, K. (1963): O jazykové kultuře. In: *O češtině pro Čechy*. Praha: Orbis, s. 7–25.

CHÝLOVÁ, H. (2006): Tvoření budoucího času v češtině. *Český rozhlas Plzeň: Jazykový koutek*, 2006-01-23, s. 1, [online] [cit. 2014-01-05]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykovykoutek/_zprava/219082

ISAČENKO, A. V. (1960a): Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje. *Slovo a slovesnost*, 21, s. 9–16.

ISAČENKO, A. V. (1960b): *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким, морфология, часть вторая*. Bratislava: Издательство Словацкой академии наук.

JAKOBSON, R. O. (1971): Zur Struktur des russischen Verbums. In: *Selected writings II*. The Hague – Paris: Mouton, s. 3–15.

JANDA, L. A. et al. (2013): *Why Russian aspectual prefixes aren't empty: prefixes as verb classifiers*. Bloomington: Slavica Publishers.

KOMÁREK, M. (1989): Místo okamžitých sloves v soustavě českého slovesného vidu. *ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE – PHILOLOGICA*, 59, 103–107.

KOMÁREK, M. (2002): Ke vztahu mezi videm a tzv. způsoby slovesného děje. In: Z. Hladká – P. Karlík (eds.), *Čeština – univerzália a specifika*, 4. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 135–140.

KOMÁREK, M. (2006a): *Příspěvky k české morfologii*. Olomouc: Periplum.

KOMÁREK, M. (2006b): Prefixace a slovesný vid (K prefixům prostě vidovým a subsumpci). In: *Příspěvky k české morfologii*. Olomouc: Periplum, s. 183–195.

KOMÁREK, M. (2006c): Prefixální slovesa ve vývoji českého slovesného vidu. In: *Příspěvky k české morfologii*. Olomouc: Periplum, s. 196–203.

KOMÁREK, M. (2006d): Místo okamžitých sloves v soustavě českého slovesného vidu. In: *Příspěvky k české morfologii*. Periplum, s. 204–209.

KOPEČNÝ, Fr. (1958): *Základy české skladby*. Praha: SPN.

KOPEČNÝ, Fr. (1962): *Slovesný vid v češtině*. Praha: ČSAV.

MASLOV, J. S. (1963): *Morfologija glagol'nogo vida v sovremennom bolgarskom literaturnom jazyke*. Moskva – Leningrad: Izdatel'stvo akademii nauk SSSR.

MATHESIUS, V. (1947): O konkurenci vidů v českém vyjadřování slovesném. In: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, s. 195–202.

Mluvnice češtiny 2 (1986). Praha: Academia.

NEBESKÁ, I. (2003): *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Karolinum.

NEJEDLÝ, P. (2008): Je čeština jako menší jazyk v ohrožení? (Pohled očima historika jazyka). *Naše řeč*, 91, s. 225–234.

NĚMEC, I. (1962): Slovesa okamžitá v soudobém systému českého slovesa. *ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – PHILOLOGICA. SLAVICA PRAGENSIA IV*, s. 227–231.

PADUČEVA, E. V. (2010): *Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива*. Второе издание. Москва: Языки славянской культуры.

PANEVOVÁ, J. – BENEŠOVÁ, E. – SGALL, P. (1971): *Čas a modalita v češtině*. Praha: Univerzita Karlova.

PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. (1972): Slovesný vid v explicitním popisu jazyka. *Slovo a slovesnost*, 33, s. 294–303.

PETRÁČKOVÁ, V. – KRAUS, J., et al. (2001): *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia.

POLDAUF, I. (1942): Mechanismus slovesných vidů v nové češtině. *Český časopis filologický*, 1, s. 1–9.

POLDAUF, I. (1954a): Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině. *Slovo a slovesnost*, 15, s. 49–65.

POLDAUF, I. (1954b): Podíl mluvnice a slovníku na problematice slovesného vidu. In: *Studie a práce lingvistické I*. Praha.

POLDAUF, I. (1964): Souhrnný pohled na vid v nové češtině. *Slovo a slovesnost*, 25, s. 46–56.

Příruční slovník jazyka českého. online na adrese: <http://bara.ujc.cas.cz/psjc/>.

SEKANINOVÁ, E. (1980): *Sémantická analýza předponového slovesa v ruštině a slovenčině*. Bratislava: Veda.

Slovník spisovného jazyka českého III r-u (1966). Praha: Academia.

SVOBODA, K. (1978): K pojetí nedokonavosti a dokonavosti českých sloves. *Naše řeč*, 61, s. 127–133.

SVOZILOVÁ, N. – PROUZOVÁ, H. – JIRSOVÁ, A. (2005): *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení*. Praha: Academia.

ŠLOSAR, D. (1981): *Slovotvorný vývoj českého slovesa*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.

ŠLOSAR, D. (1986): Slovo tvorba. In: A. Lamprecht – D. Šlosar – J. Bauer, *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, s. 251–340.

ŠLOSAR, D. (2003): Slovo tvorba. In: P. Karlík – M. Nekula – Z. Rusínová (eds.), *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 109–225.

ŠMILAUER, V. (1946): Slovesný vid a způsob slovesného děje. In: J. V. Bečka et al. (eds), *První hovory o českém jazyce*. Praha: Nakladatel ing. Mikuta, s. 80–97.

ŠMILAUER, V. (1947): *Novočeská skladba*. Praha: Nakladatel ing. Mikuta.

ŠMILAUER, V. (1972): *Nauka o českém jazyku*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

ŠTÍCHA, Fr. (2008): Uzuálnost, funkčnost a systémovost jako kritéria gramatičnosti: K jednomu typu morfológické derivace (*udělajíc – udělajíc*). *Slovo a slovesnost*, 69, s. 176–191.

ŠTÍCHA, Fr. (ed.) (2011): *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academia.

Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny (1975). *Slovo a slovesnost*, 36, s. 18–46.

TRÁVNÍČEK, Fr. (1951): *Mluvnice spisovné češtiny II*. Praha: Slovanské nakladatelství.

VESELÝ, L. (2008): Testy pro zjišťování vidové hodnoty vidového paradigmatu slovesa (indikátory slovesného vidu). *Slovo a slovesnost*, 69, s. 211–220.

VESELÝ, L. (2009): K takzvaným kapacitivům. *Naše řeč*, 92, s. 113–121.

VESELÝ, L. (2010): Ke slovesnému vidu v češtině. *Naše řeč*, 93, s. 113–124.

VESELÝ, L. (2011): O vidu slovesa *soustředit se*. Příspěvek k otázce jazykové správnosti. *Naše řeč*, 94, s. 134–141.

VESELÝ, L. (2013): Poznámky ke třem způsobům slovesného děje (slovesa okamžitá, kvantovací a omezovací. In: FALTÝNEK, Dan a GVOŽDIÁK, Vít, ed. *Tygramatika: soubor studií věnovaných prof. Janu Kořenskému k 75. narozeninám*. Praha: Dokofán, s. 107–119.

Resumé

V každé z šesti kapitol jsem se snažil přispět alespoň něčím novým k tematizované problematice. Své závěry uvedu po kapitolách a pouze výběrově.

V kapitole první formuluji argumenty, které velmi zpochybňují tvrzení, že existují tzv. prostě (čistě) vidové předpony, resp. i tvrzení, že je namístě považovat předpony za morfémy (a tedy jednotky znakové povahy), jejichž označováním je vid. Nabízím také otázkový test, který by mohl pomoci při ověřování teze, že je mezi dokonavými a nedokonavými tvary slovesa vztah příznakovosti a bezpříznakovosti. Za důležitou považuji i pasáž, v níž se pokouším o přesnější vymezení vidových významů (viz Pokus o přesnější vymezení významů dokonavosti a nedokonavosti na s. 11n).

Výsledkem druhé kapitoly je mimo jiné algoritmus, s jehož pomocí lze poměrně spolehlivě určovat vidovou hodnotu vidového paradigmatu slovesa. Umožňuje též ověřovat přítomnost, anebo nepřítomnost dokonavého paradigmatu v tvarovém souboru kandidátů na obouvidovost, vidovou homonymii.

Ve třetí kapitole dokazuji, že dnešní nedokonavé užívání slovesa *soustředit (se)* není projevem menší schopnosti mluvčích rozlišovat mezi dokonavostí a nedokonavostí, nýbrž důsledkem toho, jakou pozici toto sloveso zaujímá/zaujímal v soustavě prefigovaných či předponových sloves.

Ve čtvrté kapitole dospívám k závěru, že tzv. kapacitiva (*ujet, unést, uzvednout*) tvoří významově homogenní skupinu sloves, kterou bychom mohli považovat za zvláštní způsob slovesného děje.

V páté kapitole docházím k závěru, že kvantovací (*zapískat, zakašlat*) a omezovací (*postát, posedět*) slovesa nepatří do třídy mutací. Skupinu sloves okamžitých v tomto smyslu rozdělují do tří podskupin. První (*bodnout*) připisuji význam „klasické“ rezultativní mutace, u druhé (*mrknout*) připouštím Komárkovu kombinovanou mutaci a třetí (*písknout*) považuji za nemutační.

V šesté kapitole formuluji závěr, že málodokladová saturativa typu *nastávat se, nasedávat se, nahorovávat se* jsou – velmi pravděpodobně – dokonavými předponovými odvozeninami od frekventativ.

Summary

In each of the six chapters I attempted to contribute at least in some respect by new findings to the problems analyzed. A selection of results of individual chapters follows.

In chapter one, I articulate the opinion that purely aspectual prefixes do exist and I claim that such prefixes must be treated as morphemes (and thus units carrying meaning) the *signifie* of which is the verbal aspect. I propose a Question Test for testing the thesis that there is a relationship of markedness between perfective and imperfective verbs. Especially important in this respect is the part attempting at a more precise delimitation of aspectual meaning (see pp. 11–12).

One of the main achievements of chapter two is an algorithm for a safe determination of the aspectual form of the verbal paradigm. It may also be used for verifying presence or absence of a perfective paradigm in a set of candidates for biaspectuality, i.e. the so-called aspectual homonymy.

In chapter three I argue that today's imperfective use of the verb *soustředit* (*se*) is not a result of a diminished ability of speakers' to distinguish between perfectiveness and imperfectiveness but rather a consequence of the position this verb has occupied in the system of prefixed verbs.

In chapter four I conclude that the so-called capacity verbs (*ujet*, *unést*, *uzvednout*) do not form a semantically homogenous group and in consequence cannot be considered a special type of *Aktionsart*.

In chapter five I reach a conclusion that quantifying (*zapískat*, *zakašlat*) and limitative (*postát*, *posedět*) verbs are not comprised in the group of mutational verbs. In the same line I divide the momentary verbs into three groups: the first group (*bodnout*) is ascribed the meaning of a "classical" resultative mutation, in case of the second group (*mrknout*) I admit existence of Komárek's combined mutation, whereas verbs of the third group (*písknout*) are considered non-mutational.

In chapter six I formulate the thesis that rarely attested saturative verbs of the type *nastávat se*, *nasedávat se*, *nahorovávat se* are most probably perfective prefixed derivations of frequentatives.

Jmenný rejstřík

- Avilova, N. S. 67, 97
 Behún, P. 47, 97
 Běličová, H. 35, 97
 Benešová, E. 35, 99
 Bondarko, A. V. 10, 95
 Cvrček, V. 45, 97
 Černý, J. 46, 97
 Danaher, D. S. 93, 97
 Daneš, Fr. 8, 10–12, 45, 51–52, 67–68, 74, 77, 81, 97–98
 Dokulil, M. 8–10, 51, 98
 Dostál, A. 8, 98
 Esvan, F. 84, 98
 Filippec, J. 34, 98
 Hausenblas, K. 58, 98
 Hlavsa, Z. 8, 10, 74, 97
 Chýlová, H. 46, 98
 Isačenko, A. V. 14, 67, 98
 Jakobson, R. O. 8, 98
 Janda, L. A. 14, 98
 Jirsová, A. 34, 100
 Komárek, M. 5–6, 12, 14–15, 19–22, 24, 32, 55–56, 59–60, 62–63, 67–71, 73–75, 77, 81, 83–84, 98, 101
 Kopečný, Fr. 8, 14, 27–28, 55–56, 62–64, 67, 79–80, 84–85, 95, 98
 Kraus, J. 34, 99
 Machač, J. 98
 Macháčková, E. 68, 97
 Maslov, J. S. 14, 98
 Mathesius, V. 10, 99
 Mejstřík, V. 98
 Nebeská, I. 57, 99
 Nejedlý, P. 47–49, 53, 99
 Němec, I. 67–68, 99
 Padučeva, E. V. 10, 99
 Panevová, J. 35, 42, 99
 Petráčková, V. 34, 99
 Poldauf, I. 14, 20, 55–56, 64, 68, 83–84, 99
 Prouzová, H. 34, 99
 Sedláček, J. 35, 97
 Sekaninová, E. 14, 99
 Sgall, P. 35, 99
 Svozilová, N. 34, 99
 Svoboda, K. 35, 60, 99
 Šlosar, D. 14–15, 55–56, 64, 67, 82–84, 99
 Šmilauer, V. 69, 100
 Štícha, Fr. 7, 36, 57–58, 100
 Trávníček, Fr. 28, 79, 80, 100
 Veselý, L. 7, 31, 45, 55, 67, 100

Věcný rejstřík

A

ablace 64
 adjektivum verbální 31–32, 36,
 58–59
 adverbiale časové 70
 adverbiale durativní 37, 61, 85
 afektivum 80
 afix 74
 aktionsart 5–6, 28, 65, 101
 alomorf 19, 21
 alternace 13, 21–22, 81, 89

B

báze morfologická 20–21
 bezpříznakovost 7–9, 23, 32, 44,
 51, 57

C

celek větný 35
 centrum vidové soustavy 7, 11

Č

člen bezpříznakový 8–9
 člen příznakový 7–9

D

deadjektivum 19, 50
 denotát 25
 deperfektivizace 12
 derivát 17, 28, 50, 69, 74, 80, 88
 derivát neaktuálně násobený 80
 derivát předponový 28, 88
 derivát příponový 28
 desubstantivum 34, 49–50
 determinativum 64
 deverbativnost 19, 81
 deverbativum 80–82

děj 6, 9, 11–12, 16, 23, 27, 29–30,
 35–38, 40, 47, 55–56, 59–65, 67–75,
 77, 92–93, 98–100
 děj aktuální 23, 37
 děj konkrétní 6, 37–38, 40, 56,
 60–63, 77, 93
 děj momentánní 75, 101
 děj mutační 9, 11–12, 16, 60–61, 73
 děj neaktuální 6, 60, 92
 děj okamžitý 75, 77
 děj opakovaný 29, 93
 děj (velmi) krátkého trvání 71–75, 77
 diftong 81, 83
 dokonavost 5, 7–11, 16–20, 23, 30,
 44, 46, 49–53, 59–60, 72–73, 75,
 81–83, 92
 doplnění slovesa pravovalenční 64
 dosažení závěrové situace 8–12, 16,
 23, 60, 71–72, 75
 dvojice vidová 5, 7, 12–13, 15, 17–19,
 22, 24, 29–31, 33, 44
 dvojice vidová homonymní 22,
 26–27, 33
 dvojice vidová nepravá 12
 dvojice vidová pravá 12
 dvojice vidová supletivní 12

E

elipsa systémová 55
 exhaustivum 58, 89

F

foném 13, 21
 forma slovnědruhová 31–32, 36,
 56–59
 frekventativum 19, 28, 79, 82, 86, 88,
 90–95

- fundace 22, 77
 futurum opisné 32–33, 35, 38–39, 41, 43, 91
 futurum perifrastické 22–23, 33–34, 38, 41, 46–48, 51–52, 56, 84
 futurum syntetické 32
- H**
 hodnota vidová 5–6, 19–20, 31–32, 50, 53, 79, 81–82, 84–85, 90–91, 100
 homonymie 23, 27–28, 33
 homonymnost 22
- CH**
 chyba jazyková 45, 97
- I**
 idiolekt 46, 48, 52
 imperativ 21, 31, 70, 72
 imperfektivnost 7
 imperfektivum 7–10, 12–13, 19, 27–29, 34, 42, 44, 46, 48, 51–53, 68, 77, 83, 86–87, 95
 imperfektivum sekundární 14, 18–19, 21, 27–29, 77, 86–90, 92, 94–95
 imperfektivum tantum 29, 34, 42
 implikace 81–82
 incipientnost 72–73
 indikátor slovesného vidu 5, 31, 100
 infinitiv 7, 13, 21–22, 31–34, 40–41, 43, 53, 55–56, 62, 81, 84
 interference významů 65
 introspekce 79
 iterace 77, 97
- J**
 jazyk mateřský 52
 jednotka lexikální 12
- K**
 kandidát na obouvidovost 34, 39
 kategorie času 36, 39
 kategorie gramatická 7–9, 11, 31, 36
 kategorie vidu 5, 7–9, 36, 39
 kapacitivum 6, 55–57, 59–65, 83, 100
 kmen infinitivní 13, 21
 kmen minulý 13
 kmen přítomný 13, 21
 koncovka číselná 13
 koncovka osobní 13
 koncovka slovesná 29
 konekt 21
 konektém 20–21
 konkurence 12, 23–24, 69, 71, 73–74, 80
 konverze 19, 53
 korelace vidová 6–7, 29, 44, 67–69, 76, 78, 92
 kořen 12, 19, 21–22, 81, 90
 kvantovanost 73
- L**
 lexém 11–12, 14, 18, 22, 29, 31–32, 67
 lexém slovesný 18, 29, 32, 67
 lexikum 83
 locatum 10, 74
 locus 10, 74
- M**
 mluvčí rodilý 52
 morfém 14, 16–18, 20, 52–53, 81, 89
 morfém distantní 81
 morfém gramatický 14
 morfém kořený 89
 morfém perfektivizační 52
 morfém předponový 16–17
 morfém slovotvorný 16
 morfém tvarotvorný 14, 16
 mutace 6, 11, 29, 60, 68–76, 85, 92, 101

- mutace kombinovaná 68–69,
73, 75
- mutace rezultativní 73–76
- mutace vzniková 68, 70–72, 74–75
- mutace zániková 68–73, 75
- N**
- nastání závěrové situace 37, 61, 71
- nastolení závěrové si-
tuace 37, 61, 71
- neaktuálnost 94
- neděj 68, 70, 75, 35–37, 59
- nedokonavost 5, 7–11, 18–20, 29–30,
46, 51, 53, 56, 81–83
- nekonkrétnost 40
- nepárovost vidová 5–6, 30, 89–90
- nominalizace 59
- O**
- obouvidovost 22–23
- odluka 13, 64–65
- odvozenina 23, 33, 53, 79–80, 84,
86–90, 94
- odvozenina prefixální 53
- odvozenina předponová 22–23, 33,
79, 84, 86, 88–90, 94
- ohraničenost 73
- okamžitost 69, 73, 75
- omezenost 73
- opakovanost 40
- opozice privativní 7–8
- osvojování jazyka 52
- označované 17–18
- P**
- paradigma 5, 7, 18, 22–23, 31–36, 39,
41–44, 56, 59–60, 84, 100, 101
- paradigma dokonavé 5, 22–23,
31–36, 41–44, 84
- paradigma homonymní 22–23,
31–33, 41, 42
- paradigma nedokonavé 5, 22,
31–36, 41–44, 84
- paradigma vidové 5
- paradigmatičnost 84
- parole 57–58
- participant levointenční 6, 55, 63
- patiens 60, 73
- pár vidově homo-
nymní falešný 20, 27
- pár vidový 67, 69
- párovost vidová 30, 67–68, 76,
78, 92
- perfektivnost 7, 85, 92
- perfektivum 29, 34, 36–38, 40–41,
44, 46, 48–49, 51–54, 56, 59, 61,
63–69, 72–73, 75–77, 81, 85, 90
- perfektivum momentánní 68, 75
- perfektivum neaktuální 56, 85
- perfektivum tantum 29, 67, 90
- periferie vidové soustavy/vidového
systému 10, 22
- počínavost 73
- podmínka nutná 8, 11, 30, 44, 50,
63, 65, 68, 92
- podmínka postačující 50, 92
- postup derivační 21–22
- postup odvozovací 21
- povědomí jazykové 51, 79
- prefigát 19, 24, 53, 80, 82–83, 86–90
- prefigovanost 51
- prefix aktionsartový 28
- prefix dlouhý 81
- prefix nedlouhý 50, 60
- prefix slovesný nedlouhý 50
- prefix subsumpční 23–24
- prefixace 5, 12, 17–19, 21, 28, 33, 50,
60, 73, 81–83, 98
- préteritum 37, 39, 42, 60–61, 70, 93
- préteritum dokonavé 37, 39, 42, 60
- préteritum nedokonavé 37

přezens 23, 24, 38–39, 41, 43, 62, 70
 přezens dokonavý 23, 24, 38–39, 41
 přezens imperfektivní 38
 přezens nedokonavý 23
 prostředek gramatický 14
 prostředek slovotvorný 14, 17–18
 protějšek vidový 27, 29–30, 77, 94
 protiklad vidový 11
 předložka 15–16, 39, 43, 64–65
 předpona 5, 12–23, 25, 30, 48, 51–53,
 64–65, 80–83, 99
 předpona cizí 83
 předpona cizího původu 52, 80
 předpona čistě vidová 14
 předpona (lexikálně) prázdná 14
 předpona prostě vidová 14–17,
 předpona slovesná 5, 13, 52
 předpona sub-
 sumpční 15, 17, 22–23
 přechod ze situace výchozí do
 situace závěrové 11
 přechodník 31–32, 36, 43, 56, 59
 přechodník minulý 36
 přechodník přítomný 43, 56, 59
 přechodník zpřídavnělý 32, 36, 59
 přechodník zpřídavnělý minulý 36
 přechodník zpřídavnělý přítomný
 36, 43
 přejímka 16, 24, 34, 43–44, 83
 přičestí 31–32, 36, 59, 84
 přičestí činné 36, 84
 přičestí zpřídavnělé 32, 36
 přičestí zpřídavnělé činné 36
 přípona 12–13, 18–19, 21, 67–68, 81,
 86, 89–90
 přípona kmenotvorná 12–13,
 18–19,
 68, 81, 89–90
 přípona tvarotvorná 21
 příznakovost 8–9, 51

R

relátor lokace 10, 74
 resufigát 82
 resufixace 12, 19, 21, 28, 68, 81–83, 86
 rys konstitutivní 8, 57
 rys významový 15–17, 48, 75

Ř

řada korelační 7, 11, 22

S

samohláska dlouhá 83
 saturativum 6, 28, 58, 79–80, 82,
 84–88, 89–95
 saturativum „klasické“ 80, 82,
 84–85, 94–95
 saturativum „tradiční“ 82, 84, 85–92,
 94–95
 sém 32
 simplex, simplicium 19, 88, 90
 situace výchozí 11, 68, 71
 situace závěrová 11, 60, 68
 sloveso bezpředponové 14, 19, 90
 sloveso biaspektuální 10–11, 83
 sloveso cizího původu 35
 sloveso dějové 11, 30
 sloveso determinované 32
 sloveso deverbativní 80–82
 sloveso dokonavé 5, 13–14, 17,
 19–20, 28, 31, 46, 48–49, 51–53, 61,
 68, 76, 80–81, 83, 85, 92, 99
 sloveso fázové 22, 32–34, 41, 43, 51,
 53, 56, 84
 sloveso fundující 6, 12, 14–15, 18–19,
 27, 55, 67, 69, 71–73, 81, 83, 91
 sloveso intransitivní 36
 sloveso jednorázové 67
 sloveso jednovidové 10
 sloveso kapacitivní 6, 55, 60, 62, 64
 sloveso končící 12

- sloveso kvantovací 6, 67–69, 71–72, 74–75, 100
- sloveso momentánní 67, 71, 73, 76–77
- sloveso mutační 44, 60, 68, 74–76, 92
- sloveso násobené 93–95
- sloveso násobené neaktuální 82
- sloveso neaktuálně násobené 95
- sloveso nemutační 92
- sloveso obouvidé 5, 31–36, 43–44
- sloveso obouvidové 5, 11, 22–24, 29–30, 41, 44, 56, 83–84
- sloveso okamžitě 6, 67–69, 73–75, 78, 81, 98–100
- sloveso omezovací 6, 11, 40, 67–72, 75, 100
- sloveso prefigované 5, 12–13, 17, 19, 48, 50, 52
- sloveso prefixální 19, 98
- sloveso příznakově násobené 80, 95
- sloveso schopnostní 6, 55, 59, 61, 64–65
- sloveso stavové 11
- sloveso událostní 11
- sloveso vidově defektivní 10
- sloveso vidově homonymní 10–11, 32–33
- sloveso vidově nepárové 11, 22, 29–30, 82
- sloveso vidově párové 6, 11
- sloveso základové 12–13, 60
- slovoforma 12
- slovo tvorba 21, 99
- složenina 79–80
- složka bezprostřední 20
- směřování k závěrové situaci 11, 23, 77
- souslednost časová 35–36, 42, 61
- soustava vidová 10–11, 13, 56, 69
- souvěť 35–37, 39, 41–42, 44, 60–62, 72, 77, 84, 87, 97
- spění k závěrové situaci 8–9, 11, 23, 29, 77
- spojka 36–39, 41–43, 59–60, 62
- správnost jazyková 5, 45, 84, 100
- stav 10, 16, 23, 29–30, 37, 60, 65, 69–71, 73, 92–93
- stochastičnost 92
- subparadigma 31
- substantivum činitelské 19
- substantivum dějové 53
- substantivum konatelské 19
- substantivum verbální 32, 39, 43
- subsumpce 12, 98
- sufix 28, 49, 51, 53, 67, 82
- synonymie 14
- synonymum 24, 44
- systém jazykový 24, 46, 58
- systémovost 57–58, 100
- Š**
- šev 20–21
- T**
- téma 5–6, 19–22, 67
- tranzice 60
- tvár gramatický 12, 14, 22, 31, 34
- tvárosloví 21
- typ konjugační 13, 21, 88, 90
- U**
- určení času příslo-
večné durativní 71
- uzuálnost 57, 84, 94, 100
- užití konkrétní 61–62
- užití nekonkrétní 62–63, 65
- Ú**
- účastník děje 16, 92
- úzus 57–58

V

verbum 13, 32, 35–39, 55, 59, 64,
69–70, 75, 84, 97–98, 101
verbum finitum 13, 32, 35–39, 59,
64, 70
verbum infinitum 32, 36
věta hlavní 36–39, 41–42, 60–61
věta vedlejší 36
věta vedlejší časová 37–38, 41–43,
59–60
věta vedlejší vztahná 58
vid slovesný 5–7, 20, 31, 35, 46–47,
67, 79–80, 97–100
vícenásobnost 93–94
vyprázdnění předpony
významové 15
výpůjčka 83
výraz spojovací 38
význam gramatický 17
význam incipientní 72
význam iterační 77

význam lexikální 6–7, 11, 13–17, 31,
62, 68
význam mutační 30, 64, 68
význam obecný 68–69, 72,
74–75, 91
význam opětovací 77
význam opoziční 8
význam počínavý 72
význam slootovrný 16
význam vzdálené/vzdálenější
minulosti 93

Z

základ slootovrný 19, 50, 73
zásoba slovní aktivní 79
zásoba slovní pasivní 79
změna stavu 16
znak 18
způsob prefixálně-sufixální 50, 80
způsob slovesného děje 6, 55, 65,
67–69, 98–100

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Veselý, Luboš

Gramatické studie I : Příspěvky k české aspektologii / Luboš Veselý.

-- 1. vyd. -- Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2014.

-- 112 s. -- (Qfwfq ; sv. 12)

Anglické resumé

ISBN 978-80-244-4280-8

811.162.3 * 81'367.625 * 81'366.587

– čeština

– slovesa

– mluvnický vid

– monografie

811.162.3 – Čeština [11]

Gramatické studie I. Příspěvky k české aspektologii

Luboš Veselý

12. svazek Edice Qfwfq

Výkonný redaktor: Agnes Hausknotzová

Odpovědná redaktorka VUP: Jana Kreiselová

Jazyková redakce: Klára Michnová, Michal Jaroš,

Kristýna Petříková, Martina Křížová

Grafický návrh sazby: Martina Šviráková

Sazba: Klára Michnová, Michal Jaroš, Lenka Pořízková

Obálka: Martina Šviráková

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci

Křížkovského 8, 771 47 Olomouc

www.upol.cz/vup

e-mail: vup@upol.cz

Olomouc, 2014

1. vydání, 112 stran

č.z. 2014/722

ISBN 978-80-244-4280-8

Publikace je neprodejná